

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

WOJSKOWA AKADEMIA POLITYCZNA
im. F. Dzierżyńskiego

Katedra Psychologii

ZBIGNIEW PALESKI

DZIEDZINY
PSYCHOLOGII WOJSKOWEJ

WARSZAWA 1972

WOJSKOWA AKADEMIA POLITYCZNA
im. F. Dzierżyńskiego

Katedra Psychologii

ZBIGNIEW PALESKI

**DZIEDZINY
PSYCHOLOGII WOJSKOWEJ**

WARSZAWA 1972

DZIEDZINY PSYCHOLOGII WOJSKOWEJ

355.203.3

Psychologia wojskowa

WAP

PALESKI Z.: Dziedziny psychologii wojskowej. Warszawa 1972 WAP B-5
ss. 181 poz. bibl. 26.

Podział psychologii wojskowej według głównych rodzajów wojsk i służb na: psychologię wojsk operacyjnych, obrony terytorialnej, marynistyczną, lotniczą i wojskowej służby zdrowia. Zastosowanie poszczególnych dziedzin w tych rodzajach wojsk i służb. Wykaz literatury (prace magisterskie i różne publikacje) ułatwia pogłębienie znajomości tej problematyki.

P.Z.
35/1972

WOJSKOWA AKADEMIA POLITYCZNA
im. F. Dzierżyńskiego

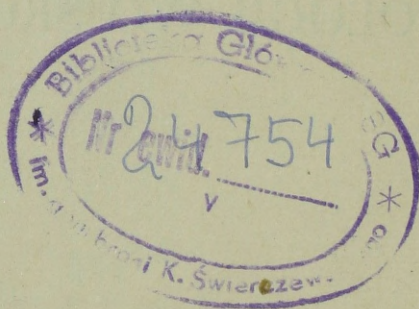
Katedra Psychologii

ZBIGNIEW PALESKI

**DZIEDZINY
PSYCHOLOGII WOJSKOWEJ**

WARSZAWA 1972

Redaktor
Iwona Wichrowska

Korektorzy
Maria Madetko
Jadwiga Miller

W S T Ę P

Spośród wielu możliwości syntetycznego ujmowania złożonej problematyki psychologii wojskowej na uwagę zasługują dwie. Jedno z tych ujęć przedstawia problematykę psychologii wojskowej według pewnych działów merytorycznych, mających znaczenie w każdym rodzaju wojsk i służb. Tak sklasyfikowane problemy o znaczeniu uniwersalnym można zaliczyć do wojskowej psychologii ogólnej. Jest to dział tradycyjny; liczne i różnorodne próby w tym kierunku podejmowane były od początku istnienia światowej psychologii wojskowej. Takie ujęcia istnieją również w polskiej psychologii wojskowej. Przykładem może być koncepcja przedmiotu psychologii wojskowej, opublikowana przez S.Swebockiego^{1/}. Jest ona oparta na doświadczeniach, głównie dydaktycznych, Katedry Psychologii WAP.

1/ Zob. S.Swebocki: Czym jest psychologia wojskowa. "Wojsko Ludowe" 1969, nr 4, s. 53-57.

W koncepcji tej, która - jak sam autor stwierdza - nie jest jeszcze doskonała, wymieniono siedem następujących działów przedmiotowych: psychospołeczne aspekty funkcjonowania ludowej obronności; psychologiczne problemy organizacji wojska i formowania pododdziałów wojskowych; psychologiczna problematyka życia wojskowego; psychologiczne zasady oddziaływania ideologicznego w wojsku; psychologiczne zagadnienia technicznego wyposażenia wojska; psychologia dowódcy i dowodzenia oraz psychologia walki zbrojnej.

oraz psychologia walki zbrojnej.

Nietrudno zauważyć, że wszystkie te problemy mają duże znaczenie w każdym rodzaju wojsk i dlatego znajomość tak ujętej problematyki psychologii wojskowej odgrywa niemałą rolę w szkoleniu ogólnym kadry zawodowej, zwłaszcza w wyższym szkolnictwie wojskowym. Powyższy model przedmiotu polskiej psychologii wojskowej został opracowany głównie dla celów dydaktycznych; jego powstanie było podyktowane koniecznością systematycznego podejmowania tych problemów psychologii wojskowej, które mają charakter podstawowy. Jego zadaniem jest objęcie możliwie całej problematyki ogólnej, składającej się na tę dziedzinę wiedzy wojskowej. Dlatego też dopracowywanie takiego ogólnego ujęcia przedmiotu psychologii wojskowej i wypełnianie treścią naukową poszczególnych działów wydaje się być ważnym i celowym zadaniem wszystkich psychologów pracujących w naszym wojsku. Koncepcje szczegółowe

o znaczeniu bardziej praktycznym można bowiem budować tylko na solidnych podstawach teoretycznych o znaczeniu ogólnym.

Druga ze wspomnianych możliwości ujmowania problematyki psychologii wojskowej ma bardziej praktyczne i użyteczne znaczenie. Kryteria podziału tej problematyki związane są ze swoistością życia i działania różnych rodzajów wojsk oraz służb i wynikają z konieczności rozwiązywania pewnych konkretnych problemów szkolenia, wychowania i działania wojsk.

Uzasadnienie takiego ujęcia można znaleźć w szybkim rozwoju - zarówno ilościowym, jak i jakościowym - specjalności wojskowych, a przede wszystkim we wzroście wymagań stawianych obecnie niemal każdemu specjaliście wojskowemu. Ten stan rzeczy pociąga za sobą znacznie intensywniejszy rozwój wszystkich nauk związanych z rodzajami wojsk, w tym także wojskowej psychologii stosowanej.

Podobne zjawisko można również zaobserwować w zawodach i specjalnościach cywilnych, gdzie od dawna wykorzystuje się z powodzeniem osiągnięcia różnych dziedzin psychologii. Szybki i intensywny rozwój wielu zawodów oraz specjalności cywilnych, stwarzający potrzebę rozwiązywania wielu skomplikowanych problemów związanych ze sprawnym ich wykonywaniem, przyczynia się z kolei do równie szybkiego rozwoju ukierunkowanych badań psychologicznych w ramach różnych dyscyplin psycholo-

gii stosowanej. Można nawet powiedzieć, że właśnie wzrostowi skomplikowania umiejętności różnych specjalistów i wynikającemu z tego zjawisku podwyższania w stosunku do nich wymagań psychologia zawdzięcza burzliwy rozwój swych dyscyplin stosowanych oraz pojawianie się nowych. W stosunku do kwalifikowanych pracowników - specjalistów wymagania te w mniejszym stopniu dotyczą sprawności fizycznej, a w coraz większym - psychologicznej. Na potwierdzenie powyższego można by przytaczać wiele przykładów i wymieniać dziesiątki różnych nowych dyscyplin psychologii stosowanej, które pojawiły się ostatnio. W zasadzie jest ich tyle, ile jest ważniejszych zawodów. Wiele z nich jest reprezentowanych w naszym kraju instytucjonalnie /istnieją odpowiednie instytuty, pracownie, zakłady/; o ich działalności świadczą także podejmowane badania naukowe.

Można by postawić pytanie: jakie są kryteria bardziej intensywnego rozwoju niektórych dyscyplin psychologii stosowanej? Kryteriów tych jest wiele, ale o dwu z nich warto wspomnieć, ponieważ odnoszą się również do psychologii wojskowej.

Po pierwsze, podejmuje się analizy psychologiczne tych zawodów i specjalności, które wymagają szczególnej sprawności psychologicznej lub, inaczej mówiąc, w których zasadniczą rolę odgrywa tzw. czynnik ludzki. Rola ta przejawia się m.in. w tym, że wszelkie błędy popełniane przez praco-

wnika pociągają za sobą poważne konsekwencje materialne lub społeczne. I tak np. nie podejmuje się analiz psychologicznych zawodu rolnika, natomiast bardzo intensywnym badaniom psychologicznym podlega zawód kierowcy. Skutki błędu popełnionego przez rolnika - pomijając fakt, że nie musi on być tak sprawny psychicznie - są bowiem niewspółmierne w porównaniu z błędem kierowcy. W wyniku tego błędu nie tylko dochodzi do strat materialnych, ale - co ważniejsze - narażone jest życie ludzkie.

Po drugie, podejmuje się analizy psychologiczne tych zawodów, których przedstawiciele są zmuszeni działać w bardzo trudnych i swoistych warunkach. Trudności te mogą wynikać z dużego reżimu czasowego, konieczności odbioru skomplikowanej sygnalizacji oraz szybkiego podejmowania decyzji, wykonywania złożonych reakcji psychomotorycznych lub działania w szczególnie trudnych warunkach, w których występuje silny stress /np. czasie zagrożenia życia/. W wyniku tych analiz opracowuje się m.in. system selekcji do tych sprawności, ponieważ im bardziej są one skomplikowane, tym bardziej wymagają starannego doboru ludzi.

Łatwo zauważyć, że obydwie przykładowo wymienione kryteria najczęściej występują łącznie i dlatego przykład z rolnikiem oraz kierowcą pasowałby również do tej drugiej sytuacji. Przytoczone wyżej kryteria odnoszą się w całej rozciągłości do nie-

mał wszystkich specjalności wojskowych. Stanowi to dodatkowe potwierdzenie roli szczegółowych analiz i studiów nad rodzajami wojsk i służb z punktu widzenia psychologicznego oraz ujmowania problematyki psychologii wojskowej w dziedzinie.

Można stwierdzić, że i w naszym wojsku od dawna krystalizowały się pewne zainteresowania psychologiczne, skupiane jednak tylko wokół niektórych nielicznych specjalności wojskowych. Dotyczy to przede wszystkim lotnictwa wojskowego. W Polsce psychologia lotnicza jest zaledwie o dziesięć lat młodsza niż lotnictwo wojskowe^{1/}. Nie można jednak powiedzieć tego samego o innych rodzajach wojsk, gdyż systematyczniejsze studia i badania w odniesieniu do nich podjęte zostały dopiero w ostatnich latach. Dostarczyły już wszakże wiele cennego materiału, który wraz z analizą potrzeb i propozycji wysuwanych w różnych rodzajach wojsk pod adresem psychologów stanowi dobry punkt wyjścia do tworzenia systemu dziedzin psychologii wojskowej.

Brak takiego systemu i większych zainteresowań psychologią wojskową nie wynika z ogólnej słabości tej nauki w Polsce. Uwarunkowany był pewnymi czynnikami związanymi z funkcjonowaniem i rolą wojska. Rzecz m.in. w tym, że dawniej charakter wojska i wojen nie wymagał angażowania i wykorzystywania

1/ Zob. K. Galubińska: Czterdziestoletni okres rozwoju psychologii w lotnictwie polskim. "Wojskowy Przegląd Lotniczy" 1968, nr 1, s. 44-50.

różnych dziedzin wiedzy w takim stopniu, jak to jest konieczne dzisiaj. Współczesne wojsko korzysta z prawie wszystkich dziedzin wiedzy cywilnej; bez niektórych z nich absolutnie nie może się obejść, jeżeli ma być wojskiem nowoczesnym, zdolnym do skutecznego działania na współczesnym polu walki. Narzuca ono bowiem konieczność zmobilizowania sił fizycznych i duchowych żołnierzy, a przede wszystkim potrzebę ich niezwykle sprawnego działania z użyciem skomplikowanego sprzętu i uzbrojenia.

Prawidłowość ta stwarza konieczność dokładnego zbadania psychologicznego niemal każdej specjalności wojskowej i funkcji jaką może pełnić żołnierz oraz analizy tych wszystkich właściwości psychicznych, które mogą sprzyjać sprawnemu działaniu. Idzie o to, aby maksymalnie wykorzystywać psychologię do podwyższania tej sprawności i ulepszania wszystkiego co do niej prowadzi. Antycypacja walki - do jakiej przygotowuje się nawet najbardziej pokojowo nastawione wojsko - jest więc dalszym, ale niemniej istotnym argumentem, który przemawia za podjęciem problematyki psychologicznej, zróżnicowanej praktycznymi potrzebami rodzajów wojsk i służb.

Stwierdzenie, że istnieją swoiste problemy psychologiczne związane z funkcjonowaniem poszczególnych rodzajów wojsk i służb, które w związku z tym godne są ujęć syntetycznych - jest punktem wyjścia do naszych rozważań.

W związku z tym, że forma ujęcia problematyki jest w tym opracowaniu nowa i w zasadzie nie istnieją w tym zakresie żadne wzorce, praca ta stanowi raczej próbę ujęcia psychologii wojskowej w takiej formie i to próbę częściową. Jak każda próba, nie może być doskonała i nie budzić dyskusji. Ujęcie zagadnień w każdej z omawianych dziedzin psychologii wojskowej nie jest wyczerpujące; stanowi raczej wybór przykładowy, wymagający szerszego potraktowania. Będzie to możliwe, jeżeli wiedza empiryczna w zakresie psychologii specjalności wojskowych wzbogaci się i obejmie nie tylko wszystkie ważniejsze specjalności, lecz również całą, niezwykle bogatą, problematykę psychologiczną w ramach każdej z nich.

Zasadnicze trudności wyłaniają się już na wstępie, gdy zachodzi konieczność racjonalnego wyodrębnienia i nazwania najważniejszych dziedzin psychologii wojskowej. Przyjęcie ścisłych kryteriów rozłącznego podziału tej problematyki wydaje się niemożliwe, ponieważ w wojsku tego typu podziały krzyżują się i zazębiają. Z tego względu proponowana klasyfikacja /według niektórych rodzajów wojsk/ daleka jest od doskonałości, chociażby dlatego, że w różnych rodzajach wojsk występują te same specjalności, a w tych samych rodzajach spotkać można tak duże bogactwo specjalności i funkcji, że znalezienie wspólnej podstawy do analiz psychologicznych okazuje się niekiedy niemożliwe.

Przedstawiony podział dziedzin psychologii wojskowej należy więc uważać za umowny i dyskusyjny, przyjmując, że zastosowane kryteria uwzględniają istniejące rodzaje wojsk oraz podejmowane i aktualnie prowadzone badania psychologiczne nad poszczególnymi specjalnościami wojskowymi. Dziedziny te są następujące:

- psychologia wojsk operacyjnych,
- psychologia obrony terytorialnej,
- psychologia marynistyczna,
- psychologia lotnicza,
- psychologia wojskowej służby zdrowia.

Ze względu na to, że przedstawiona problematyka jest naszkicowana cząstkowo, przytoczona została w tekście, a także zebrana na końcu opracowania dostępna ważniejsza literatura na ten temat. Pozwoli ona na szersze i głębsze zapoznanie się z poszczególnymi problemami, w zależności od uznania i zainteresowań Czytelnika. Literatura ta obrazuje również, że wiele już zrobiono i napisano na temat poszczególnych dziedzin, natomiast brak jest nadal prac, które by zbierały te wyniki. Jest to ważne również z tego względu, że szkolenie kadry zawodowej naszego wojska w zakresie psychologii wojskowej powinno być zróżnicowane w zależności od reprezentowanego rodzaju wojsk. Pewne próby w tym zakresie zostały już poczynione w ramach funkcjonujących seminariów magisterskich. Dowodem na to są tematy prac, których spis został umieszczony na końcu opracowania.

R o z d z i a ł I

PSYCHOLOGIA WOJSK OPERACYJNYCH

Główne problemy psychologii wojskowej, zwłaszcza związane z psychologią walki i dowodzenia, dotyczą działania wojsk operacyjnych. Wynika to z roli i zadań wojsk operacyjnych w systemie obronnym państwa.

Z tego powodu oraz ze względu na istnienie wielu rodzajów wojsk i specjalności - psychologia wojsk operacyjnych jest bardzo obszerną i złożoną dziedziną psychologii wojskowej. Najlepiej ją klasyfikować - podobnie jak w odniesieniu do całego wojska - według rodzajów wojsk, a następnie według ważniejszych specjalności. Podział ten - jak to zostało już zaznaczone we wstępie - jest w wielu przypadkach umowny. Z identycznymi specjalnościami spotykamy się w różnych rodzajach wojsk, jednak dla możliwie poprawnego usystematyzowania wiadomo-

ści na ten temat wymieniane są one przy tych rodzajach wojsk, w których odgrywają rolę główną. Na przykład: zagadnienie psychologii strzelca wyborowego umieszczane jest w obrębie zagadnień związanych z działaniem wojsk zmechanizowanych, mimo że strzelec wyborowy może działać w zasadzie w każdym rodzaju wojsk. Odnosi się to również do kierowcy wojskowego, radiotelegrafisty itd.

Można więc tę dziedzinę psychologii wojskowej nazwać również psychologią specjalności wojskowych lub specjalistów, którzy działają w wojskach lądowych. Łączy ich wspólny cel, jednolite dowództwo, a zwłaszcza działanie w zbliżonych warunkach. Odrębnego potraktowania wymagają specjaliści działający w powietrzu i na morzu; ich działanie jest analizowane w odrębnych dziedzinach psychologii wojskowej, mianowicie psychologii lotniczej i marynistycznej.

Prace, które zostały już podjęte lub będą podejmowane, dotyczące ważniejszych specjalności wojskowych pozwolą z czasem na opracowanie ich pełnych monografii /charakterystyk/ psychologicznych.

Będą one miały duże znaczenie - również praktyczne - dla całego wojska. Ponieważ pełniejsze przedstawienie tej problematyki zabrałoby zbyt wiele miejsca^{1/}, a wiadome jest, że brak u nas

1/ Problematyce psychologii specjalności wojskowych poświęcone będzie odrębne opracowanie, znajdujące się w planie prac Katedry Psychologii WAP. Znajdzie się w nim m.in. syntetyczne ujęcie wszystkich prac z tego zakresu wykonywanych w naszym wojsku.

jeszcze syntetycznych opracowań z tego zakresu, w rozdziale tym zostanie przedstawiona tylko klasyfikacja tej problematyki, a następnie opis wybranych zagadnień dotyczących niektórych specjalności wojskowych.

Przedstawione poniżej charakterystyki psychologiczne specjalności wojskowych nie wyczerpują więc całego zakresu tematycznego psychologii wojsk operacyjnych; są tylko częścią wysiłków badawczych, zmierzających do syntetycznego opracowania wiedzy o tych sprawach. Mają jednak bezpośredni związek z podstawowymi zadaniami praktycznymi stojącymi przed psychologami wojskowymi, przede wszystkim ze stworzeniem podstaw do prowadzenia skutecznej selekcji i doboru specjalistów, a także ze zwróceniem uwagi - w czasie ich szkolenia - na te cechy /właściwości/ psychofizjologiczne i osobowościowe, które są szczególnie przydatne w sprawnym działaniu bojowym. Stąd duże zainteresowanie psychologów wojskowych problemem: jakimi cechami powinien się charakteryzować dobry specjalista wojskowy? Skupienie uwagi głównie na tym pytaniu rzutuje na dobór zagadnień podejmowanych w badaniach i publikacjach, co nie pozostało również bez wpływu na dobór treści do tego rozdziału.

Z powyższego wynika, że trudno mówić o harmonijnym rozwoju psychologii różnych specjalności wojskowych w sytuacji, gdy główny nacisk jest położony w zasadzie tylko na jedną stronę tego zagadnienia, mianowicie psychologię nie tyle specjalności,

ile specjalisty. To jednostronne ujęcie wynika m.in. z faktu, iż nie istnieją wyspecjalizowane komórki badawczo-usługowe /poza wojskami lotniczymi i marynarką wojenną/ podejmujące całościową analizę specjalności.

1. K l a s y f i k a c j a p s y c h o l o - g i i w o j s k o p e r a c y j n y c h

W psychologii wojsk operacyjnych można wyodrębnić następujące działy:

1/ Psychologia wojsk zmechanizowanych. Do tego działu należy zaliczyć przede wszystkim: psychologię strzelca wyborowego /bardziej podstawowa jest tutaj psychologiczna problematyka prowadzenia ognia z różnego rodzaju broni, jaką dysponuje strzelec/; kierowcy wojskowego^{1/} /w tym również kierowcy wozów specjalnych, np. transportera opancerzonego/; zwiadowcy, a nawet wartownika. Wprawdzie wartownik nie jest specjalistą wojskowym, ale jest to swoiste działanie, wymagające odrębnego oświecenia psychologicznego. Żołnierz wojsk zmechanizowanych musi podejmować różne działania, zawierające bogatą problematykę psychologiczną. Oprócz służby wartowniczej można tu przykładowo wymienić prowadzenie obserwacji, działania nocne, w mieście itd.

1/ Wprawdzie istnieje rozbudowana psychologia kierowcy cywilnego, jednak swoista problematyka związana jest z tą specjalnością w wojsku. Zob. I.Migaczew i J.Pawlik: O specyfice kierowcy wojskowego. "Przegląd Wojsk Lądowych" 1967, nr 11, s. 221-225.

2/ Psychologia wojsk pancernych. W tym dziale należałoby wymienić przede wszystkim psychologię czołgisty, ale ujęcie takie, mimo że istnieje odrębność służby i działania w czołgu^{1/}, jest zbyt ogólne. Można zajmować się oddzielnie poszczególnymi funkcyjnymi w czołgu; i tak istnieje najbardziej odrębna problematyka psychologii dowódcy czołgu, a ponadto działonowego /zbliżona do psychologii artylerzysty/ i kierowcy czołgowego /zbliżona do psychologii kierowcy wojskowego/.

3/ Psychologia wojsk powietrznodesantowych. Na czoło wysuwa się w tym dziale psychologia spadochroniarza i skoku spadochronowego, a także wiele swoistych zagadnień związanych z działaniem żołnierzy tego rodzaju wojsk w różnych sytuacjach i warunkach. Jest to bardzo ważny dział psychologii wojsk operacyjnych, ponieważ w tym rodzaju wojsk kumuluje się wiele trudności związanych z warunkami, szkoleniem, wychowaniem i działaniem, spotykanych w innych wojskach.

4/ Psychologia artylerii. Jest to dział psychologii wojsk operacyjnych obecnie już mocno zróżnicowany. Do stosunkowo złożonej problematyki psychologii artylerzysty doszły nowe zagadnienia związane z działaniem wojsk rakietowych; ten nowy rodzaj wojsk nasuwa jeszcze wiele problemów psycholo-

1/ Zob. np. J. Stelmach: Doznania czołgistów w czasie przygotowywania i praktycznego pokonywania przeszkody wodnej po dnie. Praca magisterska napisana pod kierownictwem J. Wachtla. WAP, Warszawa 1965.

gicznych wymagających rozwiązania. Np. wiele istotnych zagadnień psychologicznych nasuwa szkolenie i działanie operatora wyrzutni kierowanych pocisków przeciwpancernych.

5/ Psychologia wojsk łączności. Najważniejsza z punktu widzenia psychologicznego jest tutaj specjalność radiotelegrafisty, która wymaga dokładnych studiów psychologicznych. Ponadto, warto wymienić w tym rodzaju wojsk specjalność radiooperatora, która również została objęta badaniami psychologicznymi.

6/ Psychologia wojsk inżynierskich. Jak wiadomo, ten rodzaj wojsk ma wiele specjalności zbliżonych do cywilnych, którymi zajmuje się psychologia pracy. Można tu przede wszystkim wymienić obsługę i operatorów różnego sprzętu budowlano-inżynierskiego. Specjaliści ci są objęci badaniami psychologicznymi. Do sfer wojskowych problemów tego działu trzeba zaliczyć, bardzo ciekawą z punktu widzenia psychologicznego, specjalność saperów. Jak wiadomo, sprawne działanie saperów wymaga szczególnych cech nie tylko psychofizjologicznych, lecz również osobowościowych.

7/ Psychologia wojsk chemicznych. Bardzo istotne zagadnienia psychologiczne powstają w związku z ogromnymi postępami w działaniu tego rodzaju wojsk. Środki, które mogą być użyte przez nieprzyjaciela na przyszłym polu walki, mają ścisły związek z funkcjonowaniem psychiki człowieka; niektóre

z nich wywierają wpływ wyłącznie na psychikę, nie naruszając nie tylko przedmiotów materialnych, ale nawet organizmu ludzkiego. Można więc obok psychologii specjalisty wojsk chemicznych wyróżnić w tym dziale cztery grupy zagadnień. Pierwsza związana jest z analizą psychologiczną skutków działania środków chemicznych w zespole innych broni masowego rażenia. Druga grupa łączy się z obroną przed nimi lub łagodzeniem skutków ich działania, trzecia dotyczy aspektów psychologicznych szkolenia /ćwiczeń/ z zastosowaniem ćwiczebnych środków bojowych, a czwarta - możliwości użycia względem własnych wojsk niektórych środków chemicznych o pozytywnym działaniu. Dwie pierwsze grupy zagadnień zostały częściowo omówione w rozdziale poświęconym psychologii obrony terytorialnej /zob. s.42 /.

8/ Psychologia wojsk kwatermistrzowskich.

Jest to ostatni dział psychologii wojsk operacyjnych, najbardziej dyskusyjny, ze względu na pomniejszanie znaczenia tego rodzaju wojsk oraz brak psychologicznej odrębności działania.

Przedstawione działy psychologii wojsk operacyjnych można rozpatrywać według schematu, w którym należałoby ująć następujące grupy studiów i analiz dotyczących: celów działania każdego rodzaju wojsk i specjalisty; środków jakimi posługuje się dany rodzaj wojsk lub specjalista /sprzęt, uzbrojenie itp./; warunków w jakich działa każdy specjalista; szkolenia i wychowania specjalisty-

cznego oraz umiejętności innych sprawności, które musi opanować każdy specjalista; czynności składających się na sprawne działanie każdego specjalisty; cech psychofizjologicznych i osobowościowych, którymi powinien się charakteryzować dobry specjalista.

Najistotniejsze są dwie grupy zagadnień, gdyż wszystkie poprzednie są im podporządkowane: psychologia działania specjalistycznego i psychologia specjalisty wojskowego. Przykładowo zajmemy się niektórymi psychologicznymi aspektami specjalności radiotelegrafisty, strzelca wyborowego, kierowcy transportera i artylerzysty.

2. P s y c h o l o g i a r a d i o t e l e - g r a f i s t y

Działanie radiotelegrafisty jest - wbrew pozorom - bardzo skomplikowane, angażuje bowiem jednocześnie wiele funkcji psychicznych i psychofizjologicznych człowieka. Jeżeli pod tym kątem widzenia analizujemy otrzymane w badaniach wyniki, to łatwo na ich podstawie stwierdzić, że nie każdy żołnierz nadaje się do tego typu działania i że są takie właściwości psychiczne, które sprzyjają sprawnemu działaniu w tym kierunku, a nawet je w a r u n k u j ą. Wszystkie te właściwości można ująć w dwie następujące grupy:

- właściwości psychofizjologiczne,
- właściwości osobowościowe.

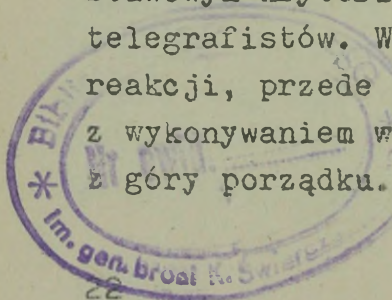
Konieczność posiadania przez radiotelegrafistów określonych właściwości psychofizjologicznych jest uwarunkowana dużym zaangażowaniem - podczas wykonywania czynności specjalistycznych - procesów percepcyjnych oraz funkcji psychomotorycznych. Percepcja bodźców oraz czynności psychomotoryczne muszą być w wysokim stopniu sprawne, co między innymi polega na zautomatyzowanym i bardzo szybkim ich przebiegu. Ponadto ich sprawny przebieg musi się utrzymywać w bardzo długim czasie i niezależnie od warunków, które nie zawsze bywają optymalne, ponieważ z zasady wpływają na nie różnorodne zakłócenia.

Wszystkie właściwości psychofizjologiczne, warunkujące sprawne działanie radiotelegrafisty, można podzielić na cztery następujące grupy:

W r a ż l i w o ś ć s ł u c h o w a.

Oprócz ogólnie dobrego słuchu należy wymienić przede wszystkim zdolność do spostrzegania i różnicowania struktur dźwiękowych, zdolność do wychwytywania i odróżniania charakterystycznych melodii znaków oraz dobrą pamięć bezpośrednią dźwięków.

S z y b k o ś ć r e a k c j i. Wiadomo, że zarówno szybkie odbieranie i notowanie znaków Morse'a, jak i ich nadawanie /bezbłędne/ jest podstawowym kryterium oceny poziomu sprawności radiotelegrafistów. Wiąże się to bezpośrednio z czasem reakcji, przede wszystkim reakcji z wyborem, oraz z wykonywaniem w dużym tempie ruchów w określonym z góry porządku.

S p r a w n o ś ć p s y c h o m o t o -
r y c z n a. Łączy się z szybkością reakcji,
ale i obejmuje jakości wykonywanych ruchów w
określonych zespołach. Wiązanie ruchów w okre-
ślane zespoły i ich różnicowanie oparte na oce-
nie dotyczy również, wrażliwości kinestetycznej
/stawowo-mięśniowa/.

O d p o r n o ś ć n a z m é c z e n i e
i inne zakłócenia. Jest uwarunkowana posiada-
niem określonych cech, składających się na tak
zwany silny typ układu nerwowego oraz zdolności
do wykonywania działań monotonnych, długotrwa-
łych itp.

Wymienione wyżej właściwości psychofizjolo-
giczne warunkujące sprawne działanie radiotele-
grafistów wojskowych, nie są równorzędne pod
względem roli jaką odgrywają w tym działaniu.
Porównanie danych uzyskanych w badaniach ekspe-
rymentalnych, a także za pomocą innych metod,
ze wskaźnikami poziomu sprawności tych samych
żołnierzy /głównie ocenami szkolnymi i egzami-
nacyjnymi oraz opiniami przełożonych/ wykazało
różny stopień wzajemnej korelacji. Są to takie
właściwości psychofizjologiczne, które można po-
minąć podczas doboru, ponieważ wykazały bardzo
niski stopień korelacji, mimo że są często wy-
mieniane jako rzekomo ważny wskaźnik prognosty-
czny. Do takich można zaliczyć: słuch, presty

czas reakcji itd.

Wprowadzcie badania nad cechami osobowościowymi nie wyłoniły pełnego obrazu osobowości radiotelegrafisty, jednak wskazały pewne k i e - r u n k i dalszych poszukiwań i ustaleń. Badania tych właściwości sprawiają z reguły duże trudności, przede wszystkim ze względu na bardziej złożony przedmiot /osobowość/ i nieporównywalnie trudniejszą metodykę. Precyzyjne i zasadnicze ustalenie hierarchii wszystkich właściwości należących do tej grupy nie jest łatwe. Jest jednak niewątpliwe - i to zostało potwierdzone wynikami badań - że ta strona psychiki odgrywa istotną i z reguły nie docenianą rolę w sprawnym działaniu radiotelegrafisty. Trzeba na to zagadnienie zwrócić większą uwagę w procesie doboru, szkolenia i wychowania żołnierzy.

Właściwości osobowościowe można podzielić na cztery grupy:

P o z i o m u m y s ł o w y. Tradycyjnie już brane pod uwagę wykształcenie ogólne i zawodowe /zwłaszcza kierunkowe/ niewątpliwie odgrywa dużą rolę, co zostało potwierdzone w badaniach. Jednak szczegółowsze badania wykazały, że większe znaczenie ma inteligencja, a zwłaszcza pewne jej elementy. Należy tu wymie-

nić zdolność do abstrakcji i rozumienia mowy oraz symboli jakimi /w postaci znaków Morse'a/ radiotelegrafista posługuje się nieustannie w swej pracy. Do tego dochodzi trwałość uwagi, umiejętność koncentrowania się i pamięć bezpośrednia.

Z a i n t e r e s o w a n i a i m o t y w y. Bierze się tu także pod uwagę stosunek do służby wojskowej i wyuczonej specjalności oraz aktualnych zadań, rozumienie roli i znaczenia tych zadań, poziom aspiracji itp. Warto także podkreślić stopień przystosowania się do służby wojskowej i ogólne zdyscyplinowanie, które się z tym wiąże.

C e c h y c h a r a k t e r u. Ważne są przede wszystkim takie cechy, jak: wytrwałość, cierpliwość, dokładność, sumienność, pracowitość i opanowanie.

Z d o l n o ś ć d o p r a c y z e s p o ł o w e j. Pozornie samotna praca radiotelegrafisty wymaga jednak dużego społecznego wyrobienia. Dochodzą tutaj swoiste problemy współpracy /bardzo ścisłej/ z niewidocznym i nieznanym partnerem /abonentem/ oraz konieczność współżycia z kilkusobowym zespołem na niewielkiej przestrzeni /wóz terenowy, w którym skupia się całe życie tej mikrogrupy/.

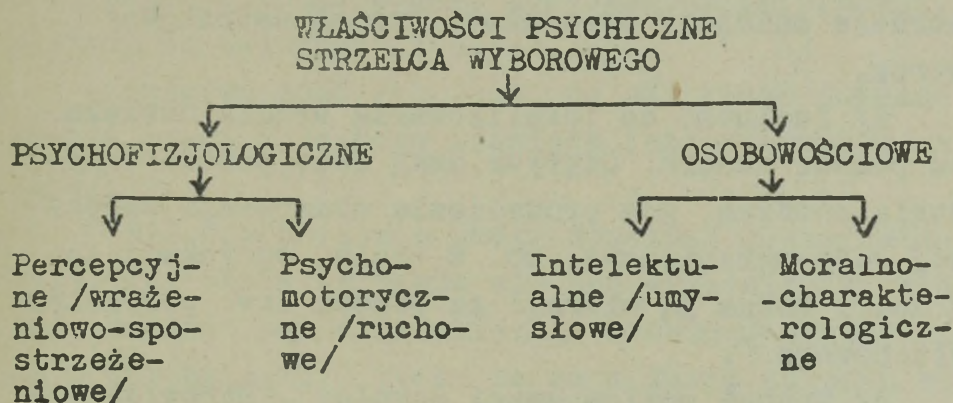
Konieczność posiadania wielu właściwości osobowościowych jest podyktowana charakterem pracy radiotelegrafisty i rolą, jaką odgrywa w systemie organizowania, dowodzenia, powiadamiania itd. Działanie to - pomijając fakt, że jest długotrwałe, monotonne, wyczerpujące, odpowiedzialne, dokładne itp. - wiąże się ze szczególnym narażeniem na różnorodną s p e c j a l n e oddziaływanie nieprzyjaciela; z reguły nie może być we wszystkich swych ogniach kontrolowane i jest /w porównaniu z innymi specjalistami wojskowymi/ stosunkowo samodzielne. Wymienione przykładowo charakterystyczne cechy tego działania sprawiają, że radiotelegrafista musi być żołnierzem o wysokim poziomie moralno-psychicznym.

3. P s y c h o l o g i a s t r z e l c a w y b o r o w e g o

Sprawne działanie strzelca wyborowego jest z punktu widzenia psychologicznego bardzo złożone. Zależy od określonych właściwości /cech/ psychicznych strzelca. Niektóre z nich odgrywają szczególną rolę tylko w tej specjalności wojskowej, inne mają znaczenie bardziej ogólne. Znaczenie tych właściwości zależy przede wszystkim od charakteru

zadań, które obecnie musi wykonywać strzelec wyborowy, oraz od warunków, w jakich te zadania będą wykonywać.

Wszystkie właściwości psychiczne strzelca wyborowego można uszeregować następująco:

Właściwości percepcyjne^{1/}. Do właściwości percepcyjnych należy zaliczyć te wszystkie, od których zależy wysoki poziom sprawności w odbieraniu i rozpoznawaniu bodźców. W odniesieniu do strzelca wyborowego powinny one być następujące:

1/ Wrażliwość oraz czułość wzroku i słuchu.

Wrażliwość wzroku /słuchu/ jest to zdolność do odbierania bardzo słabych i różnorodnych bodźców wzrokowych /słuchowych/. Jest ona tym większa, im słabszy jest bodziec wywołujący wrażenie. Czułość wzroku /słuchu/ jest to zdolność do dostrzegania

1/ Percepcja polega na odbieraniu bodźców i powstawaniu odpowiadających im wrażeń oraz spostrzeżeń.

bardzo małych różnic między bodźcami wzrokowymi /słuchowymi/. Wrażliwość i czułość spostrzegania wzrokowego można określić jako ostrość wzroku. Mówi się, że z im większej odległości ktoś zauważy dany przedmiot lub z tej samej odległości ostrzeże mniejszy przedmiot, tym ma ostrzejszy wzrok.

2/ Zdolność do lokalizowania źródła dźwięku za pomocą słuchu. Odgrywa dużą rolę przede wszystkim wówczas, gdy prowadzenie obserwacji wzrokowej jest ograniczone, np. w lesie, budynkach lub w nocy. Można ją mierzyć za pomocą tzw. perymetru słuchowego^{1/}.

3/ Wysoki poziom uwagi dowolnej. Strzelec wyborowy powinien mieć rozwiniętą uwagę dowolną. Różni się ona od mimowolnej przede wszystkim tym, że ma ściśle wyznaczony cel /na co należy zwracać uwagę/, wywoływana jest z zasady przez nakaz wewnętrzny i towarzyszy jej zazwyczaj duży wysiłek. Cel nadaje kierunek uwadze. Dlatego strzelec wyborowy powinien dokładnie poznać cel swego działania w ogóle, a każdego wykonywanego zadania w szczególności.

Uagę strzelca wyborowego powinny charakteryzować następujące właściwości:

- duży zakres /jednoczesne obejmowanie wzrokiem wielu elementów w polu widzenia/;

1/ Jest to urządzenie, za pomocą którego można wysyłać w kierunku badanego dowolne dźwięki z różnych kierunków.

- trwałość /zdolność do skupiania się na jednej sytuacji, czynności, zadaniu itp. przez dłuższy czas/;

- podzielność /zdolność do wykonywania kilku czynności jednocześnie, np. prowadzenia obserwacji połączonej z jednoczesnym odbieraniem informacji, wysyłaniem meldunków itp./;

- przerzutność /zdolność do szybkiego przenoszenia uwagi z jednego zjawiska lub przedmiotu na inne/.

O wysokim poziomie uwagi dowolnej mówimy wówczas, gdy charakteryzuje się ona wymienionymi właściwościami /można je określić stosując metody znane w psychologii/. Cechy te są w dużym stopniu wykształcalne, dlatego należy je rozwijać podczas szkolenia strzelców wyborowych.

**W ł a ś c i w o ś c i p s y c h o m o t o -
r y c z n e.** Strzelec wyborowy powinien mieć następujące cechy psychomotoryczne:

1/ Silny typ układu nerwowego, który można podzielić na zrównoważony i niezrównoważony, a ten pierwszy na ruchliwy i powolny. Strzelec wyborowy o silnym i zrównoważonym typie układu nerwowego charakteryzuje się większą wytrzymałością i zdolnością do długotrwałego wysiłku, natomiast mniejszą pobudliwością. Jest mniej wrażliwy na zmęczenie, co wiąże się z omówionymi w innym miejscu cechami, takimi jak wytrzymałość i odporność.

Żołnierz, który reprezentuje silny typ układu nerwowego, nadaje się na strzelca wyborowego rów-

niez z tego względu, że wyjątkowo trudne sytuacje, w jakich może się znaleźć, w mniejszym stopniu - w porównaniu z typem słabym - prowadzą u niego do załamania nerwowego i wystąpienia objawów nerwicy lub innych zaburzeń psychicznych.

2/ Krótki czas reakcji /refleks/. Czas reakcji odgrywa dużą - aczkolwiek nie najważniejszą - rolę w sprawnym działaniu strzelca wyborowego. Dotyczy to zwłaszcza takich sytuacji, w których cel pojawia się nagle i na bardzo krótki czas. Jeżeli nawet strzelec jest przygotowany do strzału /ma wycelowaną broń i oczekuje na pojawienie się celu w danym miejscu/, konieczna jest bardzo szybka jego reakcja. Obok reakcji prostej /jeden bodziec - jedna reakcja/ istotna jest szybka reakcja alternatywna, połączona z dokonaniem wyboru właściwego bodźca, na który należy reagować /jednoczesne pojawienie się dwóch, trzech lub więcej celów/.

3/ Zdolność do długotrwałego przebywania w bezruchu i na dużych wysokościach jest niezbędna ze względu na konieczność działania w takich warunkach. Są ludzie charakteryzujący się dużą ruchliwością, a nawet podnieceniem psychoruchowym. Są również tacy, u których występuje obawa przed przebywaniem na dużych wysokościach, a nawet strach o charakterze patologicznym, zwany hipsofobią. Zarówno jedni, jak i drudzy nie nadają się na strzelców wyborowych. Pierwsi nie będą mogli przebywać przez dłuższy czas w bezruchu /co w odniesieniu do

strzelca wyborowego często jest konieczne/, natomiast drudzy nie będą mogli zajmować najbardziej dogodnych miejsc, znajdujących się najczęściej na wysokich punktach terenowych lub budowlach, które umożliwiają dogodne prowadzenie obserwacji i skutecznego ognia.

4/ Umiejętność celnego strzelania. Ponieważ pierwszy strzał strzelca wyborowego musi być celny, bardzo istotne znaczenie ma specjalne przygotowanie się do niego. Idzie tu nie tylko o przygotowanie fizyczne, na które składa się doprowadzenie organizmu do stanu optymalnego /dobre zdrowie, zaspokojone potrzeby fizjologiczne, odpoczynek przed strzałem itp./, dopasowanie ubioru, przygotowanie sprzętu oraz przyjęcie najbardziej statycznej i wygodnej pozycji ciała, lecz również o właściwe przygotowanie się psychiczne, które polega na dobrym samopoczuciu, pogodnym nastroju, optymizmie /wierze w powodzenie/, spokoju /niedenerwowaniu się/ itp.

Przyjmowanie odpowiedniej pozycji i celowanie wymagają sprawnej koordynacji wzrokowo-ruchowej. Zdolność koordynacyjna nie jest jednakowo rozwinięta u wszystkich ludzi, dlatego też dobierając żołnierzy na strzelców wyborowych, trzeba zwracać uwagę na tę właściwość.

Jednym z ważniejszych elementów celnego strzelania jest właściwe ściąganie języka spustowego. Warto tu zwrócić uwagę, że - zwłaszcza jeśli cho-

dzi o strzelca wyborowego - ściąganie języka spustowego powinno być czynnością świadomą, kontrolowaną w każdej fazie, tak aby można było ją w dowolnym momencie przerwać /gdy zniknie cel lub zmieni miejsce/.

W ł a ś c i w o ś c i i n t e l e k t u - a l n e. Strzelcy wyborowi powinni nie tylko umieć działać, ale także wiedzieć, jak najlepiej postąpić w różnych warunkach, które nie zawsze można przewidzieć w czasie szkolenia. Zagadnienie to wiąże się z zachowaniem inteligentnym. Dlatego musimy mu stawiać również pewne wymagania dotyczące inteligencji.

1/ Wiedza i doświadczenie. Szkolenie strzelców wyborowych jest procesem złożonym, ponieważ oprócz dużej wiedzy wojskowej specjalistycznej powinni oni mieć odpowiednie doświadczenie, umożliwiające sprawne działanie nawet w warunkach całkowitego osamotnienia.

Ze względu na to, że zagadnienie szkolenia strzelców wyborowych jest w literaturze fachowej stosunkowo najlepiej omówione^{1/}, ograniczymy się do przypomnienia, że na specjalistyczną wiedzę strzelca wyborowego składają się m.in.: budowa

1/ Zob. artykuły zamieszczone w "Przeglądzie Wojsk Łączowych" - A.Witkowski: Szkolenie strzelców wyborowych 1967, nr 8; E.Wieczorek: Kilka uwag dotyczących strzelców wyborowych 1967, nr 12; St.Łozowski, St.Ślódczyk: Kurs strzelców wyborowych 1968, nr 12, dodatek.

i użytkowanie broni, teoria strzału, praktyka strzelania, zasady noktowizji, maskowania itd.

Strzelec wyborowy powinien mieć duże doświadczenie, które musi obejmować wszystkie najbardziej typowe sytuacje i warunki, w jakich strzelec może działać. Warunki te powinny być maksymalnie zbliżone do rzeczywistych.

2/ Umiejętność oceny odległości. Właściwa ocena odległości do celu w dużym stopniu warunkuje jego zniszczenie, zwłaszcza gdy używa się zwykłego celownika. Właściwość ta zależy od posiadanej wiedzy i chociaż wiąże się z czynnościami percepcyjnymi, należy ją zaliczyć do grupy cech intelektualnych.

3/ Spostrzegawczość i umiejętność obserwowania. Przez spostrzegawczość rozumie się zwykle zdolność dostrzegania w przedmiotach i zjawiskach ważnych, ale mało rzucających się w oczy cech lub elementów. Spostrzegawczość jest właściwością wykształcalną; u różnych ludzi jest w różnym stopniu rozwinięta.

4/ Umiejętność maskowania. Jest bardzo ważna dla strzelca wyborowego. Składają się na nią - oprócz wiedzy w tej dziedzinie - określone nawyki postępowania. Wiedza powinna obejmować niektóre prawidłowości optyki, psychologii spostrzeżeń i uwagi, a nawet pewne zagadnienia z zakresu materiałoznawstwa.

Istnieją trzy podstawowe zasady maskowania: całkowite ukrycie się /do obserwatora nie docho-

dzą żadne bodźce/, zniekształcanie spostrzeżeń obserwatora /widzi, ale coś innego/ i odwracanie jego uwagi /widzi coś, ale w innym miejscu lub czasie/.

5/ Zdolność do działania indywidualnego oraz podejmowania samodzielnych decyzji. W procesie szkolenia strzelców wyborowych należy zastosować takie formy szkolenia, które by rozwijały samodzielność w podejmowaniu decyzji. Jest to również jeden z istotnych składników, a zarazem przejawów inteligencji.

Na samodzielne podejmowanie decyzji przez strzelca wyborowego składają się następujące czynniki:

- sprawność rozumowania /logicznego myślenia/,
- dostosowanie się do sytuacji,
- zdobywanie informacji różnymi drogami,
- uczenie się na doświadczeniach,
- myślenie i postępowanie nieschematyczne /antyrutyniarskie/,
- umiejętność przewidywania,
- dobra orientacja w czasie, miejscu itd.

6/ Znajomość nieprzyjaciela rozumiana bardzo szeroko. Nie chodzi tylko o znajomość wyglądu elementów uzbrojenia nieprzyjaciela, pojazdów, znaków rozpoznawczych, umundurowania, dystynkcji itp. Tego typu informacje ułatwiają przede wszystkim rozpoznanie nieprzyjaciela, co oczywiście także odgrywa ważną rolę w sprawnym działaniu strzelca wy-

borowego. Chodzi tu przede wszystkim o znajomość /w tej specjalności/ znacznie rozszerzoną i pogłębianą.

7/ Zainteresowania i zamiłowania strzeleckie. Aby być dobrym strzelcem wyborowym, trzeba interesować się tą specjalnością, a przede wszystkim lubić strzelanie do celu.

Z tego można wysnuć wnioski dotyczące doboru i szkolenia strzelców wyborowych. Np. niewskazane jest zmuszanie żołnierzy do zdobywania tej specjalizacji. Większe z punktu widzenia psychologicznego korzyści da stworzenie takich warunków, które by wzbudzały duże zainteresowanie i rozwijały zamiłowania żołnierzy w tym kierunku.

W ł a ś c i w o ś c i m o r a l n o - c h a - r a k t e r o l o g i c z n e. Są najtrudniejsze do ustalenia, mają jednak bardzo duże znaczenie w działaniu strzelca wyborowego. To c z y wyko-rzysta on i j a k wszystkie inne cechy dotych- , czas wymienione - nawet gdyby były rozwinięte w maksymalnym stopniu - zależy od jego postawy moralno-politycznej, patriotyzmu i gotowości do poświęcenia dla dobra Ojczyzny wszystkich swych wartości, włącznie z własnym życiem.

Spośród najważniejszych cech zaliczanych do tej grupy można wymienić następujące:

1/ Zdyscyplinowanie. Od strzelca wyborowego wymaga się dużego zdyscyplinowania, na co należy zwrócić szczególną uwagę już w pierwszym okresie

szkolenia. Wynika to z następujących właściwości działania strzelca wyborowego:

- ze zwiększonej odpowiedzialności za wykonywane zadania /m.in. ze względu na częste pełnienie funkcji obserwatora, zadanie wykrycia nieprzyjaciela i powiadomienia o tym dowódcy/;

- ze zwiększonej gotowości i kondycji /sprawności/ psychofizycznej oraz jej wpływu na jakość wykonywanych zadań;

- z konieczności działania indywidualnego, które wymaga szczególnej dyscypliny wewnętrznej, ponieważ nie zawsze może być kontrolowane, a jego efekty sprawdzane przez przełożonych;

- ze szczególnie trudnych warunków działania /powodujących silne napięcia psychiczne/, które wymagają panowania nad sobą.

2/ Wytrwałość i cierpliwość należą do bardzo istotnych cech strzelca wyborowego, ponieważ nie tylko mają wpływ na celne strzelanie, lecz także decydują o powodzeniu w szkoleniu i wykonywaniu wszystkich, z reguły bardzo uciążliwych, zadań.

Mimo że strzelec wyborowy musi umieć błyskawicznie ocenić cel i odległość do niego oraz szybko strzelić, przeważnie bardzo długo czeka na pojawienie się celu. Do tego właśnie jest potrzebna wytrwałość i cierpliwość. Niecierpliwość może bowiem spowodować zdemaskowanie się przez strzelanie do celu mniej ważnego lub zbyt trudnego do rażenia /zbyt odległego, niezniszczalnego za pomocą

karabinu itp./. Brak wytrwałości może być również przyczyną dekoncentracji uwagi.

3/ Determinizm i odwaga. Charakterystyczną właściwością działania strzelca wyborowego jest większy stopień niebezpieczeństwa, na jakie jest narażony. Wiadomo, że podczas wyszukiwania celów do zniszczenia za pomocą broni strzeleckiej szczególną uwagę zwraca się na strzelców wyborowych.

Zagrożenie powstaje wówczas, gdy strzelec wyborowy prowadzi ogień /często osamotniony/ z budynku, drzewa itp., zwłaszcza jeżeli znajduje się w bezpośrednim rejonie działań nieprzyjaciela, w sąsiedztwie jego dróg marszu, miejsc postoju lub nawet na terenie już przez niego zajęтым.

Wykonywanie zadań w takich warunkach wymaga dużej odwagi, połączonej często z determinacją.

4/ Wytrzymałość i odporność. Strzelec wyborowy często działa w sytuacjach, które wymagają szczególnej wytrzymałości i odporności zarówno fizycznej, jak i psychicznej.

Fizyczna odporność - to przeciwdziałanie wszelkim uciążliwym bodźcom, wywierającym bezpośredni wpływ na organizm, takim jak: niewygodna pozycja ciała /ograniczenie ruchów/, wpływ temperatury /zimno lub upał/, ograniczona możliwość przyjmowania posiłków itp. Można tu również wymienić odporność na zmęczenie, która jest ważnym kryterium wytrzymałości fizycznej.

Psychiczna odporność polega na przeciwstawianiu się wszelkim niekorzystnym bodźcom psychicz-

nym, wynikającym z sytuacji, w jakiej może znaleźć się strzelec wyborowy. Jest to przede wszystkim wzmożone zagrożenie, oderwanie od grupy /działanie w odosobnieniu/, długotrwałość wykonywanych zadań, zmniejszone możliwości bezpiecznego wycofania się po wykonaniu zadania, widok bezpośrednich skutków działania /zabijania ludzi/ itp. Długotrwałe działanie tych i podobnych bodźców wywołuje /właśnie w zależności od indywidualnej odporności/ różne negatywne zmiany w psychice człowieka, które mogą uniemożliwić mu wykonywanie zadań.

4. Psychologia celowniczych armat przeciwpancernych ^{1/}

W wyniku badań L.Wojtasik uzyskał szereg danych dotyczących cech, jakimi powinien się charakteryzować celowniczy. Cechy te zostały przedstawione w tzw. psychogramie.

Psychogram celowniczego

Spraw- ność	C e c h a	Wymagalność			
		0	1	2	3
1	2	3	4	5	6
Sprawność psychofi- zyczna	Wzrost	x			
	Siła fizyczna			x	
	Ogólna ruchliwość				x
	Sprawność rąk				x

1/ Zob. L.Wojtasik: Dobór celowniczych armat przeciwpancernych. "Przegląd Wojsk Lądowych" 1969, nr 3, s. 125.

1	2	3	4	5	6
Sprawność psychofizyczna	Ostrość wzroku				x
	Widzenie barw		x		
	Widzenie w nocy				x
	Ocena odległości na oko				x
	Sprawność słuchu		x		
	Odporność na dźwięki				x
Zdolności	Matematyczne			x	
	Techniczne			x	
	Obserwacji			x	
	Pracy zespołowej				x
	Kierowania		x		
	Decydowania		x		
Sprawność psychiczna	Pamięć			x	
	Wola		x		
	Inteligencja			x	
	Wyobraźnia			x	
	Odwaga				x
	Opanowanie				x

Z powyższego psychogramu warto przytoczyć omówione przez Autora zdolności i sprawności przydatne celownicemu.

Zdolności matematyczne. Polegają na szybkim, pamięciowym wykonywaniu podstawowych i prostych działań matematycznych, zwłaszcza dodawania i odejmowania liczb czterocyfrowych.

Zdolności techniczne. Polegają na zrozumieniu zasad działania i współdziałania prostych mechanizmów i obsługiwania ich oraz usuwania drobnych zacięć i niesprawności.

Zdolność do pracy zespołowej. W związku z tym, że obsługiwanie sprzętu artyleryjskiego jest pracą zespołową opartą na dobrym współdziałaniu wszystkich funkcyjnych, zdolność do pracy zespołowej jest wymaganiem stawianym wszystkim funkcyjnym obsługi.

Pozostałe zdolności wymienione w psychogramie są wymagane na poziomie średnim i dlatego nie zachodzi potrzeba specjalnego badania ich.

Sprawności psychiczne. W tym zakresie jedynie opanowanie i odwaga są sprawnościami, które muszą być na wysokim poziomie, pozostałe mogą mieć poziom średni.

Przez o p a n o w a n i e rozumie Autor zdolność do sprawnego działania, podczas występowania silnych bodźców zakłócających, w tym zagrożenia osobistego. Taka sytuacja występuje z reguły w czasie strzelania na stanowisku ogniowym, na którym celowniczy musi wykonywać określone czynności szybko, dokładnie i bezbłędnie.

Odnosi się to również do odwagi, Zdaniem Autora, wielu żołnierzy przed strzelaniem i w czasie strze-

lania ogarnia uczucie strachu, ponieważ celowni-
czy pracuje w miejscu, w którym zagrożenie jest
największe.

Przytoczone zdolności i sprawności psychicz-
ne może określić dowódca na podstawie obserwacji
żołnierzy w toku służby wojskowej.

R o z d z i a ł II

PSYCHOLOGIA OBRONY TERYTORIALNEJ

Zakres obrony terytorialnej, wytyczony podstawowymi aktami prawnymi i zarządzeniami władz państwowych oraz wojskowych, obejmuje wiele różnorodnych i złożonych problemów. Wymagają one wielokierunkowych badań i głębokich studiów, prowadzonych w ramach różnych dziedzin wiedzy, w tym również psychologii wojskowej.

Psychologia wojsk operacyjnych - podobnie jak niektóre inne dziedziny nauk wojskowych - zajmuje się głównie szkoleniem, wychowaniem i życiem żołnierzy pełniących normalną służbę wojskową w różnych rodzajach wojsk. Interesuje się także różnymi aspektami działań bojowych, które na tradycyjnym polu walki wynikały przede wszystkim z bezpośredniej styczności walczących ze sobą wojsk - z reguły na froncie liniowym i pozycyjnym.

Wiadomo, że działania takie stwarzały całkiem inną niż obecnie sytuację psychologiczną również i na zapleczu. Do głównych jej elementów zaliczymy następujące czynniki, mające duże znaczenie psychologiczne:

- wiadomo było, gdzie jest front i nieprzyjaciel lub z jakiego kierunku można się było ich spodziewać;
- zagrożenie było znacznie mniejsze, a niebezpieczeństwo z reguły sygnalizowane na długo przed pojawieniem się nieprzyjaciela /zbliżanie się frontu, samolotów itp./;
- społeczeństwo /poza regularnym wojskiem/ angażowało się w wojnę w ograniczonym zakresie i z reguły pośrednio;
- łatwiejsza i pewniejsza była ochrona ludności oraz dóbr kulturalnych i materialnych, z czego wynikało m.in. większe poczucie bezpieczeństwa;
- zaplecze /a więc i ludność cywilna/ tylko częściowo pracowało na rzecz wojska, ze względu na mniejsze ilościowo i jakościowo potrzeby w zaopatrzeniu;
- obowiązujące przeszkolenie wojskowe obejmowało w zasadzie tylko wojskową kadrę i żołnierzy odbywających aktualnie służbę wojskową.

Konieczność maksymalnej mobilizacji na współczesnym polu walki całego społeczeństwa oraz zagrożenie jakie stwarza nowoczesna broń, zwłaszcza masowego rażenia i nowe zasady prowadze-

nia działań wojennych - radykalnie zmieniają wszystkie wymienione czynniki. Pociąga to za sobą nowe, niełatwe do ustalenia konsekwencje psychologiczne.

Problematyka składająca się na psychologię specjalności wojskowych istniejących w wojskach operacyjnych jest oczywista i nie wymaga głębszego uzasadnienia. Chcielibyśmy natomiast zatrzymać się na uzasadnieniu potrzeby utworzenia dziedziny, którą roboczo nazwalibyśmy psychologią obrony terytorialnej. Termin ten jeszcze nie występuje w literaturze.

Współczesna wojna jest - jak wiadomo - wojną społeczeństw, nie tylko wcześniej przygotowanych i wyszkolonych wojsk regularnych. Charakteryzuje się ona p o w s z e c h n o ś c i ą zjawisk, które dawniej występowały jedynie na froncie. Odnosi się to również do wszystkich zjawisk natury psychologicznej. Praktycznie rzecz biorąc, wszystkie sprawy wchodzące w skład psychologii walki dotyczą obecnie całego terytorium kraju, który bierze udział w wojnie. Niektóre z nich, ze względu na odmienność warunków występowania, nabierają nawet szczególnego znaczenia.

Uzasadniona jest więc konieczność nie tylko spopularyzowania wiedzy na ten temat, lecz również - czy nawet przede wszystkim - wykształcenia aktywnych postaw, wyrażających się m.in. w angażowaniu się całego społeczeństwa w żywotne sprawy

obronności. Wiadomo bowiem, że każdy zdrowy obywatel powinien - zgodnie ze swoimi możliwościami i kwalifikacjami - brać aktywny udział w jakiejś dziedzinie służącej obronności kraju. Nawet jeżeli na wypadek wojny będzie od tego obowiązku zwolniony, to musi wiedzieć, **j a k s i ę z a c h o w a ć** w obliczu maksymalnego niebezpieczeństwa, które może go zastać o każdym czasie i w każdym miejscu.

Podkreślając rolę aktywności wszystkich obywateli w dziedzinie obronności, mamy na myśli nie tylko obronę własną, ale przede wszystkim społeczne zaangażowanie się w obronie swojego środowiska i zakładu pracy, wsi, miasta, osób niezdolnych do obrony itp. Postulat ten, uwarunkowany charakterem współczesnej wojny, wymaga szczególnej dbałości o gotowość każdego obywatela do poświęcenia w obronie kraju wszystkich swych wartości, z własnym życiem włącznie. Wymaga on również odpowiednich umiejętności działania, a także posiadania niezbędnej wiedzy o tych działaniach oraz warunkach w jakich mogą one występować.

Nie trzeba przypominać, jak skomplikowanym zadaniem dla każdego obywatela jest przygotowanie się do obrony oraz jakimi możliwościami technicznymi, organizacyjnymi, materiałowymi itp. charakteryzują się współczesne działania bojowe. Im jakieś działania są bardziej skomplikowane, tym większą rolę spełnia odpowiednie przygotowanie się do nich i tym bardziej negatywne skutki pociąga

za sobą brak takiego przygotowania.

Powyższe stwierdzenie dotyczy w pełni przygotowania społeczeństwa do obrony kraju. W niniejszym rozdziale przedstawiona zostanie psychologiczna strona tych problemów. Dokonana próba oceny przydatności psychologii dla potrzeb obrony terytorialnej ma - ze względu na nowość postawionego problemu - charakter dyskusyjny. Należy podkreślić, że jedynie wysiłek wielu specjalistów może dać pełny obraz tej wstępnie naszkicowanej problematyki.

Trudności w wyczerpującym przedstawieniu wszystkich psychologicznych zagadnień obrony terytorialnej wynikają z tego, że składa się na nią - jak wiadomo - obrona granic państwa, obszaru powietrznego oraz obrona lądowa całego terytorium /także w ramach powszechnej samoobrony/ m.in. przez działaniem wojsk desantowych, grup dywersyjnych i innych specjalnych grup nieprzyjacielskich. Te najogólniej sformułowane zadania OT świadczą o ogromnej złożoności i różnorodności problematyki. Trudno więc mówić o jednolitej i zamkniętej koncepcji psychologii obrony terytorialnej. Inne bowiem zagadnienia interesować będą Wojska Wewnętrzne, inne Wojska Obrony Powietrznej Kraju /głównie psychologia lotnicza i radiolokacja/, a jeszcze inne - Wojska Obrony Pogranicza. Ten ostatni rodzaj wojsk, chroniący również granic morskich, uwzględnia także wiele swoistych zagadnień wchodzących w skład psychologii marynistycznej.

Problematyka obrony terytorialnej jest nowa, szczególnie jeżeli idzie o powszechną samoobronę; wiele założeń nawet typu szkoleniowo-organizacyjnego nie zostało jeszcze dopracowanych, a praktyka wskazuje na różnorodne trudności w ich realizowaniu. Do rozwiązywania ich powinna się włączyć również psychologia wojskowa.

Główne problemy, jakimi zajmuje się psychologia obrony terytorialnej można podzielić na następujące grupy: psychospołeczne problemy obrony terytorialnej; psychologiczne problemy ochrony i obrony ludności; psychologiczne skutki stosowania broni ABC i ich likwidacja; zastosowanie psychologii pracy w obronie terytorialnej i psychologiczne aspekty zabezpieczenia działań wojsk operacyjnych.

1. Psychospołeczne problemy obrony terytorialnej

W obronie terytorium kraju biorą udział nie tylko wyspecjalizowane i przeznaczone do tego wojska, lecz również cała zdolna do obrony ludność, skupiona przede wszystkim w Oddziałach Powszechnej Samoobrony i w różnych organizacjach paramilitarnych. Z faktu tego wynikają określone konsekwencje natury psychospołecznej, które należy brać pod uwagę we wszystkich obronnych przedsięwzięciach organizacyjno-szkoleniowych. Dlatego tak duże znaczenie dla wszystkich formacji obrony te-

rytorialnej na znajomość psychologii społecznej^{1/}. Niektóre zagadnienia psychologii społecznej powinny być - po odpowiednim opracowaniu i dostosowaniu do potrzeb OT - rozpowszechnione i wykorzystane w szkoleniu oraz innym działaniu tych formacji.

Psychologia społeczna zajmuje się m.in. następującymi zagadnieniami, które odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu grup obronnych:

- oddziaływanie międzyosobnicze /interakcje/ i stosunki międzyludzkie: kontakty i porozumiewanie się ludzi między sobą, obyczaje i prawa społeczne, naśladownictwo, sugestie, sympatie i antypatie, koleżeństwo i przyjaźń, konflikty społeczne, identyfikacja społeczna^{2/}, konformizm^{3/}, kierowanie a przewodzenie i dowodzenie, zwolennictwo itd.;
- powstawanie i funkcjonowanie grup społecznych: organizacja i podział grup, polaryzacja^{4/} i in-

1/Zob. S. Wasilewski: Wprowadzenie do problemu psychologii społecznej w służbie OTK. "Myśl Wojskowa" 1964, nr 10, s. 37-44.

2/ Identyfikacja społeczna polega na utożsamianiu się jednostki z grupą; związana jest z dużym poczuciem przynależności do danej grupy społecznej.

3/ Konformizm to dostosowanie się do poglądów, norm postępowania itp. panujących /dominujących/ w grupie społecznej oraz upodabnianie się do innych członków grupy.

4/ Polaryzacja grupy polega na uformowaniu się wewnątrz grupy mniejszych ugrupowań, między którymi istnieją rozbieżności i konflikty. Dochodzi wtedy do dezintegracji.

tegracja grupy, normy i więzi grupowe, układ hierarchiczny w grupie, podział ról i pozycji społecznych w grupie, powstanie i rola aktywu, przywództwo i kierownictwo grupą, przekształcanie się grupy w kolektyw itp.;

- psychologia tłumu: charakterystyczne cechy tłumu i jego rodzaje, zachowanie się tłumu, panika - przyczyny, sposoby zapobiegania jej, zwalczanie itd.;
- psychologiczne podstawy ideologii i propagandy: cele, zadania i formy propagandy, propaganda bezpośrednia i pośrednia, propaganda strategiczna, taktyczna i specjalna, wojna psychologiczna itd.;
- opinie i postawy społeczne: opinia publiczna, stereotypy społeczne, przesady, powstawanie i funkcjonowanie plotek, pogłosek itd.;
- stosunki międzygrupowe: współdziałanie i komunikowanie się grup, antagonizmy międzygrupowe itd.;
- patologia społeczna: przestępstwa, konflikty rodzinne, nadużywanie alkoholu, narkotyków itd.

Trudno na tym miejscu zajmować się szerzej wszystkimi zagadnieniami psychologii społecznej, mającymi zastosowanie w OT. Ponadto, nie wszystkie mają jednakowe znaczenie dla tego rodzaju wojsk. Spośród tych, które mogą odgrywać największą rolę, można wymienić następujące:

1/ Oddziały OT i Powszechnej Samoobrony to różnorodne formacje społeczne, w skład których

wchodzą liczne - mniejsze lub większe - grupy społeczne, zespoły i kolektywy o różnym składzie, przeznaczeniu, trwałości itd.

G r u p a jest to formacja społeczna złożona z co najmniej trzech osób, posiadająca własny, uregulowany system stosunków międzyludzkich, określony wartościami i normami grupowymi oraz pozycjami i rolami jej członków. Taki charakter ma każda zorganizowana grupa obronna. Nie oznacza to jednak porzucenia tylko na organizowaniu grup. Należy dążyć do tego, aby mogły one przekształcać się w zespoły i kolektywy.

Z e s p ó ł to forma pośrednia między grupą a kolektywem. Stanowi fazę wstępną powstawania kolektywu i charakteryzuje się zwłaszcza jednolitym zachowaniem zewnętrznym. Wiadomo np., że na formacje Powszechnej Samoobrony składają się liczne wyspecjalizowane zespoły, które na zewnątrz muszą działać w sposób jednolity.

K o l e k t y w jest grupą społeczną charakteryzującą się głównie następującymi cechami:

- wspólnym celem i ideologią integrującą wszystkich członków;
- podporządkowaniem działań indywidualnych aprobowanemu działaniu grupy;
- oparciem współżycia wzajemnego na związkach osobowych nie tylko intelektualnych /sprawne wykonywanie wspólnych zadań/, lecz również emocjonalnych /koleżeństwo, przyjaźń itp./;

- kształtowaniem i rozwijaniem u jednostek takich cech, jak: wyrobienie ideologiczne, poczucie odpowiedzialności społecznej, umiejętność zespołowego działania, przedkładanie dobra ogólnego /społecznego/ nad dobro własne, podejmowanie dodatkowych zobowiązań, ponoszenie większej odpowiedzialności itp.

Grupy społeczne OT, Powszechnej Samoobrony i innych formacji powinny mieć charakter kolektywów, co gwarantuje im właściwe wykonywanie zadań. Kształtowanie kolektywów, mające wyraźny psychologiczny aspekt, powinno być jednym z głównych celów kierowniczej i dowódczej kadry OT i uwzględniać zdobycze psychologii społecznej.

Postulowane dążenie do uczynienia z grup obronnych kolektywów pozostaje jednak w sprzeczności z ich c z a s o w y m charakterem. Wiadomo bowiem, że z reguły są one powoływane tylko na krótkotrwałe szkolenia i ćwiczenia i że należą do nich pracownicy różnych oddziałów zakładowych, instytucji, organizacji, rejonów mieszkalnych itp. Wyłania się więc szereg swoistych zagadnień, z których na szczególną uwagę zasługują:

- nagłość zmiany ról społecznych, jakie pełnią członkowie samoobrony w swych normalnych miejscach pracy;
- podporządkowanie się nowym przełożonym lub obejmowanie kierowniczych funkcji;
- dostosowanie się do całkowicie innej struktury społecznej grupy obronnej;

- utrudnione w tak krótkim czasie przystosowanie się do nowych warunków życia i działania;
- poczucie tymczasowości działania, które może mieć wpływ na zmniejszenie odpowiedzialności i dbałości o jakość wykonywanych prac;
- mała znajomość lub nieznanomość współdziałających osób.

2/ Z powyższego wynika postulat maksymalnego dostosowania struktury OT do istniejących grup społecznych - zawodowych, organizacyjnych, terytorialnych i innych. Np. wszyscy pracownicy danej komórki zakładowej wchodzi w skład jednej grupy obronnej o tym samym przeznaczeniu.

W związku z tym, że nie zawsze jest to możliwe, wyłania się problem p r z e k s z t a ł c a n i a - na wypadek zagrożenia - istniejących struktur społecznych w taki sposób, aby w najmniejszym stopniu naruszało to istniejące formy współdziałania i współpracy, więzy koleżeńskie, ukształtowane już stosunki kierowania i podporządkowania się itp. Jest to ważne zadanie, gdyż wiadomo, że człowiek z reguły czuje się źle w nowym otoczeniu, zwłaszcza w społecznych warunkach, do których nie jest przystosowany.

3/ Przeprowadzenie masowego szkolenia ludzi w warunkach nieodrywania ich na dłuższy okres od normalnej pracy i życia pozazawodowego oraz przydzielenie im różnych funkcji lub stanowisk w systemie OT - jest zadaniem wymagającym opracowania

skutecznych psychologicznych metod selekcji /doboru/ oraz szkolenia. Warto tutaj podkreślić szczególnie cztery aspekty tego zagadnienia:

- wiedza ta powinna być nie tylko bardzo rozległa /m.in. obejmować działanie broni ABC, zasady działania grup dywersyjnych, sabotażowych itp./, ale i powiązana z określonymi nawykami postępowania;
- istnieje problem przekształcania nawyków zawodowych i innych /w tym również myślowych/, który jest niezwykle złożony;
- ze względu na różnorodność zadań, jakie ma do spełnienia OT, oraz częstą konieczność kumulowania wysiłków tylko w jednym kierunku - umiejętności te powinny być elastyczne, tzn. możliwe do zmiany i dostosowania każdorazowo do innej sytuacji. Jednocześnie powinny być one na tyle trwałe, aby nie ulegać dezorganizacji pod wpływem działania silnych zakłóceń, wynikających z warunków działania grup obronnych;
- nie wszyscy ludzie nadają się w jednakowym stopniu na wszystkie stanowiska; należałoby więc wykorzystywać istniejące placówki selekcyjne w większych zakładach pracy lub resortach do przeprowadzenia badań selekcyjnych, zgodnych z potrzebami OTK.

4/ Dobór do różnych funkcji obronnych i dostosowanie form oraz metod szkolenia ludzi do warun-

ków ich działania pozostaje w ścisłym związku z kształtowaniem właściwej i silnej m o t y - w a c j i s p o ł e c z n e j.

Świadomość znaczenia wykonywanych działań /włącznie z pracami, jakie w warunkach pokojowych wykonują wojska OT na rzecz gospodarki narodowej/ wiąże się z postawą ideowo-moralną każdego obywatela, w tym z odpornością na działanie propagandy nieprzyjaciela. Idzie tu o sprawy związane z psychologicznymi podstawami wychowania obywatelskiego.

5/ Zachowanie się t ł u m u, który może odegrać negatywną rolę w obronie terytorium kraju, skłania do większego zainteresowania się psychologią tłumu. W ujęciu psychologicznym tłum jest to przypadkowa zbiorowość jednostek, bez stałej wewnętrznej organizacji i trwałych cech wyróżniających. Charakterystycznymi, z reguły krótkotrwałymi, cechami tłumu są:

- reakcje raczej emocjonalne, przy znacznie obniżonym poziomie działania intelektu;
- łatwiejsze uleganie sugestii i wzrost naśladownictwa;
- ograniczona samokontrola, co ujawnia się przede wszystkim w mniejszym hamowaniu różnych popędów i skłonności;
- pomniejszenie indywidualnej odpowiedzialności za czyny /"tłum maskuje"/;
- doniosła rola chwilowego przywódcy, wokół którego ogniskuje się działanie tłumu;

- z reguły destrukcyjny, antyspołeczny charakter tego działania.

Jednym z najgroźniejszych dla działań obronnych zachowań się tłumu jest panika, którą będziemy się tutaj zajmowali.

2. P s y c h o l o g i c z n e p r o b l e m y o c h r o n y i o b r o n y l u d n o - ś c i

Ochrona i obrona ludności jest jednym z podstawowych zadań obrony terytorialnej. Ze względu na charakter współczesnych działań bojowych jest to zadanie bardzo trudne i skomplikowane.

Bez względu na zastosowane środki ochronne i ich obiektywną, trudną do sprawdzenia w warunkach pokojowych, wartość społeczeństwo powinno być przekonane o ich s k u t e c z n o ś c i. Ma to na celu stworzenie zaufania do nich, wyrobienie zdyscyplinowania i silnej motywacji do poddania się wszystkim zabiegom ochronnym i porządkowym. W obecnych warunkach nie jest to tylko bierne przystosowanie, lecz a k t y w n e w s p ó ł d z i a ł a n i e.

Wiąże się z tym poważne zadanie propagandowe, które nie zostało jeszcze w dostatecznym stopniu podjęte w naszym kraju. Można przypuszczać, że jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest dążenie do niestwarzania atmosfery wojennej, które w naszym społeczeństwie jest usprawiedliwione ze wzglę-

du na psychologiczne pozostałości II wojny światowej. Nie wdając się w ocenę tego założenia, warto podkreślić, że powodzenie wszystkich niżej wymienionych przedsięwzięć składających się na ochronę i obronę ludności uwarunkowane jest postawami społeczeństwa wobec nich. Obywatele nie mogą i nie powinni być zaskoczeni tymi przedsięwzięciami, gdyż szczególnie łatwo wtedy o zachowanie się niekontrolowane i niezgodne z zamierzeniami ochronnymi.

Do głównych problemów ochrony i obrony ludności można zaliczyć:

1/ Gotowość do sprawnego działania. Pomijając związane z nią przygotowanie fachowe i moralne - o którym była już mowa - należy podkreślić szczególną rolę gotowości psychicznej do działania i szybkiego jego tempa. Wprawdzie dobre przygotowanie do działania jest jednym z najważniejszych czynników zapewniających tę gotowość, ale wiadomo, że można być dobrze przygotowanym i spóźniać się z pewnymi ważnymi czynnościami zapobiegającymi stratom, z niesieniem pomocy poszkodowanym lub przywracaniem do życia zakładów pracy, instytucji, linii komunikacyjnych itp.

Wszystkie czynności ochronne z reguły muszą przebiegać w szybkim tempie, do czego należy się przygotować wcześniej i to nie tylko pod względem technicznym. Istotne jest również dostosowanie do

tego tempa o r g a n i z a c j i działania, która musi się liczyć z możliwościami człowieka w tym zakresie, a także uwzględniać jego zmęczenie, możliwości popełniania błędów itp. Ponadto należy przewidywać straty własne, co z kolei wiąże się z posiadaniem rezerw i dysponowaniem nimi.

Na szczególną uwagę zasługują wszelkie działania, które w maksymalnej formie eliminują albo ograniczają z a s k o c z e n i e, będące źródłem najtrudniejszych sytuacji, z jakimi mogą mieć do czynienia formacje Obrony Terytorium Kraju.

2/ Jednym z warunków skutecznego działania w omawianej dziedzinie i przeciwstawiania się zaskoczeniu jest odpowiedni, wcześniej opracowany i wypróbowany system p o w i a d a m i a n i a ludności o przewidywanym zagrożeniu. Musi on uwzględniać - z jednej strony - różnorodność tego zagrożenia, a z drugiej - konieczność jak największej prostoty sygnałów. W założeniu tym kryje się pewna sprzeczność, gdyż i tutaj trzeba brać pod uwagę możliwości człowieka. Chodzi o to, jak /i do jakiego stopnia/ zróżnicować sygnały powiadamiania w zależności od rodzaju zagrożenia, aby były one jednocześnie maksymalnie k o m u n i - k a t y w n e. W dotychczasowych wojnach w zasadzie stosowano tylko dwa łatwe sygnały: początek alarmu i jego odwołanie. Było to możliwe, gdyż istniał tylko jeden typ zagrożenia i jedna możliwość chronienia się przed nim.

Aby system powiadamiania mógł sprostać współczesnym warunkom, powinien charakteryzować się następującymi cechami:

- nieustanną oraz pełną gotowością do działania oraz szybkością, co decyduje o wartości tego systemu;
- pewnością i niezawodnością działania, które polega przede wszystkim na możliwości dublowania sygnałów /syreny, radio, telewizja, radiowęzły, telefony, rytmiczne przerywanie dopływu energii elektrycznej itp./ oraz na niezależności od zewnętrznych źródeł zasilania;
- powszechnością działania obejmującego wszystkich ludzi z danego rejonu, bez względu na to, czy aktualnie korzystają ze środków masowego przekazu;
- odpornością na zakłócenia obiektywne /przypadkowe/ i specjalne /np. unieruchamianie systemu powiadamiania lub jego uruchamianie bez potrzeby przez grupy dywersyjne/;
- prostotą i maksymalną zrozumiałością, co m.in. powinno polegać na wprowadzaniu jak najmniejszej liczby łatwych do zapamiętania sygnałów, których by nie trzeba było specjalnie się uczyć także z tego względu, że w sytuacjach dużego napięcia psychologicznego pamięć ulega zakłóceniu;
- możliwością zachowania tajemnicy /jeżeli chodzi o niektóre informacje/, gdyż o pewnych akcjach /np. ewakuacji ludności lub dóbr materialnych/ nie powinien wiedzieć nie tylko nieprzyjaciół,

ale nawet nie zawsze może być o tym poinformowana cała ludność /w celu uniknięcia paniki lub innych ujemnych działań tłumu/.

3/ Jedną z najbardziej kontrowersyjnych form ochrony ludności i dóbr materialnych jest **r o z - ś r o d k o w a n i e**, którego najważniejszą fazę stanowi **e w a k u a c j a l u d n o ś - c i** z miast i innych rejonów zagrożenia^{1/}. Rozśrodkowanie stwarza obok trudności organizacyjnych, komunikacyjnych, zaopatrzeniowych, kwatermistrzowskich itp. - poważne problemy natury psychologicznej. Do najważniejszych z nich zaliczamy:

- przeprowadzenie odpowiedniej propagandy, aby ludność знаła i doceniała sens, potrzebę oraz formy ewakuacji;
- stopniowy charakter powiadamiania ludności, wraz z etapami wyprowadzania jej z rejonów zagrożonych, dla zapobiegnięcia powstawaniu paniki, samowolnemu ewakuowaniu się doprowadzającemu do zablokowania dróg, środków komunikacyjnych itp.;
- przewyciężenie przywiązania ludzi do miejsc ich zamieszkania /miasta, dzielnicy, domu/, gdyż z reguły niechętnie je opuszczają, zwłaszcza że mogą być przekonani o możliwościach przetrwania w piwnicach i schronach;
- przeciwstawianie się nie najlepszym tradycjom z czasów II wojny światowej, o których pamięta

1/ Zob. Z. Paleski: Psychologiczne aspekty rozśrodkowania ludności. "Przegląd Obrony Terytorialnej" 1971, nr 1, s. 86-94.

starsze pokolenie /wystarczy przypomnieć nieśławny rozkaz opuszczenia Warszawy przez mężczyzn w 1939 r./;

- zmniejszenie obawy przed trwałą rozłąką /najczęściej bez możliwości wcześniejszego porozumienia się/, co dotyczy nagłej ewakuacji rodzin i osób niezdolnych do czynnej obrony;
- zmniejszenie niepewności co do dalszego losu, gdyż nie zawsze będzie wiadomo, gdzie i na jak długo trzeba się ewakuować i czy zabezpieczenie będzie pod każdym względem odpowiednie;
- przewidywanie szczególnej podatności grup ewakuowanych na działanie dywersji oraz na pogłoski, plotki i inne dezorganizujące życie i wzmagające strach oddziaływania nieprzyjaciela;
- zwalczanie egoistycznych postaw, wyrażających się w dążeniu do poprawy własnej sytuacji kosztem innych, i wymaganie współodpowiedzialności wszystkich za powodzenie całej akcji;
- przewidywanie daleko idących zakłóceń, jakie mogą powstawać w nawet najsprawniej organizacyjnie przygotowanej akcji ewakuacyjnej.

Warto dodać, że na samej ewakuacji /wyprowadzeniu ludzi z rejonów zagrożonych/ nie kończy się proces rozśrodkowania ludności. Wiele problemów wyłania się już po dotarciu ludzi do miejsc przeznaczenia; za te sprawy odpowiedzialne są władze miejscowe, które muszą być do tego przygotowane. Jednym z tych problemów jest stworzenie dobrej

a t m o s f e r y, która by umożliwiła szybsze przystosowanie się ewakuowanych do nowych, trudniejszych warunków.

4/ Korzystanie z piwnic i schronów^{1/} jest najstarszym i najpospolitszym sposobem ochrony przed zagrożeniem wojennym; do tej pory /przy dobrym systemie powiadamiania/ jego rola się nie zmniejszyła. Wystąpiły natomiast nowe i znacznie większe wymagania t e c h n i c z n e, jakim muszą odpowiadać te schrony /trwałość, pojemność, dostępność, szczelność, zaopatrzenie itp./, oraz p s y c h o s p o ł e c z n e /długotrwałość przebywania w schronie, zorganizowane i kierowane działanie, bezkonfliktowe współżycie itp./.

Są trzy grupy czynników, które będą oddziaływać na ludzi przebywających w schronach i piwnicach:

- Czynniki psychofizjologiczne to: mikroklimat pomieszczeń /zawartość tlenu, ciśnienie, temperatura/, jednostajność bodźców zmysłowych i ich ograniczona ilość, ciągłość oddziaływania światła sztucznego lub jego brak, cisza /bodźce dźwiękowe tylko sztuczne i regularne/, bliskość spostrzeżeń /brak perspektywy wzrokowej/, ciasnota /szczupłość/ pomieszczeń i wynikające z tego ograniczenie ruchów, zmieniony cykl dobowy /konieczność dostosowania się do nowego rytmu biologicznego/, naruszo-

1/ Zob. Z.Paleski: Psychologiczne problemy pobytu i działania w schronach. "Przegląd Obrony Terytorialnej" 1971, nr 3, s. 122-128.

ne poczucie czasu, braki w systemie odżywiania się itd.

- Do czynników psychospołecznych można zaliczyć: ciągły kontakt z tymi samymi ludźmi, konieczność podporządkowania się pewnym rygorom życia, brak kontaktów z otoczeniem zewnętrznym, oderwanie od osób bliskich i niepewność o ich los, wzrost drażliwości i agresywności, konflikty, możliwość pojawienia się apatii, a nawet zaburzeń psychicznych o charakterze reaktywnym^{1/} itd.

- Czynniki umysłowe to: monotonia życia i znużenie, brak informacji i nieznajomość sytuacji, stereotypia myślenia i mowy, wzrost działania wyobraźni itd.

Wymienione czynniki oddziałują różnie na różne osoby w zależności od konkretnej sytuacji, czasu działania, ich właściwości psychicznych itd.

Warto podkreślić, że negatywnemu działaniu tych czynników można się przeciwstawiać, m.in. przez wprowadzanie w tych sytuacjach organizacji życia i możliwych w tych warunkach form działania. Pozostawianie ludzi w sytuacji biernego oczekiwania - jak to miało miejsce podczas II wojny światowej - jest niewskazane z psychologicznego punktu widzenia. Nasuwa się w związku z tym wiele zagadnień, które ze względu na swoją nowość wymagają opracowania.

5/ Oprócz zbiorowych systemów ochronnych prze-

1/ Są to zaburzenia wywołane urazami psychicznymi.

widuje się masowe stosowanie indywidualnych środków ochrony w postaci masek, okryć, środków farmakologicznych itp. W związku z tym można wymienić następujące zagadnienia o znaczeniu psychologicznym:

- zapewnienie powszechnej dostępności tych środków i wykształcenie umiejętności ich stosowania;
- wprowadzenie do systemu powiadamiania odrębnych sygnałów informacyjnych o tym, kiedy i jak długo używać wymienionych środków, bowiem zakończenie alarmu lotniczego nie zawsze będzie równoznaczne ze zdjęciem środków ochronnych /zagrożenie w postaci ładunków z opóźnionym działaniem, promieniowania lub działania substancji chemicznych może trwać nadal/;
- długotrwałe stosowanie tych środków powinno być poprzedzone odpowiednimi ćwiczeniami;
- wywołanie zaufania do tych środków i przekonania o ich skuteczności.

3. P s y c h o l o g i c z n e s k u t k i d z i a ł a n i a b r o n i A B C i i c h l i k w i d a c j a

Różnorodność nieustannie rozwijającej się pod względem ilościowym i jakościowym broni ABC sprawia, że trudno jest mówić o jednolitym jej działaniu. Różne więc muszą być psychologiczne skutki zastosowania tych broni. Istnieją uzasadnione pod-

stawy do przypuszczenia, że użycie tej broni - w porównaniu z wszelkimi innymi środkami walki stosowanymi w dotychczasowych wojnach - znacznie silniej będzie oddziaływać na psychikę człowieka i z oddziaływaniem tym należy się poważnie liczyć. Istnieją, jak wiadomo, s p e c j a l n e ś r o d k i, nazywane bronią psychochemiczną, nastawione wyłącznie na wywoływanie takich zmian.

Nie podając opisu działania broni masowego rażenia, ograniczymy się do ważniejszych skutków jej zastosowania, które mają wyraźny charakter psychologiczny. Są one spotęgowane szczególnymi cechami charakteryzującymi działanie broni ABC, do których należy zaliczyć przede wszystkim:

- ogromną siłę niszczenia i rażenia;
- duży obszar rażenia i znaczną szybkość rozchodzenia się /rozprzestrzeniania/;
- szybkie działanie wywołujące z reguły zaskoczenie;
- brak objawów umożliwiających jej wcześniejsze wykrycie;
- działanie, które nie jest rozpoznawalne za pomocą naszych zmysłów: słuchu, wzroku, węchu, dotyku;
- trudności w zabezpieczeniu się przed jej skutkami /przenikliwość promieniowania i aerozoli^{1/};

^{1/} Aerozole są to rozłożone do podstawowych cząsteczek substancje chemiczne o wielkiej przenikliwości rozpylone w powietrzu /tzw. psycho-gazy/.

- opóźnione działanie sprawiające, że po jej ujawnieniu się pomoc jest zwykle spóźniona;
- łatwość rozprowadzania /w powietrzu, wodzie, za pośrednictwem środków żywnościowych, zwierząt, roślin itp./;
- towarzyszące jej działaniu wstrząsające widoki porażonych ludzi, zwierząt, obszarów roślinnych, dóbr materialnych itp.

Działanie psychologiczne broni ABC jest, jak wiadomo, intensywniejsze i bardziej złożone niż broni tradycyjnych. Wpływają one dodatkowo na psychikę ludzi, potęgując skutki bezpośrednie, wywołane użyciem tej broni, oraz wtórnie wywołują całkiem nowe skutki. Dlatego też psychologiczne skutki działania tych broni można podzielić na dwie duże grupy: bezpośrednie i pośrednie. Te pierwsze są bardziej zróżnicowane, w zależności od rodzaju broni, odległości od punktów rażenia, czasu działania, odporności indywidualnej itd. Pośrednie skutki są bardziej jednolite /różna broń może wywoływać taki sam skutek/, a nawet można powiedzieć, że są **w s p ó l n e** dla wszystkich rodzajów broni masowego rażenia. Występują nawet wtedy, kiedy tylko **p r z e w i d u j e** się jej działanie. Co najważniejsze, ten sam efekt wtórny może powstać bez względu na prawdziwość informacji, stanowiących podstawę tego przewidywania, co niezmiernie komplikuje sytuację, gdyż daje duże możliwości nieprzyjacielskim działaniom specjalnym i dywersji.

1/ B e z p o ś r e d n i e s k u t k i.

Są różne dla każdego rodzaju broni masowego rażenia, a nawet zróżnicowane w obrębie działania broni jednego typu.

Promieniowanie świetlne działa przede wszystkim na zewnętrzne części organizmu, zwłaszcza na wzrok. Jak wiadomo, może spowodować nawet całkowitą, czasową lub trwałą, ślepotę. Może także wywołać różne zaburzenia psychiczne o charakterze szokowym, szczególnie przy kompleksowym działaniu broni jądrowej. Do promieniowania świetlnego, działającego na duże odległości /zwłaszcza w nocy/, dołącza się promieniowanie cieplne, które przy bliższych odległościach może doprowadzić do licznych i głębokich oparzeń, naruszających funkcjonowanie innych zmysłów oraz wywołujących silny ból, który m.in. uniemożliwia dotykane przedmiotów.

Fala uderzeniowa może, poza uszkodzeniem słuchu - podobnie jak promieniowanie przenikliwe - doprowadzić do uszkodzenia układu nerwowego, zwłaszcza mózgu. Z reguły pociąga to za sobą głębokie, krótkotrwałe zmiany psychiczne /np. szok lub utrata przytomności/ oraz zmiany długotrwałe, mające wpływ na dalsze zachowanie się i działanie człowieka.

Największe zmiany w psychice powstają jednak na skutek działania broni chemicznej, która znana jest od dawna w postaci gazów trujących lub sub-

stancji ziących^{1/}. Warto się zatrzymać na całkiem nowych typach broni chemicznej, wywołujących różnorodne zmiany w psychice człowieka. Dla odróżnienia są one nazywane środkami p s y c h o c h e m i c z n y m i lub p s y c h o t o k s y c z n y m i^{2/}.

Są to środki, które z reguły działają na układ nerwowy, albo przerywając całkowicie jego funkcjonowanie /co może prowadzić do natychmiastowej śmierci/, albo tylko czasowo zakłócając jego działanie. Te ostatnie środki nazywane są p s y c h o z o t w ó r c z y m i lub psychozomimetycznymi. Wywołują przejściowe zaburzenia psychiczne, które tylko na pewien czas wytrącają ludzi z walki.

Pomijając ich opis i działanie, wymienimy tylko główne skutki, jakie wywierają te środki na psychikę człowieka. Skutki te można zgrupować następująco:

- Zmiany w zakresie ś w i a d o m o ś c i:
przymglenie świadomości lub jej rozpad, zaburzenia w uwadze /rozproszenie/ lub całkowita niemożli-

1/ Zob. Z.Jaśtak: Skażenia promieniotwórcze, chemiczne i biologiczne. Wyd. MON. Warszawa 1969.

2/ Zob. W.Jagiełło, M.Kański i Z.Rydzynski: Środki psychozotwórcze i ich znaczenie dla wojska. "Biul.Infor. GZP WP" 1968, nr 1/348; oraz Z.Paleski: Istota i skutki działania środków psychochemicznych na współczesnym polu walki. "Przegląd Obrony Terytorialnej" 1971, nr 4, s. 115-126.

wość jej skupiania/, stany majaczeniowe, zaburzenia w orientacji co do czasu, miejsca i osób, zniesienie świadomości swego istnienia, myślowe wcielenie się w kogoś lub coś innego itd.

- Zaburzenia w zakresie m y ś l e n i a, związane z poprzednią grupą zmian: zubożenie myślenia, rozkojarzenie, niezdolność do rozumowania, zanik zdolności kojarzenia, alogiczność /myślenie symboliczne, magiczne/, bezsensowność myślenia i mowy, mowa niewyraźna, zamazana tzw. sałatka słowna^{1/}, nierozumienie mowy, urojenia^{2/}, głównie wielkościowe, prześladowcze, samoponiżenie itd.

- Zaburzenia w u c z u c i a c h: silny lęk, błogostan, euforia, przygnębienie, depresja, apatia, częste wahania uczuć /od euforii do depresji/, ambiwalencja uczuć^{3/}, doznawanie silnych uczuć bez powodu, paradoksalność uczuć /wyolbrzymianie uczuć słabych/, zaburzenia w zakresie seksu itd.

- Zaburzenia w s p o s t r z e g a n i u: iluzje /złudzenia/, halucynacje^{4/}, nadwrażliwość na bodźce zmysłowe, patologiczna sensybilizacja^{5/},

1/ "Sałatka słowna" to wypowiedzianie słów i zdań bezsensownych i nielogicznych.

2/ Urojenia to silne, systematyczne przekonania nie uzasadnione obiektywnymi danymi /nieadekwatne do rzeczywistości/.

3/ Ambiwalencja uczuć polega na przeżywaniu jednocześnie sprzecznych uczuć, np. przyjemności i przykrości.

4/ Halucynacje to spostrzeżenia przedmiotów w danej chwili nie istniejących.

5/ Bodźce dźwiękowe wywołują wrażenia wzrokowe.

patologiczne wrażenia dotyczące własnej osoby
itd.

- Zaburzenia psychoruchowe:
wzrost napięcia mięśniowego, pobudzenie psychoruchowe, upośledzenie koordynacji ruchów, zaburzenia równowagi i chodu, stereotypia ruchów, przymus ruchów, negatywizm^{1/}, zanik zdolności wykonywania ruchów dowolnych itd.

- Zaburzenia osobowościowe:
zanik społecznych postaw /zwłaszcza moralnych/,
zanik zainteresowań, osłabienie lub całkowity zanik woli, depersonalizacja^{2/}, ograniczenie potrzeb, zmiany charakterologiczne itd.

2/ Pośrednie skutki stosowania broni ABC powstają w czasie oczekiwania /przewidywania/ na działanie tych broni, podczas ich działania, a nawet później. Wspólną podstawą ich wystąpienia jest więc świadomość, że broń tego typu zostanie wkrótce zastosowana lub że już została zastosowana. Warto w związku z tym zwrócić uwagę na pewne charakterystyczne i ważne z psychologicznego punktu widzenia momenty:

- przewidywanie użycia tej broni nie musi być oparte na danych prawdziwych, tzn. może nie być obiektywnego zagrożenia;

1/ Negatywizm polega tu na wykonywaniu ruchów przeciwnych nakazanym.

2/ Depersonalizacja to zanik poczucia własnej osobowości.

- szczególną rolę w potęgowaniu skutków pośrednich odgrywać będą p o g ł o s k i lub p i o t - k i, które mogą być celowo szerzone przez grupy dywersyjne lub inne wrogie elementy;
- nieprzyjaciół w celu wywoływania omawianych skutków może p o z o r o w a ć działanie tych broni, tzn. wywoływać pozorowane wybuchy jądrowe lub stosować pozorowane ataki chemiczne /wywołujące tylko pierwsze symptomy zaburzeń śmiertelnych/;
- bardzo istotne jest u p o w s z e c h n i a - n i e wiedzy o tym temacie i wykształcenie umiejętności odróżniania prawdziwego ataku od pozorowanego /nie odnosi się to do wszystkich rodzajów broni/ i pierwszych symptomów jej działania od podobnych, normalnych objawów lub wywołanych innymi przyczynami;
- ważną rolę w przeciwdziałaniu tym skutkom będzie odgrywał omówiony poprzednio system p o - w i a d a m i a n i a o różnych rodzajach zagrożenia i jego zakresie;
- należy przygotować specjalne formy oddziaływania na ludzi oczekujących ataku, aby z a p o - b i e c wzmaganie się napięcia, mogącego doprowadzić do paniki i innych negatywnych zjawisk; w związku z tym trzeba ustalić formy organizacyjne tego oddziaływania i opracować wskazania merytoryczne;
- należy opracować system sił i środków wszechstronnej p o m o c y /w tym również psycho-

logicznej/, eliminującej lub zmniejszającej pośrednie skutki działania broni ABC.

Do pośrednich psychologicznych skutków broni ABC zaliczymy przede wszystkim silny strach i panikę oraz różne zaburzenia psychiczne, w tym głównie nerwice i tzw. zespół wyczerpania walką.

Należy przyznać, że strach przed bronią ABC jest niedocenianą, uboczną bronią, która może powodować straty tej wielkości co sama broń ABC. Szczególnie groźna na współczesnym polu walki jest zbiorowa postać strachu, mianowicie p a - n i k a ^{1/}.

Panika to nagły i nieoczekiwany wybuch silnego oraz szybko rozprzestrzeniającego się zbiorowego strachu, spowodowanego najczęściej urojonym lub wyolbrzymionym niebezpieczeństwem, powodującego gwałtowną ucieczkę, której towarzyszy przymglenie świadomości osób ulegających panice.

W obronie terytorialnej panika jest szczególnie groźnym zjawiskiem m.in. ze względu na istnienie dużych zbiorowisk ludzi, którzy będą podlegać ochronie i którzy jednocześnie stwarzają potencjalną groźbę wywołania paniki.

Nerwice, nawet tzw. wojenne, powstają - jak stwierdzają psychiatrzy^{2/} w oparciu o doświadczenia z dotychczasowych wojen - nie tylko u żołnie-

1/ Zob. Z.Paleski: Panika na współczesnym polu walki. "Przegląd Wojsk Lądowych" 1969, nr 8, s. 133-145.

2/ Zob. Z.Rydzynski: Zarys psychopatologii. WAP, Warszawa 1967.

rzy walczących lub oczekujących na działania bojowe, lecz również wśród ludności cywilnej, znajdującej się na terenach atakowanych przez lotnictwo lub artylerię nieprzyjacielską. Długotrwałe napięcia psychiczne, zmęczenie, cierpienia fizyczne, zły nastrój, a zwłaszcza strach przyczyniają się do ich występowania.

Jedną z najgroźniejszych nerwic, mogących wystąpić na współczesnym polu walki jest tzw. zespół wyczerpania w walką. Charakteryzuje się on różnorodnymi objawami emocjonalnymi /lękliwość, bezsenność, drażliwość, apatia, depresja itp./, intelektualnymi /zaburzenia w uwadze, pamięci, zahamowanie, zaburzenia w myśleniu itp./ oraz somatycznymi /ból i zawroty głowy, duszność, bicie serca, ogólne osłabienie, zaburzenia w układzie pokarmowym, wydzielniczym itp./.

Naszkiecowane w skrócie bezpośrednie i pośrednie psychologiczne skutki działania broni ABC będą wymagać - ze względu na swój negatywny charakter - jak najszybszej likwidacji. Jest to jedno z głównych zadań wszystkich formacji obrony terytorialnej, któremu - trzeba przyznać - poświęca się zbyt mało uwagi.

Najczęściej mówi się o likwidacji tych wszystkich skutków broni ABC, które są dostrzegalne i wymierne, a więc zniszczenie materialne lub jeżeli chodzi o człowieka - uszkodzenia ciała i cho-

roby. Nawet tego typu przedsięwzięcia mają jednak swoją stronę psychologiczną. Likwidacji tych skutków będą bowiem towarzyszyć tragiczne bodźce wywołujące napięcia psychiczne oraz trudne warunki, w których trzeba będzie w krótkim czasie dokonywać ogromnego wysiłku. Działaniom tym - wymagającym odwagi - towarzyszyć będzie nadal duże zagrożenie /promieniowanie, skażenie środkami chemicznymi, niewypały, środki o opóźnionym działaniu, zwaliska itd./.

Natomiast likwidacja wymienionych poprzednio skutków psychologicznych powinna być zróżnicowana ze względu na ich rodzaje. Inne będzie konkretne postępowanie z tymi, którzy byli bezpośrednio rażeni, a inne z tymi, u których wystąpią jedynie pośrednie skutki użytej broni ABC. Rozpatrzmy wariant najgorszy: postępowanie w stosunku do osób, u których wystąpiły oba rodzaje skutków. Zresztą w początkowym okresie różnicowanie jest znacznie utrudnione. Na szczególną uwagę zasługują następujące przedsięwzięcia:

- usunięcie ludzi z porażonych rejonów nie tylko ze względu na utrzymujące się nadal bezpośrednio zagrożenie, lecz również po to, aby przerwać dopływ tragicznych bodźców /wstrząsające widoki i dźwięki/;
- zastosowanie środków farmakologicznych głównie o charakterze psychotropowym^{1/}, tzn. znoszących

^{1/} Zob. J. Jaroszyński: Leki w psychiatrii. Wiedza Powszechna, Warszawa 1969.

- lub zmniejszających zaburzenia psychiczne;
- roztoczenie nad ludźmi takiej opieki, aby wyraźnie ją odczuli /nawet bez względu na obiektywną celowość tej opieki/; chodzi m.in. o pomoc medyczną, odpowiednio wybrane miejsce pobytu, wyżywienie, temperaturę, ubranie itp.;
 - zastosowanie doraźnej psychoterapii /pomocy psychologicznej/ z wykorzystaniem wszelkich możliwych w tych warunkach jej form, której celem byłoby przede wszystkim uspokojenie ludzi i odwrócenie ich uwagi i myśli od tragicznej sytuacji;
 - segregacja ludzi, która obok celów medycznych powinna uwzględniać również aspekt psychologiczny, m.in. uniemożliwienie ujemnego oddziaływania wzajemnego;
 - ograniczenie się w powiadamianiu ludzi o ich stanie tylko do niezbędnych informacji, które muszą mieć również walor uspokajający /odnosi się to również do tzw. nierokujących/.

Oczywiście, usuwanie skutków użycia przez nieprzyjaciela broni ABC nie ogranicza się np. tylko do ludzi, lecz również do wartości materialnych. Zajmuje się tym następny dział psychologii OT.

4. Z a s t o s o w a n i e p s y c h o l o g i i p r a c y w O T

Istnieją przynajmniej dwa względy, aby zajmując się obroną terytorialną, zainteresować się psychologią pracy. Po pierwsze, wojska OT w czasie po-

koju wykonują poważne prace na rzecz gospodarki narodowej i, jak wiadomo, również do nich będzie należało wykonywanie podobnych prac w okresie wojny. Po drugie, jak to już zostało wspomniane, formacje OT muszą być w pełni przygotowane - po zastosowaniu przez nieprzyjaciela uderzeń bronią masowego rażenia, zwłaszcza jądrową - do wykonywania intensywnych prac, związanych z likwidacją jej skutków i przywracaniem porażonych obiektów przemysłowych, dróg komunikacyjnych oraz innych obiektów i instytucji do pełnej sprawności.

Dobłą zaprawą do tego działania w czasach pokojowych, a jednocześnie aktualnie pożyteczną formą pomocy społeczeństwu jest włączenie formacji OT do likwidacji skutków różnych klęsk żywiołowych i katastrof. Ze względu na nagłe najczęściej ich występowanie i podobieństwo do sytuacji wojennych - praktyka ta powinna stać się regułą, stanowiącą niestety tragiczną, ale dobrą okazję do r e a l n e g o przećwiczenia wielu form działania różnych formacji OT.

W związku z tym, że wojska OT wykonują prace często bardzo zbliżone do prac wykonywanych w gospodarce narodowej lub takie same, w stosunku do nich bardzo użyteczne są niemal wszystkie osiągnięcia psychologii pracy, którą trudno tu się zajmować.

P s y c h o l o g i a p r a c y jest dziedziną obecnie bardzo rozbudowaną. Obejmuje trzy

grupy zagadnień, z których wszystkie mają zastosowanie w pracach wykonywanych przez wojska OT.

Po pierwsze, zajmuje się problemem k w a - l i f i k a c j i zawodowych i specjalistycznych. Do głównych zagadnień należy zaliczyć: selekcję /odrzucanie nie nadających się do służby wojskowej/, dobór /kierowanie ludzi do różnych specjalności w zależności od posiadanych przez nich zdolności, zainteresowań i innych właściwości psychicznych/ oraz przygotowanie w krótkim czasie i w sposób bezbłędny wielu specjalistów różnych dziedzin /kształtowanie określonych umiejętności i rozwijanie ich poprzez szkolenie/. W wojskach OT jest to bardzo ważny problem, ponieważ młodzi ludzie odbywający w nich służbę rzadziej - w porównaniu z wojskami operacyjnymi - mają wyuczony zawód, który właśnie chcą zdobyć w czasie odbywania służby. Chodzi więc o stworzenie optymalnego systemu podnoszenia nie tylko wiedzy ogólnej, lecz również kwalifikacji zawodowych. Szkolenie to powinno być dostosowane do m o ż - l i w o ś c i szkolonych oraz uwzględniać psychologiczne prawidłowości u c z e n i a s i ę i kształtowania nawyków oraz umiejętności.

Po drugie, wiadomo, że sprawne działanie i wydajność pracy zależą nie tylko od kwalifikacji /wiedzy i umiejętności/, lecz także od chęci pracującego. Nie wystarcza więc umieć - trzeba jeszcze c h c i e ć pracować. Chęci nazywane są

w psychologii motywami. Tak więc psychologia pracy zajmuje się również problemem m o t y w a - c j i. Inaczej mówiąc, aby człowiek pracował wydajnie, powinien być zainteresowany wynikami pracy, rozumieć i doceniać jej sens oraz potrzebę, a także odczuwać zadowolenie z wykonywania tej pracy. W wojskach OT jest to jedno z ważniejszych zadań, jakie realizuje aparat polityczny razem ze wszystkimi dowódcami. Problemu tego nie należy sprowadzać do stosowania właściwych bodźców materialnych, które w pracy wojskowej odgrywają rolę drugorzędną lub jej nie odgrywają w ogóle. Stosowanie właściwych bodźców moralnych to nic innego jak umiejętne oddziaływanie psychologiczne.

Po trzecie, psychologia pracy zajmuje się w a r u n k a m i p r a c y. Nie wystarcza umieć i chcieć pracować /posiadać kwalifikacje i motyw/ - trzeba jeszcze mieć odpowiednie warunki do pracy. Kwalifikacje i zapał do pracy mogą być w pełni wykorzystane jedynie w określonych warunkach społecznych, ekonomicznych i technicznych. Ponieważ w wojskach OT warunki te są swoiste, problem ten jest bardzo istotny, ale ze względu na jego skomplikowany charakter można go tutaj tylko zasygnalizować. Na tę grupę zagadnień składają się również te problemy, które dotyczą dostosowania warunków pracy /przede wszystkim narzędzi i maszyn/ do możliwości psychofizjologicznych człowieka. Warto dodać, że psychologia pracy w coraz

większym stopniu zajmuje się wzajemną zależnością człowieka i maszyny, rozwiązując wiele zagadnień i trudności wynikających z technizacji życia, w tym również wojskowego. W wojskach OT stosuje się, jak wiadomo, skomplikowany sprzęt nie tylko wojskowy, lecz również taki, jaki używany jest w wielu przedsiębiorstwach cywilnych. Stosowanie tego sprzętu nasuwa wiele refleksji natury psychologicznej.

Jak ważną rolę odgrywa ta problematyka w psychologii pracy dowodzi jej wyodrębnienie się w odrębną już dziedzinę wiedzy psychologicznej, która nazywana jest antropotechniką^{1/} lub psychologią inżynierską^{2/}.

5. P s y c h o l o g i c z n e a s p e k t y z a b e z p i e c z e n i a d z i a ł a ń w o j s k o p e r a c y j n y c h

Terytorium własnego kraju stanowi zaplecze dla wojsk operacyjnych, bez którego nie mogłyby one działać. Terytorialne formacje obronne spełniają więc ważną rolę w wielostronnym i ciągłym zabezpieczaniu działania tych wojsk. Wszystkie wymienione formy działania wojsk oraz wszelkie inne poruszone zagadnienia związane są bezpośrednio z działaniem wojsk operacyjnych, gdyż dotyczą

1/ Zob. E.J. McCormick: Antropotechnika. Wydawnictwo Nauk Technicznych, Warszawa 1964.

2/ Zob. J.Okón i L.Paluszkiwicz: Psychologia inżynierska. PWN, Warszawa 1963.

środków i sposobów /w tym również psychologicznych/ zapewniających sprawne działanie zaplecza.

Na szczególną uwagę zasługują specjalne formy pomocy wojskom operacyjnym. Polegają one - z jednej strony - na: zabezpieczaniu środków przewożonych i dróg komunikacyjnych służących szybkim przrzutem wojsk i sprzętu, dostarczaniu olbrzymiego zaopatrzenia i zabezpieczaniu produkcji dla potrzeb wojennych, organizowaniu sprawnej pomocy sanitarnej i szpitalnej /w tym również rehabilitacji chorych i inwalidów wojennych/, przygotowywaniu rejonów ześrodkowania wojsk i miejsc przeznaczonych na odpoczynek, przeciwdziałaniu dywersji i sabotażom dezorganizującym zaopatrzenie i funkcjonowanie organizmu państwowego, przygotowaniu w skróconym czasie kadr wojskowych oraz różnorodnych specjalistów itd.

Z drugiej strony, bardzo ważną formę pomocy wojskom operacyjnym /jeszcze nie omawianą w publikacjach/, która ma charakter wyłącznie psychologiczny, jest wytworzenie **z a u f a n i a** do zaplecza u wszystkich żołnierzy wojsk operacyjnych oraz pewności, że społeczeństwo /w tym również rodzina i najbliższe osoby/ **z a b e z p i e c z o - n e** są przed każdym zagrożeniem, mogą spokojnie żyć i pracować. Ma to duży wpływ na **m o r a l e** walczących wojsk, którego rola we współczesnej wojnie jest, jak wiadomo, ogromna.

Przedstawiona wyżej psychologiczna problematyka obrony terytorialnej niewątpliwie nie wyczerpuje wszystkich zagadnień z nią związanych. Może jednak stanowić punkt wyjścia do dalszych dyskusji. Opracowanie konkretnych rozwiązań w tym zakresie wymaga aktywnego włączenia się do tej dziedziny obronności psychologów, socjologów i pedagogów wojskowych.

Konieczność szerszego włączenia się tych specjalistów podyktowana jest faktem, że jest to nowa, szeroka i złożona problematyka. Brak jest bowiem w tym względzie jakichkolwiek tradycji naukowych, podobnie jak bez precedensu jest tak powszechne, pełne i zorganizowane włączanie się do obrony kraju całego społeczeństwa.

R o z d z i a ł III

PSYCHOLOGIA MARYNISTYCZNA

Zagadnienia składające się na p s y c h o -
l o g i ę m a r y n i s t y c z n ą są jeszcze
bardzo kontrowersyjne, podobnie jak dyskusyjna mo-
że wydawać się nawet potrzeba wyodrębnienia takiej
dziedziny. Dlatego też omówienia wymaga samo sfor-
mułowanie: wojskowa psychologia marynistyczna.
Warto podjąć próbę uzasadnienia potrzeby dokona-
nia syntezy problematyki psychologicznej związanej
ze służbą w Marynarce Wojennej, która ze względu
na warunki znacznie odbiega od innych rodzajów
wojsk i służb. Jest to potrzebne tym bardziej, że
w znanych czytelnikowi polskiemu podręcznikach
z psychologii wojskowej prawie nie wspomina się
o psychologii marynistycznej. Ten stan rzeczy mo-
że sugerować, że nie istnieje ona w ogóle, co
oczywiście nie jest zgodne z prawdą.

Przedstawimy na wstępie podstawowe i najbar-
dziej ogólne sprawy, mianowicie: czy istnieje psy-

chologia marynistyczna, a jeśli tak, jakie problemy do niej należą? Szczególnego i szerszego komentarza wymaga pytanie drugie. Formułując bowiem w sposób zasadny problemy, które można zaliczyć do tej dziedziny psychologii wojskowej, i wskazując na ich znaczenie praktyczne, a co za tym idzie i na potrzebę prowadzenia badań w tym kierunku - otrzymamy odpowiedź na pytanie, czy można mówić odrębnie o wojskowej psychologii marynistycznej oraz jakie ma ona perspektywy.

Powstaje pytanie: jak nazwać ten dział psychologii wojskowej? Wymieniona wyżej nazwa nie ugruntowała się jeszcze w psychologicznej i morskiej terminologii. Przyczyn tego stanu rzeczy należy się doszukiwać nie tyle w trudnościach formułowania i rozpowszechniania takiej lub innej nazwy, ile w sprecyzowaniu w sposób przekonujący swoistej problematyki, która by usprawiedliwiała jej używanie.

Jeżeli sięgniemy do prostej analogii dotyczącej nazewnictwa dziedzin psychologii, to np. psychologia lotnicza już dawno zdobyła sobie prawo samodzielnej dyscypliny psychologicznej. Jest to dziedzina rozbudowana pod względem instytucjonalnym /funkcjonują liczne placówki badawcze i usługowe/ i naukowo-wydawniczym /olbrzymia literatura na temat psychologii lotniczej przerasta już możliwości panowania nad nią/. Ma ona duże tradycje sięgające tych czasów, kiedy człowiek w ogóle za-

czął latać; dotyczy to również polskiej psychologii lotniczej. Nie można tego samego powiedzieć o'psychologii marynistycznej, mimo nieporównywalnie dłuższej tradycji pływania, która to umiejętność jest właściwa człowiekowi od początku jego istnienia. Przyczyny tego zjawiska są złożone i uwarunkowane wieloma czynnikami, którymi trudno się tu zajmować.

O jednym z nich warto jednak wspomnieć ze względu na rolę, jaką spełnił w powstaniu różnic. Chodzi o to, że latanie niewątpliwie w większym stopniu odbiega /niemal pod każdym względem/ od normalnych warunków życia i pracy człowieka aniżeli pływanie. Dlatego wymagania w stosunku do specjalistów z tego zakresu są inne, przede wszystkim większe. To ogólne twierdzenie, które między innymi wysuwane jest jako główny argument wyjaśniający zróżnicowanie rozwoju psychologii lotniczej i marynistycznej, w świetle charakterystycznych cech współczesnych działań bojowych /w tym morskich/ jest coraz bardziej podważane.

Wystarczy dla przykładu wymienić jeden czynnik, który ma różnicować te działania, mianowicie czynnik czasu. W działaniach bojowych na morzu odgrywa on coraz większą rolę i aczkolwiek załoga szybkiego ścigacza w czasie realizowania krótkotrwałego zadania bojowego wykonuje różne - w porównaniu z załogą samolotu - działania, to jednak czas całego zadania, jak i poszczególnych czynno-

ści może być taki sam, a więc i jego presja taka sama. Podobnie więc istotne będą wynikające z tego konsekwencje psychologiczne. Powyższy przykład dotyczy jednak stosunkowo prostych czynności wykonywanych w czasie działania na małej nawodnej jednostce pływającej. Jeszcze wyraźniej uwidacznia się to w czasie życia i służby na okręcie podwodnym, zwłaszcza przy wykonywaniu bardziej skomplikowanych zadań bojowych.

Proponowana nazwa wydaje się najodpowiedniejsza, zarówno ze względów formalnych /językowych/, jak i merytorycznych^{1/}. Jak wiadomo, nie jest to nazwa jedyna, gdyż nawet w naszej literaturze można się spotkać z innymi określeniami. Np. nazwa "psychologia morska" rozpowszechniana jest w Polsce m.in. za pośrednictwem Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, istnieje w nim bowiem Sekcja Psychologii Morskiej^{2/}. Proponowany jest również termin "psychologia nautyczna"^{3/}, można też spot-

1/ Psychologia marynistyczna bierze swą nazwę od "marynistyki" /wł. marynista/, którego to terminu używa się w odniesieniu do przedmiotów i zjawisk mających związek z życiem i służbą na morzu.

2/ Zob. A.Sitek: Prace Sekcji Psychologii Morskiej Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. "Przegląd Psychologiczny" 1966, nr 12, s. 258-263.

3/ Psychologia nautyczna nazwę swą zawdzięcza "nautyce" /łac./, który to termin obejmuje całość kształt wiedzy potrzebnej do prowadzenia statku lub okrętu na morzu. Zob. A.Sitek: Narodziny psychologii nautycznej. "Technika i Gospodarka Morska" 1964, nr 4.

kać się z nazwami: "psychologia marynarza", "psychologia nawigacyjna", "psychologia pływania" i z innymi. Te ostatnie nazwy sugerują jednak zwężenie problematyki wchodzącej w zakres tej dziedziny. Czasami, akcentując zastosowanie wojskowe tej dziedziny wiedzy, używa się po prostu określeń "psychologia Marynarki Wojennej" lub "psychologia w Marynarce Wojennej",

Warto jeszcze wspomnieć o zagadnieniu, które wiąże się z nazewnictwem, ale które dotyczy problemów merytorycznych, należących do istoty tej dziedziny. Czy istnieją, a jeśli tak, to na czym polegają, różnice między cywilną a wojskową psychologią marynistyczną? Różnice te są znaczne /może więc pozostać przy dwu nazwach i np. "psychologii nautycznej" używać w marynarce handlowej?/ nie tylko pod względem ilościowym /liczba podejmowanych problemów/, lecz również jakościowym. Poza podstawowymi zagadnieniami związanymi ze służbą na morzu w warunkach pokojowych można wymienić cały szereg cech, które znacznie zaostrzają pewne psychologiczne problemy lub stwarzają całkiem nowe. Do najważniejszych z nich zaliczymy:

- konieczność posiadania wysokich walorów moralno-ideowych, które warunkują sprawne wykonywanie wszystkich zadań, w najtrudniejszych warunkach, w tym przede wszystkim patriotyzm i internacjonalizm;

- wymagania związane z odpowiednim zachowaniem pozasłużbowym /szczególnie w obcych portach/, z przestrzeganiem wszystkich zasad honoru żołnierskiego i noszenia munduru marynarza;
- pełną, a więc także psychologiczną gotowość do wyjścia w morze, praktycznie w każdych warunkach meteorologicznych, bez względu na porę roku, doby itp.;
- nieustanną gotowość do natychmiastowego wykonywania złożonych działań na okręcie, bez względu na okoliczności;
- maksymalne zagrożenie nie tylko ze strony morza, lecz bardziej groźne ze strony nieprzyjaciela /w działaniach bojowych/, stosującego wszelką broń, w tym także masowego rażenia /broń ABC/;
- związaną z powyższym odwagę połączoną z determinacją działania w sytuacjach, w których z reguły istnieją trudności ukrycia się lub przynajmniej zamaskowania;
- wzmożone tempo działań;
- zwiększoną liczbę zadań i obowiązków w związku z obsługiwaniem nie tylko okrętu, lecz skomplikowanego sprzętu bojowego;
- wszechstronne wyszkolenie wynikające z konieczności wymiany funkcji, jaka może zaistnieć w czasie wykonywania zadań bojowych;
- zwiększoną odpowiedzialność za wykonywane działania /zwłaszcza na okrętach podwodnych/;
- konieczność ciągłego współdziałania z resztą

załogi i wynikający z tego postulat ścisłego podporządkowania się określonym rygorom oraz dyscyplinie pracy, która nie zawsze może być kontrolowana;

- gorsze warunki bytowe, w tym higieniczne;
- odporność na wszelkiego rodzaju zakłócenia i trudne warunki /hałas, temperatura, wilgoć itp./;
- duże zmęczenie fizyczne i psychiczne przy niemożności normalnego wypoczynku;
- niepewność sytuacji /marynarz floty wojennej nie wie, w przeciwieństwie do marynarza floty handlowej, dokąd płynie, na jak długo i w jakim celu/;
- niemożność jakiegokolwiek kontaktowania się z najbliższymi osobami /pozostawionymi na lądzie/;
- tragizm działania - konieczność niszczenia, zabijania czy chociażby w pewnych sytuacjach niemożność niesienia pomocy rozbitkom.

Wymienione wyżej główne różnice między działaniem marynarzy floty handlowej i wojennej wskazują na - z jednej strony - szerszy zakres problematyki wchodzącej w zakres wojskowej psychologii marynistycznej, a z drugiej - na potrzebę podjęcia badań w tym kierunku.

Za przyjęciem istnienia wojskowej psychologii marynistycznej i potrzebą jej rozwijania w Polsce, obok innych dziedzin psychologii wojskowej, przemawiają więc liczne argumenty, które można zebrać w następujące grupy:

- warunki współczesnych działań bojowych w ogóle, a na morzu w szczególności, i zadania, jakie wykonuje Marynarka Wojenna /niektóre z nich zostały ujęte w wymienionych wyżej różnicach/;
- praktyka szkoleniowo-wychowawcza, która - obok zapotrzebowania na rozwiązywanie pewnych ogólnych zagadnień psychologicznych dotyczących szkolenia i wychowania żołnierzy - jest odrębna w związku ze służbą na morzu;
- istnienie placówek, w których działają już specjaliści zajmujący się badaniami naukowymi i usługowymi z zakresu psychologii marynistycznej oraz dydaktyką tego przedmiotu /szkoły, kursy i inne formy szkolenia, w czasie których realizuje się tematy z tego zakresu/;
- istnienie literatury zarówno psychologicznej, jak i innej, dotyczącej różnych aspektów i służby w Marynarce Wojennej, w której autorzy sygnalizują problemy wymagające oświeślenia, interpretacji lub badań psychologicznych..

1. P r z e d m i o t p s y c h o l o g i i m a r y n i s t y c z n e j

Rozważania o przedmiocie tej dziedziny są tylko próbą wskazania ogólnego zakresu problematyki, która wydaje się być ważna i z tego punktu widzenia godna uwagi. Trudno pretendować do jej wyczerpującego omówienia, a przedstawione propozycje - ze względu na duże trudności dokonywania pewnych

ustaleń - mają charakter dyskusyjny. Trudności powstają już przy wstępnym klasyfikowaniu wszystkich ważniejszych zagadnień wchodzących w skład psychologii marynistycznej. Uwarunkowane jest to dużą ich r ó ż n o r o d n o ś c i ą zarówno jeżeli chodzi o charakter, treść, ważność, jak miejsce oraz czas występowania. Mimo to zagadnienia te można zebrać w następujące duże działy:

- psychologia szkolenia i wychowania marynarzy,
- psychologia życia i służby na okręcie,
- psychologia specjalisty morskiego,
- psychologia desantu morskiego,
- psychologia rozbitka morskiego.

Jak łatwo zauważyć, układ tych problemów nie jest przypadkowy. Ze względu na ich rozległość i znaczenie rozpoczyna się od działów najważniejszych dla całej psychologii marynistycznej, a kończy - na dość swoistym zagadnieniu, które najczęściej jest całkowicie pomijane w rozważaniach. Wprawdzie dział drugi należy traktować jako wiodący, któremu w pewnym sensie podporządkowane są wszystkie inne, ale chronologicznie - wejście na okręt poprzedzone jest intensywnym okresem szkolenia i wychowania. Zresztą szeroko pojmowana psychologia życia i służby na okręcie obejmuje również wszystkie formy p r z y g o t o w y w a n i a do tej służby. Inaczej mówiąc, do psychologii marynistycznej zaliczymy przede wszystkim te elementy służby na lądzie, które a n t y -

c y p u j ą ^{1/} działania na morzu. Wszystkie inne nie są charakterystyczne dla tej dziedziny psychologii wojskowej i dlatego mogą być pomijane. Dla przykładu można tu wymienić naukę strzelania z pistoletu maszynowego, która nie różni się od podobnego szkolenia w wojskach lądowych^{2/}.

Przechodząc do krótkiego omówienia - w kolejności podanej wyżej - działów psychologii marynistycznej, trzeba dodać, że klasyfikacja ta nie jest /ale i nie może być/ w pełni rozłączna i wyczerpująca. Niektóre zagadnienia występują w różnych działach, a jeżeli zostaną wymienione w jednym, to tylko dla lepszej przejrzystości omawianej koncepcji.

2. P s y c h o l o g i a s z k o l e n i a i w y c h o w a n i a m a r y n a r z y

Dział ten obejmuje psychologiczne podstawy wychowania i szkolenia marynarzy. Jak wiadomo, racjonalne wychowanie jest procesem bardzo złożonym, musi uwzględniać wiedzę psychologiczną i na niej się opierać. Niestety, bardzo mało jest w naukowej literaturze marynistycznej opracowań z tego zakresu. Istniejące należy zaliczyć raczej do pe-

-
- 1/ Antycypacja, przewidywanie polega tu na uwzględnianiu w czasie szkolenia "lądowego" marynarzy przede wszystkim tych umiejętności i nawyków, które będą potrzebne w czasie działania na morzu
- 2/ Przykład ten ma wtedy sens, gdy szkolenie w strzelaniu z pistoletu nie obejmuje prowadzenia ognia tą bronią z pokładu okrętu.

dagogiki /teorii wychowania i dydaktyki/. Zatrzymajmy się jednak na tych pozycjach, które zawierają dużo materiału psychologicznego i mogą się okazać przydatne w doborze oraz uszeregowaniu problemów psychologicznych. W związku z tym, że proces wyszkolenia i wychowania marynarzy jest bardzo złożony, trudno go tutaj omawiać. Można natomiast dokonać pewnego wyboru problematyki z tego zakresu już podjętej w naszej literaturze marynistycznej.

W dziedzinie wychowania na uwagę zasługują przede wszystkim takie zagadnienia, jak: wychowanie kolektywne^{1/}, kształtowanie dyscypliny^{2/}, postępowanie z marynarzami "trudnymi"^{3/}, kształtowanie charakteru marynarza^{4/} itp.

-
- 1/ Zob. J.Greń: Procesy integracyjne w załodze okrętu. "Przegląd Morski" 1967, nr 5, s. 16-25; T.Zakrzewski i J.Szewczyk: Kolektyw marynarski w procesie wychowania wojskowego. "Przegląd Morski" 1965, nr 9, s. 31-39.
 - 2/ Zob. T.Matusiak: Kształtowanie się dyscypliny wojskowej wśród marynarzy w czasie służby na okrętach. Biuletyn Zespołu Pedagogicznego Marynarki Wojennej. "Psychologia i Dydaktyka" 1965, nr 3; Z.Terenowicz: Kształtowanie cech osobowych marynarzy w pracy nad umocnieniem dyscypliny wojskowej. "Przegląd Morski" 1968, nr 12, s. 16-20.
 - 3/ Zob. W.Grzybowski: Praca wychowawcza nad marynarzami "trudnymi". "Przegląd Morski" 1965, nr 1, s. 36-38.
 - 4/ Zob. F.Kulej: Metody poznawania i prawidłowości kształtowania charakteru dojrzałego człowieka. Biuletyn Zespołu Pedagogicznego Marynarki Wojennej. "Psychologia i Dydaktyka" 1960, nr 1.

Oczywiście, wymienione zagadnienia nie wyczerpują listy ważniejszych z punktu widzenia psychologicznego zjawisk w dziedzinie wychowania marynarzy. Można wymienić jeszcze takie, jak: organizacja czasu wolnego na okręcie, praca wychowawcza podczas długotrwałego rejsu, moralno-psychologiczne przygotowanie marynarzy do działań na morzu itd. Nieprzypadkowo jednak wymienione zostały przede wszystkim inne zagadnienia, charakterystyczne dla psychologii marynistycznej.

Wspomniane wychowanie kolektywne ma szczególne znaczenie w przygotowywaniu załóg okrętów wojennych, ponieważ od sprawnego funkcjonowania kolektywów marynarskich zależy powodzenie niemal każdego zadania bojowego. Ponadto, kolektywy te przebywają i żyją w swoistych warunkach. Członkowie ich mogą liczyć tylko na siebie, są skazani na wspólnotę bytowania na małej przestrzeni, ciągle obcuja ze sobą w oderwaniu od innych kontaktów społecznych itd. Problem psychologicznych podstaw kształtowania i funkcjonowania kolektywów w Marynarce Wojennej jest więc jednym z podstawowych problemów psychologii marynistycznej.

Z tych samych powodów również kształtowanie dyscypliny marynarzy nabiera szczególnego znaczenia. Służba na okręcie wymaga bowiem maksymalnego zdyscyplinowania, gdyż wszelkie jej naruszenia mogą doprowadzić do bardzo groźnych następstw nie tylko uniemożliwiających wykonanie zadań, lecz

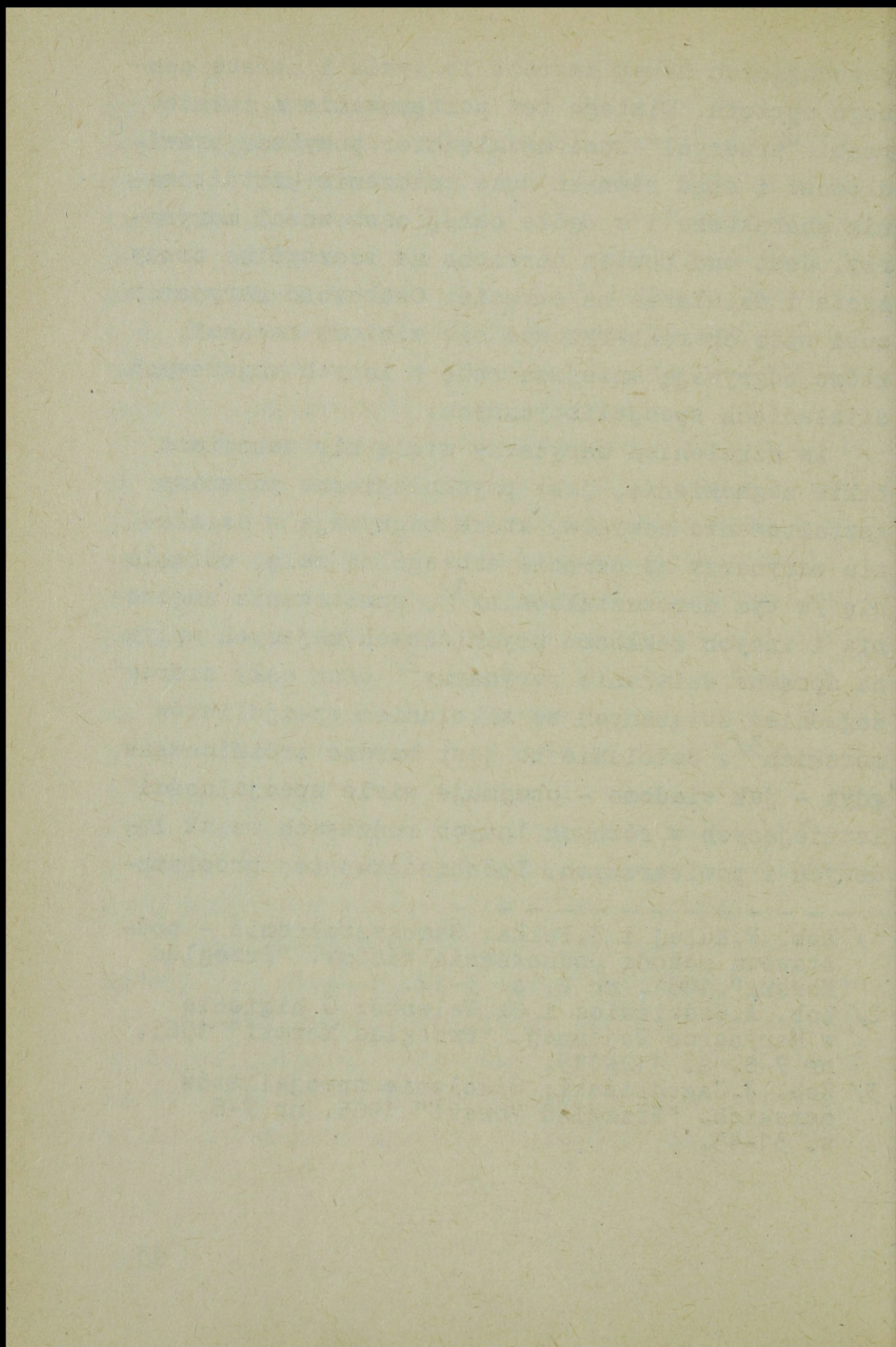
powodujących nawet zagrożenie życia i utratę cennego sprzętu. Dlatego też postępowanie z żołnierzami "trudnymi" musi uwzględniać powyższą prawidłowość i stąd również duże znaczenie kształtowania charakteru i w ogóle całej osobowości marynarzy. Jest ona bowiem narażona na szczególne trudy życia i działania na okręcie. Osobowość marynarzy musi więc charakteryzować się wieloma cechami, które odgrywają mniejszą rolę w innych wojskowych działaniach specjalistycznych.

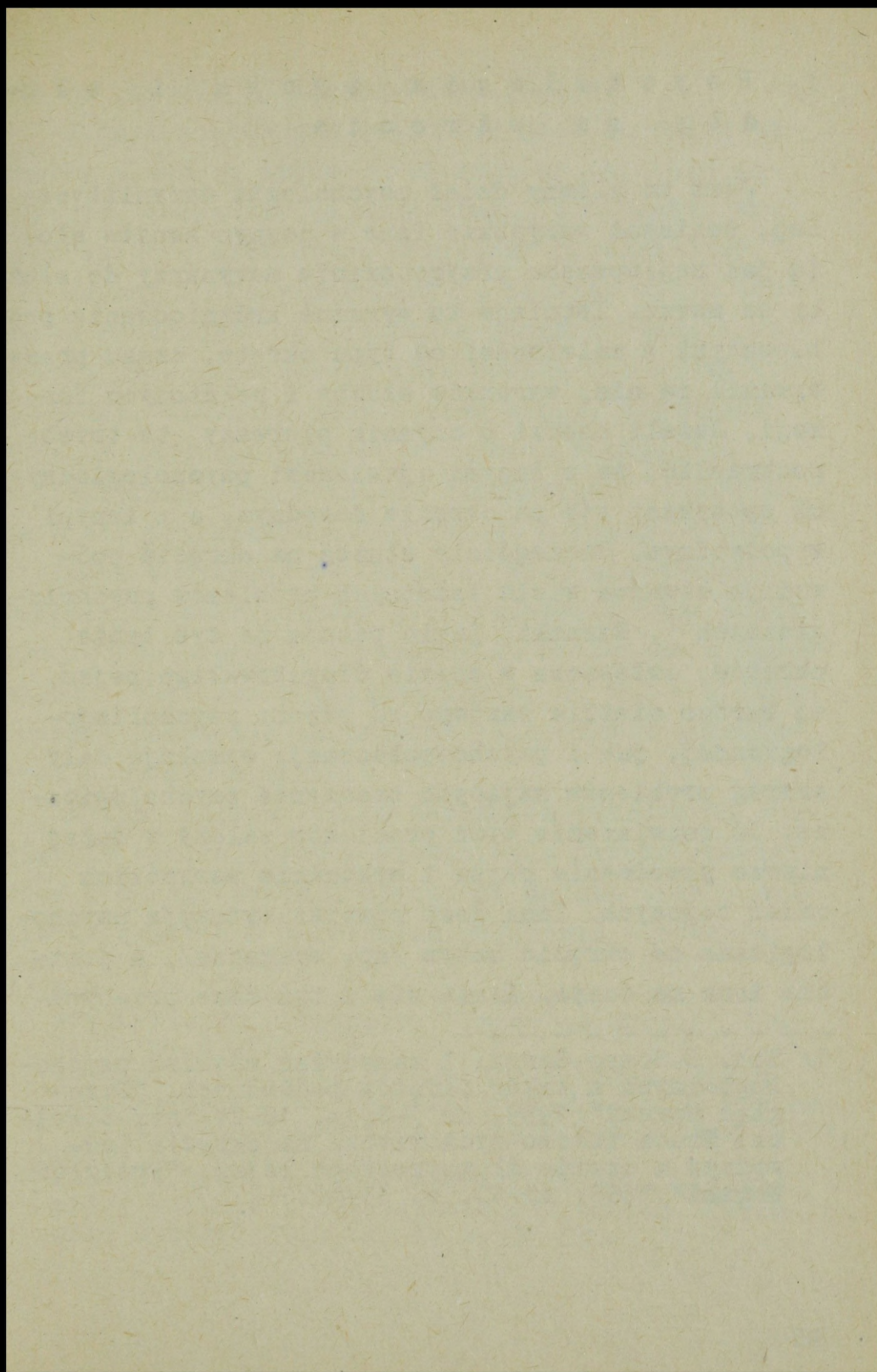
Ze szkoleniem marynarzy wiązą się natomiast takie zagadnienia, jak: psychologiczne podstawy kształtowania nawyków, które odgrywają w działaniu marynarzy na okręcie szczególną rolę, uczenia się /w tym samokształcenia/^{1/}, powstawania zmęczenia i innych zakłóceń psychicznych mających wpływ na sprawne działanie marynarzy^{2/} oraz cały szereg zagadnień związanych ze szkoleniem specjalistów morskich^{3/}. Szkolenie to jest bardzo zróżnicowane, gdyż - jak wiadomo - obejmuje wiele specjalności istniejących w różnych innych rodzajach wojsk lądowych i powietrznych. Podobieństwo tej problema-

1/ Zob. F.Kulej i S.Pelka: Samokształcenie - podstawową metodą podnoszenia wiedzy. "Przegląd Morski" 1961, nr 2, s. 3-12.

2/ Zob. A.Sadkiewicz i Cz.Welento: O higienie w Marynarce Wojennej. "Przegląd Morski" 1965, nr 7-8, s. 112-115.

3/ Zob. J.Jagodziński: Szkolenie specjalistów morskich. "Przegląd Morski" 1965, nr 7-8, s. 31-43.

3. P s y c h o l o g i a z y c i a i s ł u - ż b y n a o k r ę c i e

Jest to główny dział psychologii marynistycznej, ponieważ wszystkie inne w pewnym sensie służą jak najlepszemu przygotowaniu marynarzy do służby na morzu. Istnieje tu wyraźne zróżnicowanie problematyki w zależności od typu okrętu, czasu przebywania na nim, warunków służby i pełnionych funkcji. Jeżeli chodzi o czynnik pierwszy, to trzeba podkreślić, że z innymi zjawiskami psychologicznymi spotykamy się na okręcie nawodnym, a z innymi w podwodnym. Szczególnie służba na okręcie podwodnym stwarza wiele istotnych problemów psychologicznych^{1/}. Warunki, jakie panują na tym typie okrętów, zwłaszcza w czasie długotrwałego rejsu, są bardzo ciężkie zarówno od strony psychofizjologicznej, jak i psychospołecznej; wywołują cały szereg problemów mających znaczenie psychologiczne. Od rozwiązania tych problemów zależy w dużej mierze powodzenie rejsu i wykonanie wszystkich zadań bojowych. Inna jest również sytuacja psychologiczna na okręcie małym /np. ścigaczu/, a jeszcze inna na dużym. Wiąże się z tym czas przebywa-

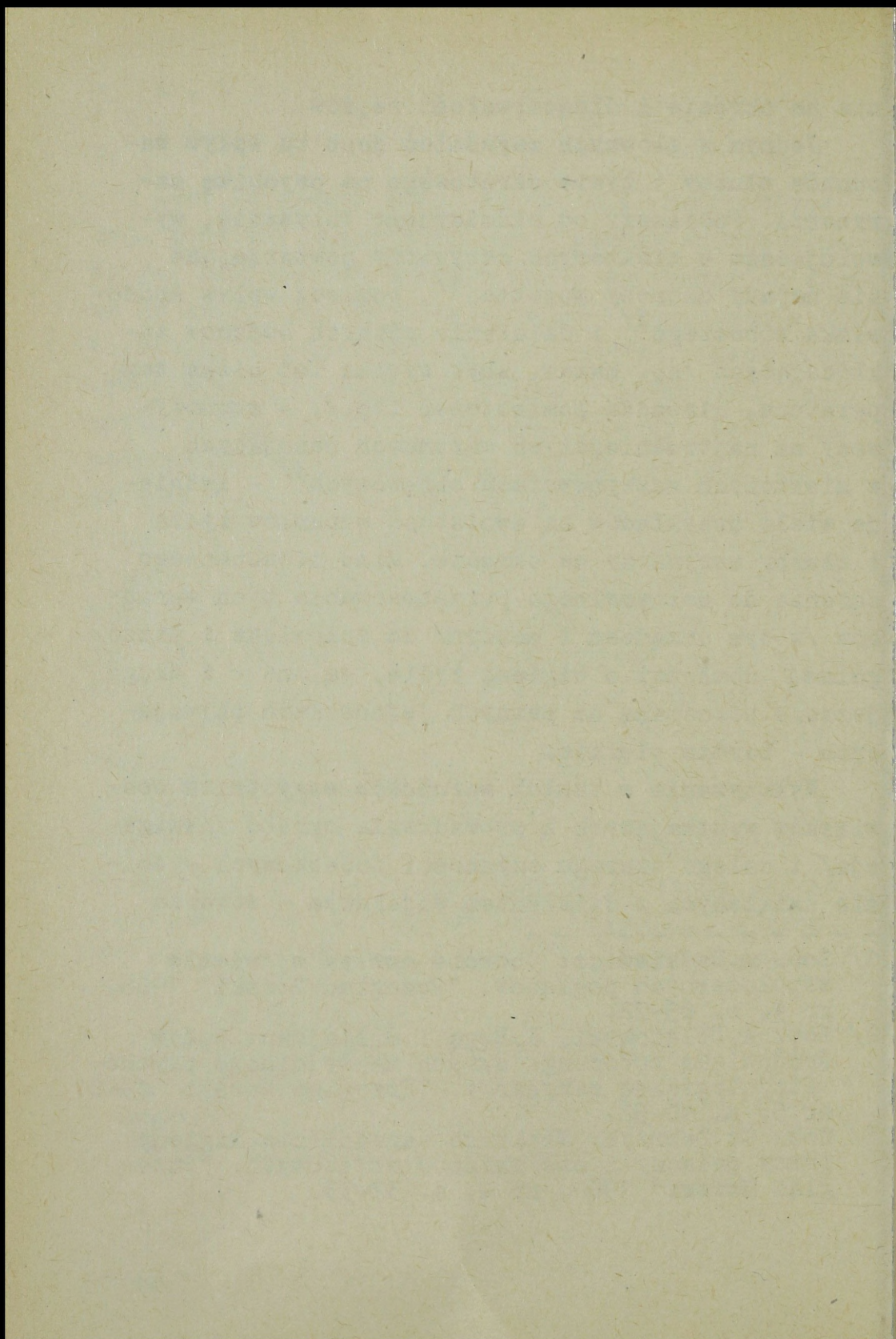
1/ Zob. S.Sosno-Sarna: Z zagadnień zjawisk psychologicznych u załóg okrętów podwodnych. "Przegląd Morski" 1959, nr 7-8, s. 18-24 oraz S.Pełka: Praca ideowo-wychowawcza na okręcie podwodnym w czasie długotrwałego rejsu. "Przegląd Morski" 1965, nr 10, s. 33-40.

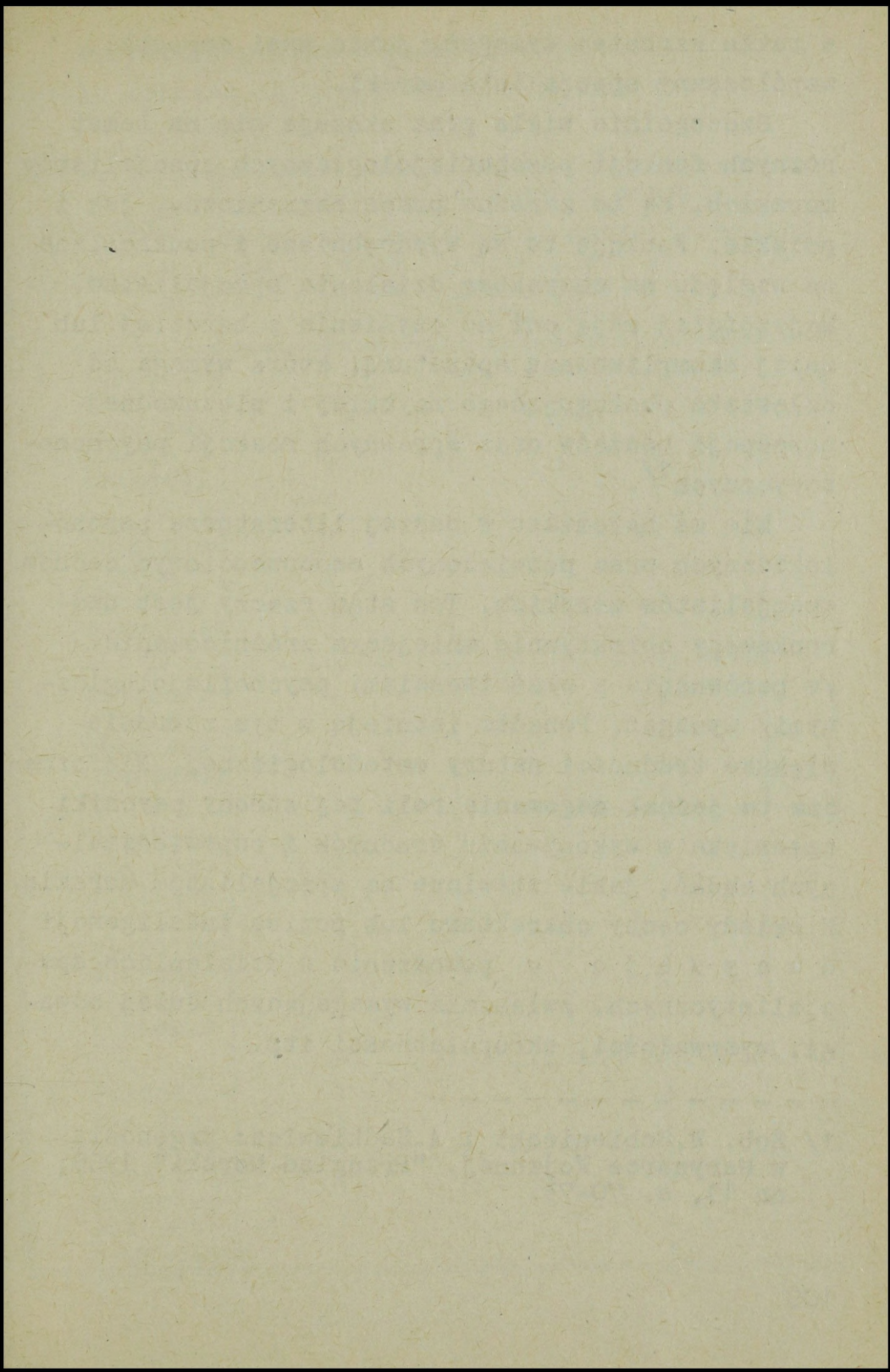
nia na okręcie i długotrwałość rejsów.

Jednym z głównych zagadnień jest tu wpływ warunków służby i życia okrętowego na psychikę marynarza. Począwszy od nadmiernego kołysania, wywołującego u niektórych marynarzy powtarzające się napady choroby morskiej^{1/}, poprzez wpływ środowiska roboczego^{2/} i działanie różnych bodźców zakłócających /np. hałas, zbyt wysoka lub niska temperatura, ciasnota pomieszczeń itp./, a skończywszy na najtrudniejszych warunkach panujących w niektórych maszynowniach okrętowych^{3/} - istnieje wiele przykładów na swoistość warunków życia i służby marynarzy na okręcie. Mimo nieustannego dążenia do maksymalnego przystosowania tych warunków /w tym urządzeń i maszyn/ do człowieka i szczególnej dbałości o higienę życia, są one - i długo jeszcze pozostaną na pewnych jednostkach pływających - bardzo ciężkie.

Wykonywanie w takich warunkach wszystkich obowiązków wynikających z prowadzenia okrętu /nawigacja/ i całego szeregu czynności dodatkowych - ściśle związanych z działaniem wojskowym - stwarza

- 1/ Zob. A.Sadkiewicz: Choroba morska w świetle współczesnych poglądów. "Przegląd Morski" 1966, nr 4, s. 69-72.
- 2/ Zob. A.Dolatowski, K.Dęga i S.Klajman: Wpływ środowiska roboczego okrętu na wydolność psychofizjologiczną marynarzy. "Przegląd Morski" 1968, nr 5, s. 46-52.
- 3/ Zob. Cz.Żebrzyk: Niektóre zagadnienia higieny pracy palaczy i maszynistów okrętowych. "Przegląd Morski" 1960, nr 4, s. 32-33.

a także wzrostem wymagań, jakim musi sprostać współczesny specjalista morski.

Szczególnie wiele prac ukazuje się na temat różnych funkcji psychofizjologicznych specjalistów morskich. Są to zarówno prace zagraniczne, jak i polskie. Funkcje te są wyodrębniane i podkreślane ze względu na charakter działania specjalistów. Najczęściej mają oni do czynienia z bardziej lub mniej skomplikowaną aparaturą, która wymaga od człowieka obsługującego szybkiej i niezawodnej percepcji bodźców oraz sprawnych reakcji psychomotorycznych^{1/}.

Nie ma natomiast w naszej literaturze psychologicznych prac poświęconych osobowościowym cechom specjalistów morskich. Ten stan rzeczy jest uwarunkowany obiektywnie mniejszym zróżnicowaniem /w porównaniu z właściwościami psychofizjologicznymi/ wymagań. Ponadto istnieją w tym zakresie większe trudności natury metodologicznej. Nie oznacza to jednak negowania roli tej strony psychiki człowieka w wykonywaniu trudnych i odpowiedzialnych zadań, jakie stawiane są specjalistom morskim. Niekiedy cechy charakteru lub poziom inteligencji decydują o powodzeniu w działaniach specjalistycznych, zwłaszcza wymagających dużej odwagi, wytrwałości, skrupulatności itp.

1/ Zob. W. Sobieniecki i A. Sadkiewicz: Ergonomia w Marynarce Wojennej. "Przegląd Morski" 1965, nr 11, s. 70-73.

Wszystkie główne zagadnienia należące do tego działu zebrane są przykładowo w zestawieniu.

Problemy merytoryczne	Nazwa specjalności morskiej					
	ster- nik	hydro- aku- styk	radio- tele- gra- fista	arty- le- rzy- sta	nurek	itd.
1. Psychologiczne problemy doboru i selekcji						
2. Psychologiczne problemy szkolenia						
3. Psychologiczne problemy działania						
4. Psychologia specjalisty morskiego: właściwości psychofizjologiczne						
5. Psychologia specjalisty morskiego: właściwości osobowościowe						

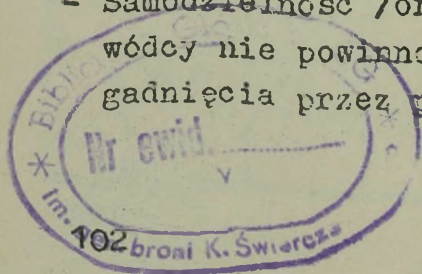
Do tego działu można również zaliczyć problem psychologii osobowości dowódcy – oficera Marynarki Wojennej. W modelu osobowości dowódcy powinny się znaleźć następujące podstawowe grupy cech:

1/ Ideowość, patriotyzm i internacjonalizm.

Cechy te są w naszej armii stawiane na pierwszym miejscu. Charakter i cel armii socjalistycznej zakładają określone oblicze ideowe kadry zawodowej i żołnierzy. Odnosi się to szczególnie do marynarzy, którzy są szczególnie narażeni na oddziaływanie wroga. Dowódca okrętu lub działu na okręcie musi mieć określone oblicze ideowe, być prawdziwym patriotą i internacjonalistą, gdyż w przeciwnym razie – posiadając nawet dużą wiedzę i doświadczenie wojskowe – może zawieść w trudnej służbie marynarskiej.

2/ Inteligencja. Cecha ta w związku z charakterem współczesnego pola walki /możliwość zaskoczenia, konieczność samodzielnego działania itp./ nabiera szczególnego znaczenia. Nie trzeba chyba tu podkreślać jej znaczenia w działaniu dowódcy na okręcie. Składają się na nią następujące elementy:

- Szybkość i sprawność myślenia logicznego, czyli zdolność do sprawnego rozumowania, która zależy od wszystkich procesów myślenia.
- Samodzielność /oryginalność/. Postępowanie dowódcy nie powinno być szablonowe, łatwe do odgadnięcia przez przeciwnika i zawodzące w nowych,

nietypowych sytuacjach. Do tej cechy zaliczymy także zdolność do przejawiania inicjatywy.

- Umiejętność przewidywania. Inteligentny dowódca potrafi przewidywać /angażując twórczą wyobraźnię/ rezultaty swojego działania i decyzji, sytuacje bojowe, zachowania się przeciwnika itp.
- Krytycyzm i samokrytycyzm. Krytyczna postawa zapobiega uleganiu sugestii i wpływom propagandy przeciwnika, zapewnia dokładność w sprawdzaniu wszystkich drobnych danych oraz uczenie się na własnych błędach i korzystanie z doświadczeń.
- Plastyczność. Jest to w tym przypadku zdolność do szybkiego przystosowania się do nowej sytuacji oraz zmiany swojego postępowania.
- Spostrzegawczość. Jest to zdolność do systematycznego, planowego i długotrwałego obserwowania przedmiotów i zjawisk oraz dostrzegania w nich elementów istotnych, nie zawsze wyraźnie uwidaczniających się.

3/ Aspiracje, zainteresowania i zamiłowania dowódcze. Dowódca okrętu powinien chcieć nim dowodzić /aspiracje/, interesować się tą dziedziną /zainteresowania/ i lubić ją /zamiłowania/. W skład aspiracji dowódczych wchodzi również chęć odnoszenia sukcesów na tym polu, uzyskania awansu i dążenie do wyróżnienia się. Dotyczą one zagadnienia motywacji. Wyrabianiu odpowiedniej motywacji do działań dowódczych oraz zainteresowań w tym kierunku, powinno się poświęcać więcej uwagi w czasie

szkolenia dowódców wszystkich szczebli, zwłaszcza w WSMW i Szkole Specjalistów Morskich. Zagadnienie to wiąże się ze znaczeniem i atrakcyjnością zawodu marynarza oraz ze zrozumieniem roli, jaką spełnia on w społeczeństwie.

4/ Fachowość dowódcy, która decyduje o jego autorytecie fachowym. Wraz ze wzrostem ilości skomplikowanego sprzętu w Marynarce Wojennej fachowość dowódcy nabiera o wiele większego znaczenia, niż to miało miejsce dotychczas. Składają się na nią przede wszystkim wiedza i doświadczenie w działaniu na morzu. Oprócz wiedzy ogólnej każdy współczesny dowódca powinien mieć głęboką, rozległą, dobrze utrwaloną, a jednocześnie elastyczną wiedzę specjalistyczną i odpowiadające jej umiejętności. Doświadczenie to nie tylko czas wykonywania zawodu, ale przede wszystkim pełnione funkcje. O autorytecie fachowym decydują także: zdolności organizacyjne, umiejętność podziału władzy, zdolność do wysiłku i niezrażanie się trudnościami, pracowitość, znajomość podwładnych i indywidualne ich traktowanie, zdecydowanie, trwała i wierna pamięć, zdolność do długotrwałego skupiania uwagi, wytrwałość i cierpliwość, twórcza wyobraźnia itd.

5/ Moralność dowódcy. Decyduje o jego autorytecie moralnym i jest bardzo ważnym warunkiem mającym wpływ na zdyscyplinowanie załóg okrętowych. Składają się na nią takie cechy charakteru dowódcy, jak: zdyscyplinowanie wewnętrzne, odwaga, opa-

nowanie, uczciwość, konsekwencja, bezstronność i obiektywizm, rozumienie podwładnych i szanowanie ich godności osobistej, wymagania, a jednocześnie wyrozumiałość, troska o marynarzy i sprzęt. Ważne jest także zachowanie się dowódcy poza służbą.

6/ Prezencja. Na prezencję oficera i podoficera Marynarki Wojennej - mającą wpływ zarówno na autorytet fachowy, jak i moralny - składają się: regulaminowe zachowanie się /jakość i sposób noszenia munduru i innych elementów umundurowania, sposób chodzenia, stania, mówienia itd./, postawa fizyczna /uprawianie ćwiczeń fizycznych/ i higiena osobista.

5. P s y c h o l o g i a d e s a n t u m o r s k i e g o

Jest to dział wojskowej psychologii marynistycznej, który w porównaniu z poprzednimi jest prawie całkowicie pomijany w literaturze, nie mówiąc już o przedsięwzięciach badawczych. Liczne prace poświęcone desantowi morskiemu, ukazujące się na łamach naszych czasopism wojskowych, nie zawierają w ogóle wiadomości z tego zakresu, ograniczają się jedynie do spraw czysto wojskowych. Wydaje się to dziwne, ponieważ działania wojsk desantu morskiego w nie mniejszym stopniu niż powietrznego - zawierają wiele istotnych problemów psychologicznych, które czekają na podjęcie i opracowa-

nie. Obok więc różnorodnych prac oświecających z różnych stron te działania, w tym także od strony medycznej^{1/}, wskazane byłoby podjęcie szerszych badań psychologicznych na użytek tego rodzaju wojsk. Jedyne wstępne sondaż^{2/} zasygnalizował tylko taką potrzebę, ale nie wyczerpał problemu.

Pomijając sprawy związane z przygotowaniem desantu morskiego, centralnym zagadnieniem tego działu jest zjawisko powszechnego występowania określonych przeżyć, które z reguły powstają w czasie wykonywania przez żołnierzy zadań bojowych. Przeżyciom tym towarzyszy zwykle duże napięcie psychiczne, które w określonych warunkach może się stać poważnym czynnikiem zakłócającym wykonywanie zadań bojowych.

Warto wymienić tutaj dla przykładu następujące czynniki wywołujące tego rodzaju przeżycia /badanie ich jest jednym z głównych zadań specjalistów zajmujących się tym działem psychologii marynistycznej/:

- większy stopień zagrożenia;
- prawie całkowita bierność wobec niebezpieczeństwa;
- trudne i uciążliwe warunki bytowe;

1/ Zob. B.Gunia, K.Dęga i S.Klajman: Niektóre zagadnienia ratownictwa rozbitków na morzu. "Lekarz Wojskowy" 1967, nr 10, s. 846-853.

2/ Zob. Z.Paleski: Niektóre psychofizjologiczne aspekty działania wojsk obrony wybrzeża w czasie desantu morskiego. "Lekarz Wojskowy" 1970, nr 2, s. 101-107.

- długie oczekiwanie i przymusowa bezczynność;
- przebywanie w maksymalnie zwartej grupie /stłoczenie/;
- mała możliwość przeciwstawiania się trudnym i zmiennym warunkom atmosferycznym oraz żeglugowym /choroba morska/;
- konieczność samodzielnego działania i podejmowania decyzji;
- konieczność dokonania skoku do morza z pełnym obciążeniem bojowym;
- brak zaufania do indywidualnych środków ratunkowych /także ze względu na obciążenie sprzętem/;
- konieczność noszenia wszystkiego przy /na/ sobie;
- przebywanie w bezruchu na okręcie desantowym, wywołujące m.in. duże znużenie i senność;
- duży wysiłek fizyczny w czasie działania na lądzie, powodujący zmęczenie;
- brak zaplecza w tradycyjnym sensie tego słowa.

Przedstawiony wyżej rejestr dotyczy wprawdzie tylko wyjątkowo trudnych warunków przebywania i działania na małym okręcie desantowym, ale dzięki temu wskazuje na wiele ciekawych zagadnień natury psychologicznej, których badania podejmowane są w ramach omawianego działu psychologii marynistycznej.

Nie zostały tu poruszone inne zagadnienia, np. związane z działaniem różnych specjalistów wojskowych, biorących udział w desancie, lub wy-

nikające z różnych sytuacji i poszczególnych faz desantu morskiego. Inna jest również psychologiczna rola dowódcy w tym działaniu; wiąże się z większymi wymaganiami, zwłaszcza jeżeli chodzi o jego s t o s u n e k do żołnierzy. Warto tu podkreślić np. szczególną dbałość o żołnierzy, jaką powinni okazać przełożeni w okresie bezpośrednio poprzedzającym opuszczenie jednostek pływających. Jest to z punktu widzenia psychologicznego moment kulminacyjny, który wywołuje największe n a - p i ę c i e p s y c h i c z n e. Wymaga on nie tylko precyzyjnego wykonania wielu czynności wojskowych /skontrolowanie znajomości indywidualnych zadań, przygotowanie broni i sprzętu, poprawienie oporządzenia itd./, lecz również psychologicznych. Podobnie krytyczny moment następuje w chwili zatrzymania się żołnierzy na plaży - w sytuacji, kiedy nie można /z powodu ognia/ iść naprzód, ale niemożliwy jest również powrót.

6. P s y c h o l o g i a r o z b i t k a m o r s k i e g o

Nasuwa się na wstępie pytanie, czy wprowadzenie takiego działu do przedstawionej klasyfikacji problemów wojskowej psychologii marynistycznej jest w ogóle usprawiedliwione? Jest to również - w porównaniu z poprzednio omówionymi - zagadnienie peryferyjne, gdyż dotyczy okoliczności szczególnych, w warunkach pokojowych bardzo rzadko

spotykanych. Dobrze wyszkolony marynarz powinien być jednak przygotowany na wszystko, a więc i na tego typu sytuacje. Warto od razu powiedzieć, że już samo przygotowanie w tym zakresie /włącznie z ćwiczeniami praktycznymi/ ma wyraźny walor psychologiczny. Jeżeli marynarz wie, że w przypadku konieczności dysponuje niezawodnym sprzętem ratowniczym, umie się nim posługiwać oraz zna zasady zachowywania się w czasie przebywania w charakterze rozbitka na morzu - to dzięki temu potrafi zapewnić sobie i innym optymalne warunki do przeżycia. Świadomość tego, poparta faktami z ćwiczeń, wyraźnie zmniejsza lęk i wzmacnia dobre ogólne samopoczucie.

Posiadane umiejętności i nawyki zachowywania się w tego typu sytuacjach zwiększają odporność psychiczną, zapobiegają dezorganizacji działania czy nawet możliwości powstawania w tych warunkach paniki lub innych negatywnych zjawisk społecznych. Stwarzają więc korzystne warunki do przetrwania, a dowódcy umożliwiają panowanie nad sytuacją, która jest wtedy łatwiejsza do unormowania i do szybszego przywrócenia /choćby mocno ograniczonej/ sprawności bojowej.

Trzeba przyznać, że w polskiej literaturze brak jest prac z tego zakresu. Nieliczne nowsze prace ograniczają się do medycznego punktu widzenia^{1/}, co nie wyczerpuje problemu. Sporo jednak

^{1/} Zob. np. K. Dęga i S. Klajman: Czynniki warunkujące przeżycie rozbitków na morzu. "Przegląd Morski" 1967, nr 4, s. 51-58.

refleksji psychologicznych zawiera starsza praca pod nieco mylnym tytułem: "Pneumatyczna tratwa ratunkowa"^{1/}, która zwraca uwagę również na psychologiczną stronę przebywania na tratwie ratunkowej.

Głównym problemem tego działu psychologii marynistycznej - obok psychologicznych aspektów przygotowania się do przebywania w tego typu tragicznych warunkach - są psychologiczne czynniki przeżycia rozbitka na morzu. Jest to zagadnienie bardzo ciekawe, bowiem fakty z tego zakresu dowiodły, że nawet przy istnieniu znośnych warunków fizycznych /odpowiednia temperatura, wystarczające do życia racje żywnościowe itp./ występują w takiej sytuacji różne zaburzenia psychiczne, psychosomatyczne^{2/}, a nawet mają miejsce wypadki śmierci. Spowodowane są one ogromną presją psychiczną^{3/}, podporządkowującą sobie wszystkie funkcje psychiczne człowieka. Bardzo szkodliwy wpływ wywiera myślenie o często wyolbrzymionym tragizmie sytuacji. Wspomniane psychologiczne czynniki przeżycia rozbitka na morzu mają na celu przede wszystkim eliminowanie lub przynajmniej zmniejszanie tej negatywnej w skutkach presji.

1/ Autorami jej są J.Czerwiński i Fraszczak: "Prze-
gląd Morski" 1960, nr 9, s. 35-46.

2/ Zaburzenia psychosomatyczne to zaburzenia somatyczne /cielesne/ spowodowane czynnikami psychicznymi.

3/ Zamiast presji można użyć tutaj pojęcia coraz powszechniej stosowanego, mianowicie: "stress".
Są one w tym przypadku tożsame.

Dla lepszego zrozumienia istoty zagadnienia wymienimy niektóre z tych czynników:

- rozładowanie szoku psychicznego, powstającego często w momencie katastrofy /wypadku/ i utrzymującego się jeszcze po znalezieniu się na środku ratowniczym;
- odwrócenie uwagi od z reguły całkowicie bezna-
dziejnej wydawałoby się sytuacji;
- aktywność, możliwa w istniejących warunkach -
jeżeli nie fizyczna, to umysłowa /zajęcie się
czymś/;
- grupowanie się /bliskość przestrzenna osób znaj-
dujących się na podręcznych srodkach, szalupach
lub tratwach ratunkowych/;
- optymizm /humor/ połączony z wiarą w ocalenie;
- istnienie kierownictwa /nawet równie bezsilnego
w tej sytuacji/, które nie musi być nominalne;
- organizacja dostosowana do aktualnych warunków
życia, wprowadzająca porządek dnia, regulująca
wykonywanie wszystkich funkcji, pełnienie dyżu-
rów, rozdziału racji itp.;
- ograniczenie do minimum informowania o wszel-
kich zjawiskach negatywnych związanych z położe-
niem, perspektywami itp. oraz unikanie rozmów
o tym;
- troska o słabszych, chorych oraz w miarę możli-
wości odizolowanie osób zachowujących się histe-
rycznie, panicznie lub w inny sposób oddziały-
wających negatywnie na pozostałych;

- jednakowe traktowanie wszystkich - bez względu na dotychczasowe przywileje.

Przedstawiony zarys problematyki merytorycznej, która uporządkowana została według pięciu dużych działów, nie jest pełny ani doskonały. Zawiera wiele luk, które należałoby z czasem wypełnić. Traktując jednak te uwagi jako wstępny szkic przedmiotu wojskowej psychologii marynistycznej, chcieliśmy zachęcić wszystkich zainteresowanych /w tym także praktyków - specjalistów reprezentujących różne specjalności Marynarki Wojennej/ do zabrania głosu. Zdajemy sobie bowiem sprawę, że im większy zespół podejmuje trud budowania wiedzy, tym staje się on lepszy, że tylko działanie zespołowe pozwala eliminować wszystkie błędy i niedopatrzenia.

Stworzony tą drogą ogólny schemat zarysu tematycznego tej interesującej i mającej dużą przyszłość dziedziny psychologii wojskowej dopiero z czasem - na drodze żmudnego zespołowego wysiłku badawczego - może się wypełnić konkretną treścią.

R o z d z i a ł I V

PSYCHOLOGIA LOTNICZA

Psychologia lotnicza jest dziedziną psychologii wojskowej najbardziej rozbudowaną pod względem instytucjonalnym, naukowo-badawczym i wydawniczym. W związku z tym trudno jest nawet wymienić szczegółowo wszystkie problemy, jakimi się zajmuje. Wchodzi tu bowiem w grę w zasadzie cała droga życiowa pilota, poczynając od doboru kandydatów, posiadających odpowiednie cechy psychofizjologiczne i osobowościowe, poprzez złożone problemy szkolenia, wychowania, odpoczynku i inne sprawy związane z życiem oraz działaniem nie tylko pilotów, lecz całego personelu latającego i naziemnego, a kończąc na dostosowaniu sprzętu lotniczego do optymalnych możliwości człowieka, który się nim posługuje.

Intensywny rozwój psychologii lotniczej jest uwarunkowany złożonością działania pilota /w tym

również skutkami popełnianych przez niego błędów/, a także rozwojem techniki lotniczej. Trudno się zajmować omawianiem działania pilota, natomiast warto zauważyć, że - w porównaniu z innymi rodzajami działań wojskowych - w czasie lotu istnieje największe zagrożenie, występujące w okresie pokojowym podczas wykonywania zadań nawet o charakterze szkoleniowym. Konsekwencje niemal każdego błędu popełnianego przez pilota w czasie lotu są tak duże /zarówno dotyczące możliwości utraty życia, jak i poniesienia ogromnych strat materialnych/, że problemy doboru ludzi na pilotów oraz ich sprawnego działania są o wiele ostrzejsze niż w innych rodzajach wojsk. Stąd konieczność podejmowania wielostronnych badań - w tym również psychologicznych - zmierzających do uzyskania największej pewności sprawnego działania oraz najlepszego przygotowania do niego. Jest to również jedna z ważnych dróg postępowania mającego na celu zapobieganie wypadkom i przesłankom do wypadków.

Wspomniany intensywny rozwój techniki lotniczej sprawia, że piloci są zmuszeni do przesiadania się na coraz to bardziej skomplikowany sprzęt. Wzrastająca szybkość i wysokość lotu, manewrowość, konieczność działania w każdych warunkach geograficzno-klimatycznych i atmosferycznych, o każdej porze doby i roku, zmiany w uzbrojeniu i urządzeniach kabiny nowoczesnego samolotu - wszystko to prowadzi do znacznego wzrostu wymagań sta-

wianych współczesnemu pilotowi. Wprawdzie pojawiają się urządzenia zastępujące pilota w wielu czynnościach, gdyż po prostu ze względu na ich liczbę i czas nie byłby w stanie im sprostać, ale i one z kolei muszą być kontrolowane przez człowieka, co stwarza całkiem nowe problemy psychologiczne. Wreszcie, pojawiła się ostatnio nowa problematyka, którą również można zaliczyć do szeroko rozumianej psychologii lotniczej, mianowicie psychologia kosmonautyczna lub kosmiczna. Podejmuje ona nie tylko wiele zagadnień tradycyjnie należących do psychologii lotniczej, lecz zajmuje się również całkiem nowymi i nieznanymi.

W kwestii ustalenia najważniejszych działów składających się na psychologię lotniczą istnieją nawet w literaturze polskiej różne poglądy. Przedstawiona poniżej propozycja jest zmodyfikowaną koncepcją teorii znanego radzieckiego specjalisty psychologii lotniczej K. Płatonowa^{1/}.

Całość problematyki wchodzącej w skład psychologii lotniczej można podzielić na sześć następujących działów:

- psychologia lotu,
- psychologia organizacji lotu,
- psychologia szkolenia lotniczego,
- psychologiczna ekspertyza lotnicza,

1/ Zob. K. Płatonow: Psychologia pracy lotnika. MON, Warszawa 1963. Dalsze rozważania zawarte w tym rozdziale będą się częściowo opierały na tym podręczniku.

- lotnicza psychologia inżynierska,
- psychologia kosmiczna.

Powyższe działy zostaną omówione w tej kolejności, jedynie w sposób bardzo ogólny i fragmentaryczny.

1. P s y c h o l o g i a l o t u

Najobszerniejszym i najbardziej rozbudowanym działem psychologii lotniczej, któremu są podporządkowane wszystkie inne, jest psychologia lotu. Wiążący się ze współczesnym sprzętem odrzutowym wzrost działania wielu czynników, przede wszystkim szybkości i wysokości, wymaga rozwiązania wielu problemów psychologicznych dotyczących - najogólniej mówiąc - kierowania samolotem /z jednoczesnym posługiwaniem się bronią i innym sprzętem/ w każdych, w tym również bardzo trudnych warunkach. Inaczej mówiąc, na psychologię lotu składają się te wszystkie zjawiska podlegające analizie lub oświetleniu psychologicznemu, które zachodzą wyłącznie podczas lotu. K. Płatonow, zajmujący się psychologicznymi właściwościami różnych rodzajów lotu^{1/}, dzieli lot na: szkoleniowy według przyrzędów, wysokościowy i szybkościowy. Oczywiście, najczęściej problemy omawiane przy każdym rodzaju lotu kumulują się - występują niemal w każdym locie bojowym, dokonywanym na nowo-

1/ Zob. K. Płatonow: Psychologia pracy lotnika. MON, Warszawa 1963, s. 125 i dalsze.

czesnym samolocie. Podział ten ma więc jedynie sens teoretyczny i wynika z konieczności uporządkowania całego materiału wchodzącego w skład psychologii lotu.

W zakres problematyki l o t u s z k o -
l e n i o w e g o wchodzi wiele zagadnień, które dotyczą zjawisk powstających w czasie lotów w dobrych warunkach; są to więc zagadnienia podstawowe, obejmujące zasadnicze czynności pilota i jego zachowania się w powietrzu - począwszy od startu, poprzez wznoszenie się, lot poziomy, skręty, a skończywszy na lądowaniu.

Do najważniejszych z nich można zaliczyć:

- odbiór informacji o charakterze zmysłowym należących do systemu sygnalizacji pokładowej;
- koncentrowanie uwagi i dzielenie jej na ważne sygnały i czynności;
- szybkie reagowanie, na które składa się czas pojedynczej reakcji z wyborem lub całego zespołu reakcji;
- koordynacja czuciowo-ruchowa podczas wykonywania według określonej kolejności złożonych ruchów kończynami;
- ocena odległości i wysokości podczas startu i lądowania z widocznością ziemi;
- spostrzegawczość, związana nie tylko z odbiorem różnorodnych bodźców środowiskowych /pilotażowych/ dochodzących do pilota z kabiny samolotu, lecz również - w warunkach bojowych - wchodzą-

cych w skład systemu wykrywania i lokalizowania obiektu latającego lub naziemnego celem zniszczenia go;

- orientacja ruchowa^{1/}, geograficzna i przestrzen-
na;
- odbiór i wykorzystywanie informacji przekazywa-
nych drogą radiową z ziemi;
- awaryjne opuszczanie samolotu w locie za pomocą
spadochronu;
- błędy i zagrożenia podczas lotu;
- współdziałanie załogi oraz więzi i konflikty
społeczne w samolocie wielozałogowym;
- emocje i zmęczenie w locie.

Na problematykę psychologiczną l o t u
w e d ł u g p r z y r z ą d ó w składają się
te wszystkie zagadnienia, które powstają podczas
lotu przy braku widoczności ziemi, a więc z regu-
ły w nocy, w chmurach lub w złych warunkach atmo-
sferycznych. Do najważniejszych takich zagadnień
można zaliczyć:

- orientacja według przyrządów ze śledzeniem i in-
terpretowaniem wielu wskaźników jednocześnie;
- powstawanie złudzeń w locie, w tym przede wszy-
stkim pochodzących z aparatu przedsionkowego
człowieka, a dotyczących głównie położenia prze-
strzennego, przechyłu samolotu, wznieszenia lub
opadania, lotu ślizgowego, obrotu lub skrętu;

1/ Przez orientację ruchową należy rozumieć orien-
tację w położeniu różnorodnych wskaźników i
przyrządów w kabinie samolotu.

- zupełna dezorientacja przestrzenna i geograficzna;
- działanie stresu w locie "ślepych" i jego konsekwencje;
- lot według przyrządów podczas utraty łączności z ziemią;
- psychologiczna analiza działania pilota podczas lądowania według przyrządów.

Problematyka psychologiczna lotu w wysokości jest - nie licząc psychologii kosmonautycznej - najnowszym działem psychologii lotniczej, ponieważ na dużych wysokościach lata się od stosunkowo niedawna. Należy jednak przewidywać, że loty te - obok koszących - będą w ewentualnej przyszłej wojnie przeważały, gdyż uniemożliwiają stosowanie klasycznej artylerii przeciwlotniczej. Do ważniejszych zagadnień interesujących psychologa można zaliczyć:

- powstawanie zjawiska "strachu wysokości" oraz jego skutki fizjologiczne i psychiczne;
- wpływ zmian ciśnienia atmosferycznego, temperatury oraz niedotlenienia na psychikę pilota;
- poczucie osamotnienia oraz izolacji na dużych wysokościach i jego skutki psychologiczne;
- psychologiczne problemy przymusowego opuszczania samolotu na dużych wysokościach.

Do psychologicznej problematyki lotu szyszkowego należy zaliczyć przede wszystkim następujące zagadnienia:

- deficyt czasu w locie i jego skutki psychologiczne;
- wpływ przyspieszeń na psychikę, w tym na recepcję bodźców i reakcje psychomotoryczne;
- wpływ przeciążeń na psychikę podczas zmian pułapu, kierunku lotu oraz wznoszenia się i opadania przy dużej szybkości;
- psychologiczne skutki choroby powietrznej;
- psychologiczne problemy przymusowego opuszczania samolotu przy dużych szybkościach;
- złudzenia psychiczne powstające przy dużych szybkościach;
- utrata orientacji geograficznej przy dużych szybkościach;
- lot szybkościowy na małej wysokości.

2. P s y c h o l o g i a o r g a n i z a c j i l o t u

Na ten dział psychologii lotniczej składają się wszystkie problemy związane z przygotowaniem i organizacją lotów, kierowaniem lotem z ziemi oraz skutkami lotu ujawniającymi się na ziemi. Jest to więc to wszystko co - najogólniej mówiąc - stanowi z a b e z p i e c z e n i e l a t a n i a. Można wymienić tu sześć grup zagadnień:

1/ Psychologiczne problemy związane z ustalaniem norm w pracy lotniczej. Poza organizacją dnia pracy i życia pilota, idzie przede wszystkim o ustalenie racjonalnych norm liczby i czasu lo-

tów jednego pilota w określonym czasie. Ważnym zagadnieniem jest również ustalenie ogólnego okresu latania przez człowieka, a więc granic wiekowych i maksymalnej liczby godzin, które może wylatać w swym życiu pilot w zależności od typu samolotu. Wiąże się to bezpośrednio z następną złożoną grupą zagadnień, mianowicie zmęczenia lotniczego.

2/ Psychologia z m ę c z e n i a lotniczego ma bezpośredni związek ze sprawnością i wydajnością lotnika oraz z higieną i bezpieczeństwem lotu. Problematyce tej poświęcono już wiele rozpraw i artykułów, w których przytacza się różne eksperymenty i opisuje wnioski na nich oparte. Do ważniejszych zagadnień zaliczamy:

- badanie i klasyfikowanie objawów zmęczenia pilota;
- badanie skutków zmęczenia w zależności od jego stopnia;
- badanie różnorodnych przyczyn zmęczenia i sposobów ich unikania;
- wpływ zmiany cyklu dobowego na sprawność działania personelu latającego, zwłaszcza przy lotach nocnych;
- zapobieganie zmęczeniu lotniczemu personelu latającego.

Problematyka zmęczenia lotniczego i jego skutków wiąże się ściśle z potrzebą dbania o zdrowie psychiczne pilotów.

3/ Lotnicza h i g i e n a p s y c h i - c z n a zajmuje się głównie zapobieganiem i czę-

ściowo leczeniem różnorodnych zaburzeń psychicznych, pozostających w związku z wykonywaniem zawodu pilota. Wprawdzie istnienie swoistej choroby lotników lub nerwicy lotniczej jest dyskusyjne, jednak obserwuje się powstawanie zaburzeń, zwłaszcza typu nerwicowego lub reaktywnego, wynikających z różnorodnych urazów psychicznych na jakie narażony jest współczesny pilot, a także wywoływanych przez zmęczenie lub pozostawanie przez dłuższy czas pod wpływem silnego stresu. Do lotniczej higieny psychicznej należy zaliczyć również bardzo złożony problem odpoczynku pilota, na który składają się m.in. następujące zagadnienia:

- psychologia czasu wolnego pilota;
- czas odpoczynku personelu latającego a pora, długotrwałość i jakość wykonywanych zadań;
- rola aktywnego odpoczynku oraz różne jego formy w zapobieganiu i zwalczaniu zmęczenia;
- rola zajęć fizycznych i innych zajęć ruchowych w odpoczynku pilota;
- rola zainteresowań pozazawodowych /w tym również różnego rodzaju hobby/ w odpoczynku pilota;
- odpoczynek w warunkach bojowych.

4/ Do całkiem nowej grupy zagadnień składających się na psychologię organizacji lotu należy zaliczyć psychologię k i e r o w a n i a l o t a m i. Do niedawna kierowanie lotami stosunkowo wolnymi i niskimi nie stanowiło takiego problemu. Obecnie czynność ta często decyduje o wykona-

niu zadania, ponieważ stacja radiolokacyjna wykrywa cel, naprowadza na niego pilota, przekazuje szereg niezbędnych informacji umożliwiających zniszczenie celu, informuje pilota o jego położeniu geograficznym i przestrzennym, podaje kierunek lotu oraz inne dane, bez których pilot w powietrzu nie dałby sobie rady. Wynika stąd wiele zagadnień, którymi interesuje się współczesna psychologia lotnicza, np.:

- dobór kierowników lotów i innych funkcyjnych personelu naziemnego współuczestniczącego w kierowaniu lotami;
- sposób przekazywania danych i rozkazów /treść, forma itp./, zwłaszcza w sytuacjach trudnych, wynikających ze stanu psychicznego pilota, jego błędnych zachowań, warunków meteorologicznych lub pojawienia się usterek technicznych;
- analiza psychologiczna czynności kierownika lotu i jego współpracowników oraz wpływ ich zachowania się na pilota, zwłaszcza w sytuacjach trudnych.

5/ P r z y g o t o w a n i e p s y c h o - l o g i c z n e pilota do lotu jest następną, bardzo ciekawą grupą zagadnień należących do tego działu psychologii lotniczej. Na przygotowanie to składa się szereg elementów, które mają wpływ na powodzenie lotu. Niestety, na ogół jest to temat rzadko podejmowany w literaturze, a i praktyka potwierdza duże zaniedbania w tym zakresie. Na szcze-

- gólną uwagę zasługują tu następujące zagadnienia:
- całokształt spraw życiowych w jednostce lotniczej i poprawne stosunki międzyludzkie;
 - ustabilizowane i poprawne życie rodzinne oraz towarzyskie pilota;
 - właściwa atmosfera panująca w miejscu oczekiwania na lot, bezpieczeństwo przed lotem /spokój, humor itd./;
 - właściwe wypełnianie czasu przed lotem, który nie powinien stwarzać nudy i znużenia, a jednocześnie wywoływać zmęczenia wykonywaniem różnych prac;
 - odsunięcie, z okresu poprzedzającego lot, wszystkich spraw i zjawisk wywołujących różne napięcia psychiczne i frustracje;
 - wzmacnianie wiary pilota w powodzenie wykonania zadania, zwłaszcza trudnego.

6/ Psychologiczne problemy technicznego zabezpieczenia lotów wiążą się z obsługą techniczną, zarówno specjalistami technicznymi, jak i ich działaniem. Pomijając opis tych zagadnień, warto jedynie wspomnieć o jednym, pochodnym zjawisku, które ma charakter wyłącznie psychologiczny. Mianowicie - w momencie wsiadania do samolotu pilot musi być przekonany, że zarówno samolot, jak i wszystkie urządzenia w nim zainstalowane są w pełni sprawne. To zaufanie ma bezpośredni wpływ na jego samopoczucie w locie.

3. Psychologia szkolenia lotniczego

Jest to dział psychologii lotniczej o najstarszych tradycjach, gdyż wśród pierwszych badań w tej dziedzinie znalazły się poświęcone doboru kandydatów do szkół lotniczych. Jakże obecnie wysuwa się problemy wymagające oświecenia psychologicznego, a należące do tego działu?

Po pierwsze, istnieje potrzeba popularyzacji lotnictwa w społeczeństwie i upowszechniania szkolenia szybowcowego i innego w aeroklubach, Lidge Przyjaciół Żołnierza, harcerstwie itp. Badania psychologiczne oraz praktyka wykazały, że w związku z tym, iż nie wszyscy kandydaci nadają się do tego zawodu, bardzo ważne jest wcześniejsze spowodowanie naturalnej selekcji.

Po drugie, istnieje szereg problemów psychologicznych składających się na metodykę szkolenia lotniczego. Wystarczy wymienić takie, jak: cele i możliwości szkolenia, szkolenie a wychowanie lotnicze, warunki szkolenia, kształtowanie nawyków i umiejętności lotniczych, metody treningu naziemnego i powietrznego, transfer dodatni i ujemny /interferencja/ w szkoleniu, realizm w szkoleniu lotniczym, organizacja szkolenia, kształtowanie pożądanych cech psychofizjologicznych i osobowościowych, analiza psychologiczna wyników szkolenia, przyczyny odsiewu w szkoleniu itp.

Po trzecie, warto wymienić ciekawą problematykę związaną z wykorzystywaniem urządzeń technicznych w szkoleniu lotniczym, począwszy od prostych pomocy poglądowych, a skończywszy na skomplikowanych urządzeniach i trenażerach. I tak np. nasuwa się cały szereg zagadnień związanych z treningiem w kabinach imitujących kabiny samolotu w czasie lotu w różnych warunkach /np. kabiny Linka/, trenażerami umożliwiającymi uzyskiwanie wprawy w stosowaniu broni w jaką wyposażone są samoloty /w tym również służącymi do treningów w bombardowaniu/, naziemnymi treningowymi urządzeniami katapultowymi, wirówkami imitującymi przyspieszenia i przeciążenia, a także kabinami odosobnienia, komorami niskich ciśnień itd. Wszystkie te urządzenia pozwalają również na prowadzenie interesujących kompleksowych badań psychologicznych.

W zasadzie szkolenie lotnicze służy osiągnięciu przez pilota wysokiej niezawodności i sprawności w czasie lotu w różnych - nawet najtrudniejszych - warunkach. Co składa się na tę sprawność pilota będącą celem szkolenia? K. Galubińska ujmuje to zagadnienie następująco:

"Praca pilota stawia wysokie wymagania pod wieloma względami. Pilot oprócz odpowiedniego wykształcenia i poziomu kwalifikacji zawodowych musi posiadać również odpowiedni organizm i właściwy stan psychiczny. Od tych czynników zależy czy pilot wykonuje swój zawód na wymaganym poziomie, czy osią-

gnięcia odpowiadają jego możliwościom, czy jest zadowolony ze swej pracy, czy jest ona może zbyt trudnym obowiązkiem, a wykonywane czynności zawodowe są niezgodne z jego zdolnościami, potrzebami, ambicjami i dążeniami.

Wśród parametrów określających zależność między niektórymi czynnikami decydującymi o przydatności zawodowej pilota można wyróżnić:

- czynniki społeczne obejmujące ustosunkowanie się do środowiska, zadań i obowiązków zawodowych;
- czynniki psychologiczne, w skład których wchodzi wiedza, inteligencja, percepcja, psychomotoryka, struktura osobowości;
- czynniki fizjologiczne, a więc układu naczyniowo-sercowego, układu oddechowego, trawiennego, stan czynności narządów zmysłowych /wzrok, słuch, dotyk/;
- czynniki patologiczne obejmujące zaburzenia organiczne, funkcjonalne, konstytucjonalne, charakterologiczne.

Ten sam człowiek może ujawniać w różnych warunkach i sytuacjach różne właściwości, ale niektóre właściwości są dla niego podstawowe, dominujące i typowe^{1/}.

Przytoczona przez K.Galubińską analiza osiągnięć pilotów, ich zachowania się w różnych warunkach

1/ K.Galubińska: Działalność zawodowa pilota i jego sprawność psychiczna. "Wojskowy Przegląd Lotniczy" 1970, nr 12, s. 19.

kach oraz analiza błędów i wypadków lotniczych wykazuje, że w tych samych sytuacjach i warunkach różni piloci reagują inaczej. Jedni zachowują się zgodnie z zaistniałą sytuacją i instrukcjami, inni niezgodnie; różnice te w dużej mierze zależą od osobowości oraz od aktualnego stanu psychicznego pilota.

Na ogół specjaliści psychologii lotniczej zgodnie stwierdzają, iż pilotowanie współczesnego samolotu wymaga dużej koncentracji i trwałości uwagi, szybkiej reakcji na różnorodne bodźce, dużej spostrzegawczości, umiejętności szybkiego podejmowania prawidłowych decyzji i to często w nieoczekiwanych sytuacjach, dobrej koordynacji warokowo-ruchowej, a także takich cech osobowości, jak: opanowanie, odpowiedzialność, wytrwałość i odporność na bodźce zakłócające.

Zespół czynników psychicznych, które decydują o poziomie wykonywania zadań i warunkują bezpieczeństwo pilota, czynników rozwiniętych i ukształtowanych zgodnie z wymaganiami zawodu pilota, określany jest jako **s p r a w n o ś ć p s y - c h i c z n a**.

Sprawność psychiczna pilota jest to - według Autorki - taki układ czynników, powodujący, że określone bodźce lub zmiany otoczenia wywołują u pilota reakcje odpowiednie w danej sytuacji pod względem czasu i jakości.

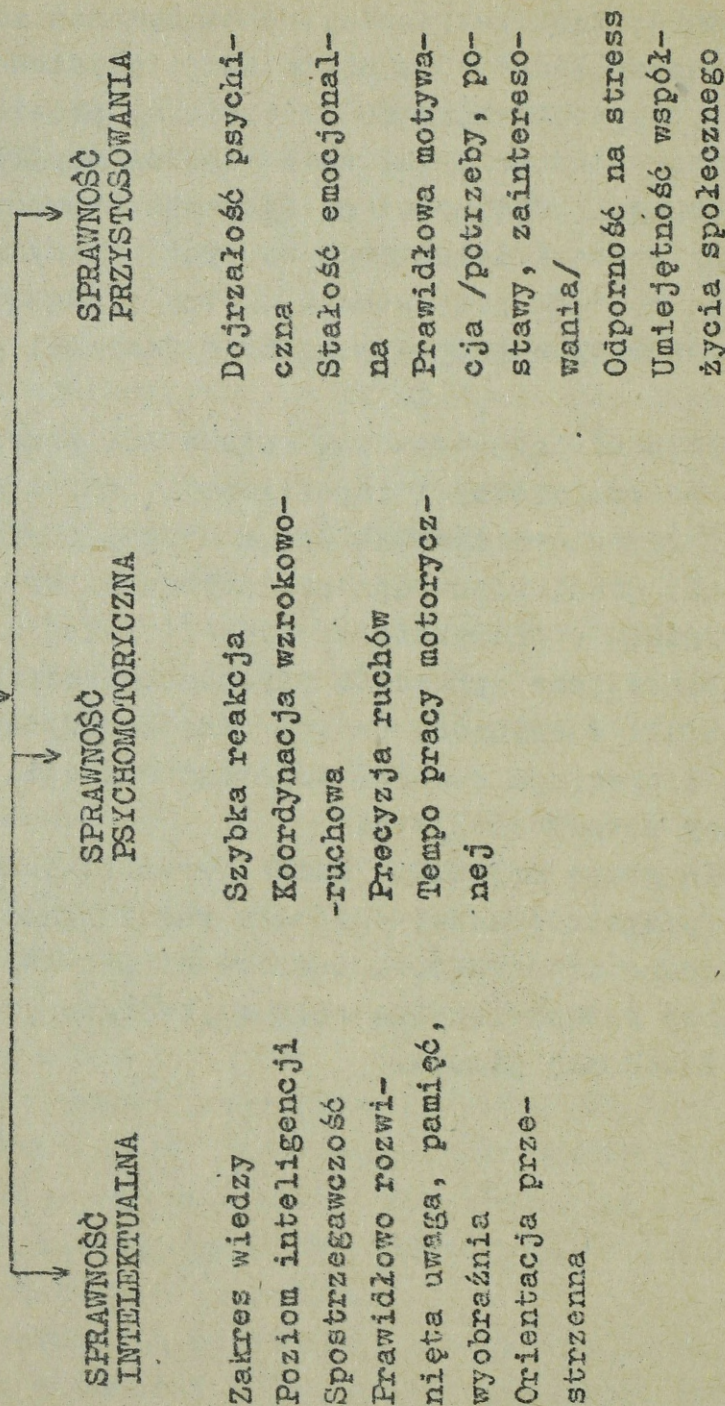
Sprawność psychiczna w najszerszym pojęciu dotyczy czynności umysłowych, sprawności myślenia,

sposobrzegania, zapamiętywania, rozwiązywania zadań, podejmowania decyzji, koordynacji zmysłowo-ruchowej, przystosowania do środowiska, prawidłowych reakcji emocjonalnych, umiejętności współżycia społecznego, odporności na sytuacje stressowe. Przytoczony przez K.Galubińską schemat, który pokazujemy na s. 130, przedstawia ogólny przegląd trzech podstawowych grup czynników sprawności psychicznej.

Na sprawność intelektualną składa się przede wszystkim poziom wiedzy i inteligencji, spostrzegawczość, prawidłowo ukształtowana uwaga, pamięć i wyobrażenia oraz orientacja przestrzenna. Druga grupa czynników o charakterze psychofizjologicznym /określona jako sprawność psychomotoryczna/ obejmuje wiele elementów, takich jak: koordynacja, zręczność i precyzja ruchów, szybkość reakcji, tempo pracy motorycznej itp.

Trzecią grupę czynników można określić jako sprawność przystosowania; obejmuje różne właściwości związane ze strukturą osobowości pilota, odgrywającej bardzo istotną rolę w poziomie przydatności zawodowej pilota.

SPRAWNOŚĆ PSYCHICZNA PILOTA

4. P s y c h o l o g i c z n a e k s p e r - t y z a l o t n i c z a

Nazwa tego działu psychologii lotniczej zaczerpnięta została z cytowanej już pracy K. Płatowa, który tak na ten temat pisze: "Ekspertyza zawodowa - jest to ocena danego osobnika z punktu widzenia jego przydatności do pracy w ogóle, do określonego zaś rodzaju działalności roboczej w szczególności. Formy, jakie przybiera ekspertyza zawodowa, są rozmaite. Ekspertyza zawodowa personelu latającego rozstrzyga następujące kwestie:

- czy dany kandydat może być przyjęty do aeroklubu lub szkoły lotniczej;
- czy podchorąży może kontynuować szkolenie lotnicze;
- czy pilot może w dalszym ciągu latać na danych typach samolotów, czy też lepiej przenieść go do innego rodzaju lotnictwa lub zatrudnić w innym charakterze;
- czy może się on przekwalifikować w celu opanowania nowego sprzętu;
- jeżeli zaszedł wypadek lotniczy, to w jakim stopniu był on zawiniony przez pilota i zwłaszcza, czy nie popełniono pomyłki, dopuszczając go do pracy w lotnictwie;
- specjalną wagę ma zagadnienie: czy lotnik dobrze wywiązujący się ze swych obowiązków w warunkach pokoju okaże się dzielnym żołnierzem w warunkach bojowych.

Te ogólne zadania dyktują też zadania badań psychologicznych, prowadzonych w toku pracy ekspertyzy zawodowej personelu latającego.

Najdokładniej, pod względem organizacyjnym i metodycznym opracowany jest system lotniczej ekspertyzy lekarskiej, rozważającej te zagadnienia z punktu widzenia oceny stanu zdrowia. Przy czym w tej czy innej formie była ona zawsze związana z ekspertyzą psychologiczną, chociaż więź ta nie zawsze i nie przez wszystkich była uznawana. Psychologia może tu odgrywać rolę p r o - g n o s t y c z n ą, to jest służyć zagadnieniu przewidywania, prognozy dalszej działalności lotniczej badanego, i r e t r o s p e k t y w n ą, służącą jego działalności lotniczej w przeszłości oraz ustalaniu przyczyn dokonanych przez niego pomyłek przy pracy, które doprowadziły do pogorszenia się pod rozmaitymi względami jakości jego pracy lotniczej.

Całokształt praktycznych zagadnień psychologii lotniczej, odnoszących się do ekspertyzy lotniczej, rozpada się na trzy podstawowe grupy: zagadnienia oceny i kształtowania zdolności lotniczych podchorążych i pilotów, zagadnienia analizy przyczyn pogorszenia się jakości pracy lotnika i, częściowo, przyczyn pomyłek i awarii oraz zagadnienia wpływu ujemnie oddziałujących na psychikę warunków pracy"^{1/}.

1/ K. Płatonow: Psychologia pracy lotnika. MON, Warszawa 1963, s. 203-204.

Można więc wyróżnić w tym dziale psychologii lotniczej szczególną problematykę, poświęconą budowaniu modelu osobowości wzorowego pilota. Wyróżnia się w nim szereg cech, takich jak: nastawienia, zainteresowania, motywy, temperament, charakter, światopogląd i zdolności. Według K. Płatonowa, należą do nich następujące:

- właściwości temperamentu, w których przejawiają się siła, ruchliwość i równowaga procesów nerwowych;
- zainteresowanie pracą pilota, dążenie do osiągnięcia mistrzostwa;
- wytrwałość, zdecydowanie, odwaga;
- możliwość zwiększenia wydajności swej pracy;
- równowaga uczuciowa, a zwłaszcza emocjonalno-motoryczna;
- inicjatywa, roztropność, krytycyzm w stosunku do siebie samego;
- podzielność, przerzutność i trwałość uwagi;
- szybkość i dokładność złożonych reakcji ruchowych, przede wszystkim koordynacji czuciowo-ruchowej;
- dobra koordynacja ruchów, zręczność;
- łatwość wyrabiania w sobie i przekształcania nawyków ruchowych.

Na niezdolność do latania składają się kombinacje wielu nie sprzyjających pracy pilota cech:

- właściwości temperamentu, w których przejawia się słabość, bierność, brak równowagi procesów nerwowych;

- rozproszenie oraz nietrwałość zainteresowań i skłonności w ogóle, a zwłaszcza negatywny stosunek do działalności lotniczej;
- niezdecydowanie, nieśmiałość;
- szybkie załamywanie się, gdy zachodzi konieczność samorządnego zwiększenia tempa lub poprawienia jakości pracy;
- nadmierna wrażliwość, przejawiająca się przede wszystkim w zachwianiu równowagi emocjonalno-motorycznej;
- powolność myślenia i brak krytycyzmu, brak inicjatywy;
- zbyt wolne przenoszenie uwagi, szybko następujące zmęczenie, nietrwałość uwagi;
- powolność i niedokładność złożonych reakcji ruchowych i koordynacji czuciowo-ruchowej;
- słaba pamięć.

W oparciu o zestaw takich cech można dopiero przystąpić do wyszukiwania oraz opracowywania metod umożliwiających ich badanie dla celów selekcyjnych.

Druga grupa zagadnień wymienianych przez K. Płattonowa obejmuje ekspertyzę psychiki personelu latającego w czasie badań okresowych. Ze względu na charakter zawodu badania takie - w tym również psychologiczne - muszą być co pewien czas powtarzane.

Bardzo istotna, trzecia grupa zagadnień wchodzi w skład psychologicznej problematyki przyczyn

wypadków lotniczych. Wiadomo bowiem, że pewna liczba wypadków spowodowana jest - jak to się często określa - tzw. czynnikiem ludzkim. Otóż - jak wiadomo - człowiek jako dość częsta przyczyna wypadków lub przesłanek do wypadków popełnia niekiedy błędy w technice pilotażu, narusza instrukcje i polecenia, jest lekkomyślny lub niedbały, zapomina, doznaje silnych uczuć o charakterze efektywnym, ma złe samopoczucie itp.

Istnieje również wiele zmian typu organicznego, powstających u pilota pod wpływem warunków lotu, które stwarzają zagrożenie w locie. Są to różnorodne zmiany fizjologiczne; niektóre z nich, o charakterze chorobowym, trudno zaliczyć do psychologicznych przyczyn wypadków. Warto dodać, że interesujące, ale równocześnie kontrowersyjne jest w tej grupie zagadnienie tzw. wypadkowiczów, czy nawet - jak to niektórzy autorzy określają - "pechowców" - pilotów, którzy miewają częste, jeżeli nie wypadki to przynajmniej przesłanki do wypadków. Zagadnienie to wiąże się z pytaniem, czy mówiąc o psychologicznych przyczynach wypadków, należy je ograniczać tylko do aktualnego stanu psychicznego pilota czy też /lub również/ do jego konstytucji psychofizycznej i osobowościowej?

5. Lotnicza psychologia inżynierska

Jest to dział psychologii lotniczej zajmujący się, najogólniej mówiąc, problematyką przystosowania sprzętu lotniczego do optymalnych możliwości psychicznych człowieka-pilota. Warto podkreślić, że psychologia inżynierska zawdzięcza wiele właśnie lotnictwu, ponieważ od tej strony powstało duże zapotrzebowanie na rozwiązanie wielu trudności. Nieprzypadkowo w każdym prawie podręczniku z tego zakresu przytacza się pionierskie badania nad czytelnością zegarów i innych wskaźników lotniczych znajdujących się w kabinie pilota.

W zasadzie badania te można sprowadzić do wysiłków mających na celu uzyskanie precyzyjnej odpowiedzi, która dotyczy dwóch cech odnoszących się zarówno do spostrzegania wszystkich sygnałów /wzrokowych, słuchowych, kinestetycznych itd./, jak i czynności psychomotorycznych pilota -- mianowicie **s z y b k o ś c i i d o k ł a d n o ś c i**. Inaczej mówiąc, można postawić pytanie, jak powinien być skonstruowany sprzęt lotniczy, aby zapewniał maksymalną szybkość i jednocześnie dokładność wszystkich czynności składających się na sprawne działanie pilota. Wprawdzie łatwiej jest uzyskać wiarygodne dane, badając np. który z dwu lub więcej wariantów urządzeń lotniczych jest lepszy z punktu widzenia psychologii lub co jest dobre a co złe w badanym sprzęcie lotniczym,

jednak współczesna lotnicza psychologia inżynierska idzie dalej. Psychologowie wyspecjalizowani w tym kierunku biorą aktywny udział na równi z technikami w konstruowaniu sprzętu lotniczego. Oczywiście, jest to możliwe pod warunkiem przeprowadzenia badań, o których była mowa poprzednio.

Dla przykładu wymienimy kilka zagadnień podejmowanych w lotniczej psychologii inżynierskiej:

- czytelność przyrządów sygnalizacyjnych;
- rozmieszczenie ich w kabinie samolotu, tworzące tzw. pole wzrokowe i słuchowe pilota;
- kształt zakończeń /rękojeści/ różnych dźwigni sterujących, drążków, przełączników, przycisków itp., umożliwiające nie tylko szybkie i dokładne rozpoznanie wzrokowe, lecz również kinestetyczno-dotykowe /podczas działania "na ślepo"/;
- rozmieszczenie ich w kabinie samolotu, tworzące tzw. pole ruchowe pilota;
- miejsce pilota w kabinie, w tym także kształt i kąt nachylenia fotela;
- urządzenia awaryjne, w tym przede wszystkim przymusowego opuszczania samolotu.

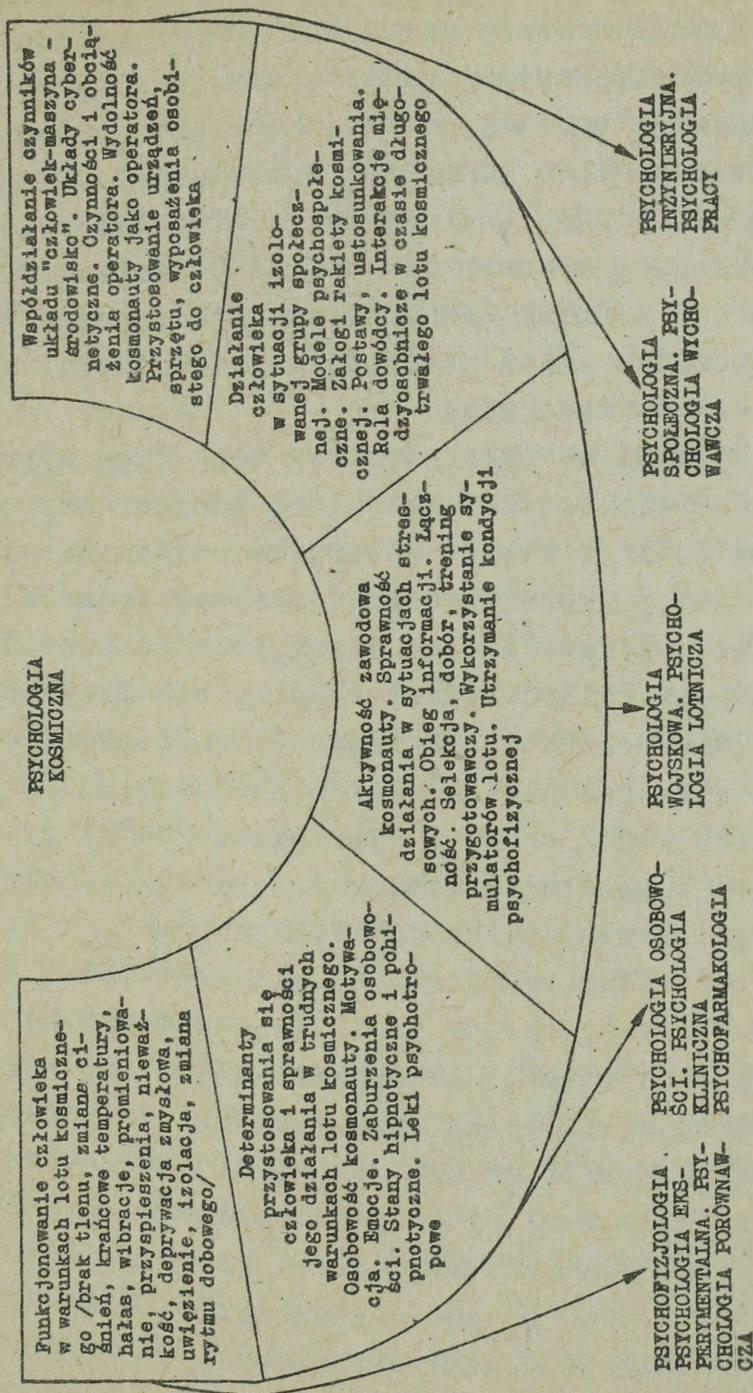
6. P s y c h o l o g i a k o s m i c z n a

Ma ona - z wiadomych względów - mniejsze znaczenie w polskiej psychologii lotniczej, niemniej istnieją w naszym kraju nie tylko publikacje, lecz również badania z tego zakresu, prowadzone w Wojskowym Instytucie Medycyny Lotniczej.

Psychologia kosmiczna zajmuje się prawie wszystkimi zagadnieniami, które podejmuje psychologia lotnicza, z tym że większość z nich nabiera szczególnego znaczenia. Np. psychologia kosmiczna zajmuje się wpływem przyspieszeń, lecz znacznie intensywniejszych aniżeli te, które działają na pilota. Istnieje również psychologia inżynierska lotu kosmicznego, jak i szczególnie ostro podejmowane jest zagadnienie właściwego doboru kandydatów do tej specjalności. Obok jednak tych tradycyjnych tematów związanych z funkcjonowaniem lotnictwa, psychologia kosmonautyczna zajmuje się całkiem nowymi i - trzeba powiedzieć - znacznie bardziej złożonymi problemami. Zaliczymy do nich przede wszystkim wpływ długotrwałej nieważkości na psychikę kosmonauty, a także te wszystkie zagadnienia, które dotyczą zjawisk składających się na długotrwały pobyt w zamkniętej i ciasnej kabine, np. monotonia, izolacja i samotność itp.

Próby całościowego ujęcia problematyki psychologii kosmonautycznej dokonuje K. Galubińska. Przytaczamy jej wyniki w całości na s. 139.

SCHEMAT ZAKRESU ZAGADNIEN I KIERUNKÓW PSYCHOLOGII KOSMICZNEJ
/wg K. Galubińskiej/

Na zakończenie warto przytoczyć opis oryginalnej pracy badawczej nad zachowaniem się człowieka w sytuacji trudnej, w warunkach zbliżonych do długotrwałego lotu kosmicznego. Badania odbywały się w ramach zorganizowanej przez Klub Wysokogórski w Warszawie wyprawy do jaskini Szczelina Chochołowska w Tatrach Zachodnich, połączonej z 14-dniowym pobytem małej grupy ludzi w trudnych, niebezpiecznych warunkach.

Wyprawa ta była pierwszą tego typu wyprawą badawczą w Polsce ze względu na długotrwały pobyt grupy ludzi w ciężkich warunkach jaskiniowych. Uczestnicy wyprawy rekrutowali się spośród członków Sekcji Taternictwa Jaskiniowego Klubu Wysokogórskiego. Kierownikiem wyprawy był P.Burchard. Poza speleologami A.Burchard, B.Koisarem, J.Mikuszewskim oraz alpinistami Z.Jurkowskim, Cz.Moma-tiukiem i K.Olechem w wyprawie uczestniczyli naukowcy, mianowicie: biolog J.Kubica, fizjolog A.Rogosiński i psycholog K.Galubińska.

Badania psychologiczne miały na celu analizę zachowania się grupy ludzi w czasie pobytu w jaskini oraz reakcji człowieka na sytuację trudną, związaną z wykonywaniem konkretnej działalności i określenie czynników, które decydują o odporności człowieka na sytuację stressową, zwłaszcza na takie czynniki, jak: odosobnienie, uwięzienie, trudne warunki bytowe i zagrożenie. Czynniki te można uznać za patogenetyczne z punktu widzenia ich wpływu na stan psychiczny.

Zastosowane przez Autorkę techniki psychologiczne umożliwiły pomiar poziomu funkcjonowania związany z przebiegiem działalności uczestników wyprawy w zakresie spostrzegania, myślenia i motoryki. Dzięki obserwacji zachowania się można było rejestrować reakcje emocjonalne i ustosunkowanie się do sytuacji oraz do pozostałych członków zespołu.

Wyniki obserwacji, wywiady, kwestionariusze osobowości oraz arkusze samoobserwacyjne posłużyły do analizy różnych form przystosowania się do warunków, do analizy trudności w tym przystosowaniu oraz do analizy motywacji i czynników, zwiększających odporność na trudne sytuacje.

Możliwość badania wpływu sytuacji stressowej w warunkach naturalnych na ludzi, którzy ochotniczo uczestniczyli w tej sytuacji, wykorzystano dla analizy zagadnień psychologicznych, rozpatrywanych z punktu widzenia lotnictwa i astronautyki.

Czternastodniowy pobyt grupy ludzi w jaskini obejmował szczególnie obiektywnie sytuację:

- izolacja od otoczenia naturalnego, typowego dla życia na Ziemi;
- zmniejszony dopływ informacji, spowodowany słabą łącznością z powierzchnią Ziemi i ograniczonym kontaktem z innymi ludźmi na powierzchni /tylko łączność telefoniczna/;
- zmniejszony dopływ bodźców aktywizujących /ciemne pole widzenia, cisza/;
- ryzyko i niebezpieczeństwo pobytu w jaskini, spo-

wodowane otoczeniem nie mającym ochronnego znaczenia dla człowieka /możliwość zasypania, możliwość odcięcia od korytarza wyjściowego, konieczność wspinania się korytarzami nad głębokimi szczelinami, przeciskania się wąskimi chodnikami zawałonymi głazami/;

- izolacja społeczna małej grupy ludzi zdanych tylko na siebie, zmuszonych przebywać razem w oderwaniu od normalnych warunków;
- uwięzienie powodujące ograniczenie aktywności w przestrzeni /ciasne korytarze, bardzo mała powierzchnia "bazy"/;
- trudne warunki bytowe wywołane dużą wilgotnością /ponad 80%/, zimnem $+2 - +4^{\circ}\text{C}$ /, prymitywnymi warunkami życia biwakowego, dużym wysiłkiem fizycznym przy poszukiwaniu nowych korytarzy, przekopywaniu namulisk naniesionych przez rzekę polodowcową, przy pokonywaniu trudności wspinaczkowych, przy transporcie sprzętu i żywności.

Badaczy interesowało zachowanie się człowieka w sytuacji stressowej, a więc takiej, w której brak dostosowania wzajemnego potrzeb, warunków i czynności przy założeniu interakcji czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Zakładano, że pewne procesy wewnętrzne charakteryzujące stress prowadzą do pewnych następstw w zachowaniu się i we funkcjonowaniu osobowości. Interesowano się także tym, jakie zmiany mogą wystąpić w zachowaniu się człowieka, jakie są reakcje na sytuację obejmują-

cą zagrożenie, deprywację /pozbawienie bodźców, możliwości zaspokojenia potrzeb/, izolację społeczną grupy ludzi w trudnych warunkach oraz jakie czynniki decydują o poziomie przystosowania do środowiska i zespołu. Uzyskano w tym zakresie wiele cennych informacji^{1/}.

1/ Wg K.Galubińskiej: Zachowanie się człowieka w sytuacji stressowej podobnej do warunków długotrwałego lotu kosmicznego /wyprawa speleologiczna/. "Postępy Astronautyki", s. 89 i dalsze.

R o z d z i a ł V

PSYCHOLOGIA WOJSKOWEJ SŁUŻBY ZDROWIA

Ze wszystkich rodzajów wojsk i służb najliczniejsza grupa psychologów zatrudniona jest w Służbie Zdrowia. Spełniają oni różne zadania, ściśle współpracując ze służbą medyczną. W zasadzie wszystkie ważniejsze działy psychologii wojskowej Służby Zdrowia rozwijają się w naszym wojsku oraz ukazuje się coraz liczniejsza literatura z tego zakresu. Psychologowie wojskowej Służby Zdrowia korzystają szeroko ze zdobyczy psychologii klinicznej i psychometrii. Są to dziedziny psychologii znacznie już rozbudowane, posiadające swój przedmiot i metodykę; istnieje więc możliwość szerokiego korzystania z ich dorobku, po uprzednim przystosowaniu go do warunków i potrzeb naszego wojska.

P s y c h o l o g i a k l i n i c z n a, która rozwinęła się dopiero w bieżącym wieku, zajmuje się szeroko rozumianymi zaburzeniami zachowa-

nia człowieka. "Praktyczna problematyka psychologii klinicznej sprowadza się do trzech grup zagadnień - profilaktyki zaburzeń zachowania, ich psychologicznej diagnozy i ich usuwania albo łagodzenia za pomocą określonych zabiegów psychorekcyjnych. Najważniejsze, choć dziś chyba najślabiej jeszcze realizowane, są zadania profilaktyczne. Działalność profilaktyczna psychologii klinicznej opiera się na dwóch założeniach, które wydają się zgodne z wynikami dotychczasowych badań. Pierwsze z nich stwierdza, że każdy normalny człowiek posiada bardzo szerokie możliwości opanowywania działań potrzebnych do rozwiązywania zadań i problemów życiowych, drugie - że u poszczególnych jednostek możliwości te są w dużym stopniu ograniczone przez wrodzone lub nabyte właściwości ich mózgu i całego organizmu; ograniczenia te wzrastają przy defektach organicznych. Dlatego zapobieganie zaburzeniom zachowania musi iść w dwóch kierunkach: po pierwsze przez właściwe wychowanie umożliwiające maksymalną realizację możliwości jednostki oraz po wtóre - przez chronienie jej przed zadaniami, które przerastają te możliwości. Zadaniem psychologii klinicznej jest dostarczenie szkolnictwu, przemysłowi /BHP/, wojsku itd. wiadomości, jak ukształtować w tych dziedzinach praktyki społecznej warunki życia ludzi, aby do maksimum rozwinąć wszystko to, co w nich jest twórcze i wartościowe, a równocześnie chro-

nić ich przed tym, co przerasta ich możliwości i mogłoby doprowadzić do ich załamania"^{1/}.

Podobne zadania spełnia wojskowa psychologia kliniczna, co pozostaje w bezpośrednim związku z podstawowymi celami naszego wojska, które nie tylko przygotowuje żołnierzy do działań obronnych, lecz również wychowuje pełnosprawnych i zdrowych obywateli.

P s y c h o m e t r i a zajmuje się pomiarem cech /właściwości/ psychicznych oraz różnic indywidualnych między ludźmi, głównie dla celów selekcyjnych i szkoleniowych. Jeden z twórców polskiej psychometrii M.Choynowski pisze o psychometrii: "Na to aby świat zmieniać, nie wystarczy go opisywać, lecz trzeba go również mierzyć. Jak opanowanie przyrody wymaga coraz bardziej precyzyjnych pomiarów sił i własności materii, tak do opanowania i kształtowania społecznej i kulturalnej rzeczywistości konieczne jest coraz dokładniejsze mierzenie człowieka i społeczeństwa - uzdolnień, osobowości, postaw i motywów, sympatii i antypatii, celów i wartości, spistości i autorytetu grup, napięć międzyklasowych i międzygrupowych oraz mnóstwa innych rzeczy. Życie wymaga na każdym kroku decyzji, lecz szaleńcy jedynie podejmują ważne decyzje w braku wiarygodnych informacji. Jak inżynier musi znać wielkości działających

1/ A.Lewicki: Psychologia kliniczna. PWN, Warszawa 1969, s. 18.

sił i współczynniki wytrzymałości materiałów, lotnik - siły i kierunki wiatrów, a lekarz - ciśnienie krwi i temperaturę, tak każdy decydujący o losach ludzkich powinien rozporządzać danymi ilościowymi o ludziach, których ma dotyczyć decyzja. Wszystko to wymaga pomiaru - pomiaru tym dokładniejszego, im bardziej ważką jest decyzja, którą należy podjąć i im poważniejsze mogą być jej konsekwencje"^{1/}.

W psychologii wojskowej Służby Zdrowia można wyróżnić trzy duże działy, wykorzystujące wymienione dziedziny psychologii stosowanej. Pierwszy z nich poświęcony jest higienie psychicznej w działaniu wojskowym oraz zagadnieniom psychokorekcji /w tym przede wszystkim psychoterapii/ w leczeniu wojskowym. Drugi z tych działów obejmuje problematykę poradnictwa psychologicznego w wojsku, a trzeci - zagadnienia psychometrii wojskowej, w tym selekcji psychologicznej do różnych rodzajów szkół wojskowych i niektórych specjalności wojskowych.

1. W o j s k o w a h i g i e n a p s y - c h i c z n a

Zagadnienie zdrowia psychicznego mające duże znaczenie obronne^{2/} wiąże się ściśle z zapobiega-

-
- 1/ M.Choynowski: Przedmowa do książki J.P.Guilforda i A.L.Comreya: "Pomiar w psychologii". Wyd. Zakł.Nar. im. Ossolińskich, Wrocław 1961, s. X.
2/ Zob. Z.Paleski: Zdrowie psychiczne a obronność kraju. "Wojsko Ludowe" 1970, nr 1, s. 68-74.

niem powstawaniu różnych zaburzeń psychicznych, przede wszystkim nerwic.

Zaburzenia psychiczne są przyczyną wielu zakłóceń w życiu wojskowym. Z tego kręgu osób, u których one występują, wywodzi się również dość duża grupa tzw. trudnych żołnierzy. Inaczej mówiąc żołnierz, który posiada jakieś zaburzenia psychiczne, jest z reguły żołnierzem "trudnym". Nie oznacza to jednak prawidłowości odwrotnej, mianowicie, że każdy żołnierz "trudny" /np. niezdyscyplinowany/ jest człowiekiem w jakimś stopniu anormalnym. Rozumowanie takie jest nieuzasadnione i prowadzi do pewnych negatywnych następstw w dziedzinie wychowania i szkolenia wojskowego.

Trzeba jednocześnie podkreślić, że wspomniane zagadnienia dlatego nie stanowią w wojsku poważnego problemu, że ludzie pełniący czynną lub zawodową służbę wojskową są selekcjonowani pod względem zdrowia, w tym również psychicznego. Jeżeli interesujemy się tymi zagadnieniami w ramach wojskowej higieny psychicznej, to przede wszystkim dlatego, że po pierwsze: selekcja pod względem zdrowia psychicznego nie jest zbyt precyzyjna, a po drugie: że są takie zaburzenia psychiczne, które mają niestety bezpośredni związek ze służbą wojskową. Brak precyzji w selekcjonowaniu uwarunkowany jest obiektywnymi trudnościami kadrowymi i metodologicznymi oraz samą istotą zaburzeń psychicznych. W przeciwnieństwie bowiem do nieprawidłowości zdrowia psy-

chicznego - są one znacznie trudniejsze do rozpoznania lub w ogóle niemożliwe, biorąc pod uwagę krótki czas, jakim dysponuje komisja lekarska w czasie poboru. Należy dodać, że wobec mało precyzyjnego i trudnego do zdefiniowania pojęcia zaburzenia psychicznego istnieją duże możliwości różnego interpretowania pewnych zachowań odbiegających od normy.

Ponadto zagadnienia nie można ograniczać tylko do braku dostatecznej selekcji w czasie poboru, gdyż dotyczy ono również przypadków pojawiających się dopiero w czasie pełnienia służby wojskowej.

Wiele cech charakteryzujących działanie wojskowe, zwłaszcza bojowe - szybkie tempo działań, duży wysiłek połączony z brakiem normalnego wypoczynku, wzmożone zagrożenie, duża odpowiedzialność, rygory życia wojskowego, wstrząsające bodźce i tym podobne zjawiska wywołujące napięcia psychiczne - zaliczamy do czynników nerwicorodnych.

W związku z powyższym można nawet mówić o istnieniu swoistego konfliktu między wymienionymi wyżej cechami działania wojskowego i bojowego, sprzyjającymi niekiedy powstawaniu pewnych zaburzeń, a zapotrzebowaniem /z tego samego powodu/ na ludzi w pełni zdrowych nie tylko fizycznie, lecz również całkowicie sprawnych pod względem intelektualnym, wytrzymałych psychicznie, o wysokich walorach moralno-ideowych itp.

Z powyższych rozważań wynika wniosek, że powinno istnieć duże zapotrzebowanie na rozwiązywa-

nie wielu zagadnień podejmowanych w tym dziale psychologii wojskowej Służby Zdrowia. Zadania te stoją przed wojskową Służbą Zdrowia, zwłaszcza służbą psychiatryczną i współpracującymi z nią psychologami wojskowymi. Nieprzypadkowo sprawą tą interesuje się również aparat polityczny naszego wojska, co można uzasadnić dodatkowo dwoma względami.

Pierwszy z nich ma związek z rolą, jaką pełnią oficerowie polityczni w jednostkach wojskowych. Jest rzeczą charakterystyczną i w pełni uzasadnioną, że żołnierze, którzy ujawniają jakieś odchylenia od normy, przede wszystkim trafiają do zastępcy dowódcy do spraw politycznych. Są to żołnierze "trudni", "chronicznie niezdyscyplinowani", "ograniczeni" lub po prostu "różni dziwacy", z którymi bezpośredni przełożeni nie mogą sobie dać rady lub w stosunku do których wyczerpali już wszystkie środki jakimi dysponują. Uzasadniony jest więc postulat, aby oficer polityczny posiadał przynajmniej ogólną wiedzę na ten temat, by mógł orientować się w tego rodzaju zaburzeniach, z którymi może mieć do czynienia w swojej codziennej praktyce.

Drugi wzgląd dotyczy możliwości przejściowego występowania tych zaburzeń u samej kadry zawodowej i wynikającej stąd potrzeby większego zainteresowania się tą problematyką dla celów profilaktycznych.

Powyższe względy znajdują pokrycie w wypowiedziach samych oficerów. Prawie wszyscy zapytywani^{1/} twierdzą, że mają do czynienia w swojej pracy z takimi przypadkami, a duża część przyznaje się do posiadania zaburzeń, najczęściej lekkich postaci nerwic. Sprawę ostatnią trzeba zaliczyć do bardzo delikatnych, ponieważ jest to dziedzina, w której łatwo o wzmocnienie pewnych postaw, co z kolei sprzyja rozwojowi przede wszystkim nerwic. Jest rzeczą charakterystyczną, że niektórzy zapytywani podawali: "Po wysłuchaniu cyklu wykładów na ten temat mógłbym na pewno więcej napisać na ten temat", albo "Jeżeli chodzi o mnie, to sam nie mogę ocenić, czy mam jakieś zaburzenia, może po kursie psychopatologii to ocenię" !/!, albo "ale czy jest to zaburzenie psychiczne, to będę wiedział po wykładzie". Były także wypowiedzi następujące: "jakichś większych chyba nie, bo nie jestem w stanie ich opisać".

Powyższe urywki wypowiedzi oficerów, zebrane przed wykładami z psychopatologii, świadczą o niebezpieczeństwach związanych z rozpowszechnianiem

1/ W pewnej grupie doświadczonych oficerów politycznych 93% osób przytacza opisy spotykanych w jednostkach wojskowych przypadków zaburzeń, natomiast ponad 50% doszukuje się ich u siebie. Jest rzeczą charakterystyczną, że w innej grupie oficerów młodszych, o krótszym stażu wojskowym, procenty te maleją - zwłaszcza ten drugi /do 10%/.

wiedzy na ten temat. W medycynie znane są choroby tzw. j a t r o g e n n e, to znaczy rozsiewane przez samych lekarzy, którzy mimo woli mogą sugerować pacjentowi w czasie badania istnienie pewnych schorzeń. Przy nieumiejętnym popularyzowaniu psychopatologii szczególnie łatwo o powstawanie urazów psychicznych na tle doszukiwania się u siebie objawów choroby.

Wracając do problemu racjonalnego postępowania z osobnikami anormalnymi, warto dodać, że obecnie sprawa polega nie tylko na tym, aby ich do pełnienia służby wojskowej nie dopuszczać lub eliminować z niej, ale i pomóc im, gdy chodzi o tych żołnierzy, którzy nie mogą być zwolnieni ze służby wojskowej. Jest to całkiem nowe i godne uwagi zadanie, zgodne ze wspomnianym uprzednio charakterem wojska, które - jak wiadomo - ma na celu m.in. dokonywanie pozytywnych przekształceń osób pełniących służbę wojskową. Stąd zarysowujący się, a zainicjowany przez Katedrę Psychologii WAP ruch poradnictwa psychologicznego na terenie jednostek wojskowych, o którym będzie mowa dalej. Dotyczy on nie tyle osób chorych lub z wyraźnymi anomaliami psychicznymi /tymi przede wszystkim interesują się psychiatrzy/, lecz raczej wspomnianych "trudnych" żołnierzy w szerokim tego słowa znaczeniu /obejmujących również takich, którzy mają trudności "z samym sobą"/. Powstaje w tym miejscu pytanie, kim są ci "trudni" żołnierze, którzy wymagają szczególnego zainteresowania?

Pojęcie: "trudny żołnierz" z zaburzeniami w zachowaniu jest bardzo skomplikowane. Określenie, że jest to żołnierz notorycznie /chronicznie/ łamiący regulamin, przepisy, zarządzenia i rozkazy wojskowe jest słuszne w odniesieniu do tych osobników, którzy są przykładem skrajnego, całkowitego niepodporządkowywania się regułom życia wojskowego. Jak wiadomo, takich jest bardzo mało, a określeniem "trudny" często napiętnowany jest żołnierz, który tylko okresowo wykazuje niesubordynację albo w stosunku tylko do pewnych sytuacji czy osób. Jeżeli dodamy, że może to być żołnierz, który jest "trudny" w szkoleniu, ale nie ma z nim zasadniczych trudności wychowawczych lub na odwrót - to wtedy obraz "trudnego żołnierza" staje się jeszcze mniej jasny.

Można się niekiedy spotkać z określeniem, że "żołnierz trudny" to żołnierz nieprzystosowany do służby wojskowej. Niewątpliwie, zjawisko nieprzystosowania do służby wojskowej odgrywa pewną rolę w powstawaniu wielu trudności wychowawczych, ale nie może być podstawą tych trudności. Badania wykazały bowiem, że wielu żołnierzy nieprzystosowanych nie sprawia żadnych trudności dowódcy, a są żołnierze doskonale przystosowani do służby wojskowej i jednocześnie sprawiający wiele trudności swoim przełożonym.

Bez względu na to, w których okresach życia człowieka mogą powstawać różne zaburzenia wywołur

jące trudności wychowawcze - zasady higieny psychicznej odnoszą się do wszystkich ludzi w każdym wieku, w tym także żołnierzy zawodowych i służby czynnej. Zasady te^{1/} powinny być upowszechniane w całym wojsku i - jak należy sądzić - jest to jedno z głównych zadań psychologii wojskowej Służby Zdrowia.

2. P o r a d n i c t w o p s y c h o l o g i - c z n e w w o j s k u

Ważnym działem zastosowania psychologii w wojskowej Służbie Zdrowia jest, wspomniane uprzednio, poradnictwo psychologiczne, prowadzone eksperymentalnie w naszym wojsku. Eksperyment ten jeszcze trwa, ale pierwsze jego wyniki zostały już podsumowane w sprawozdaniu opracowanym przez E.W.Krążyńskiego i S.Swebockiego. Przytoczone poniżej fragmenty tego sprawozdania pozwalają Czytelnikowi lepiej zorientować się w tej problematyce^{2/}.

Jednym z ważnych powodów, dla których powinny w tych jednostkach funkcjonować poradnie psychologiczne są spotykani w jednostkach wojskowych

-
- 1/ Opis tych zasad można znaleźć m.in. w pracy Z.Paleskiego: Technizacja życia a zdrowie psychiczne. /W:/ Postęp techniczny a przeobrażenia społeczne. WAP, Warszawa 1970, s. 124-139.
- 2/ Wg E.W.Krążyńskiego i S.Swebockiego: Poradnictwo psychologiczne i jego problemy w jednostkach wojskowych. WAP, Warszawa 1969, s. 5-13 /powiel./

żołnierze z zaburzeniami charakterologicznymi oraz zaniedbani wychowawczo. Niektórzy z nich byli często prowadzeni terapeutycznie przez psychologa w środowisku cywilnym.

W roku 1965 Katedra Psychologii WAP założyła poradnie w jednostkach wojskowych różnych rodzajów broni: w pułku wojsk łączności, w batalionie chemicznym, w brygadzie wojsk inżynieryjnych i w pułku zmechanizowanym. Celem pracy poradni było ustalenie, jakie problemy i w jakim zakresie mogą być rozwiązywane bezpośrednio w jednostkach wojskowych. Chodziło również o sprawdzenie założenia, że potrzeba organizowania poradnictwa psychologicznego w wojsku wynika ze złożoności procesu wychowawczego oraz zapotrzebowania ze strony żołnierzy służby zasadniczej i kadry. Była to także próba pomocy psychologicznej wychowawcom wojskowym. O funkcjonowaniu poradni informowały żołnierzy rozkazy dowódców, ustne powiadomienia przez zastępców dowódców do spraw politycznych, a także afisze wywieszane w jednostce i w osiedlu kadry w widocznych miejscach.

Poradnie urządzone były na terenie jednostek w klubach lub w budynkach Izby Chorych. Lokalizacja poradni była także przedmiotem badań. Ilość i rodzaj zgłoszeń do poradni zlokalizowanej w Izbie Chorych lub w klubie, były szczegółowo analizowane. Uzyskane dane konfrontowano z wypowiedziami żołnierzy na temat miejsca, w którym, ich

zdaniem, poradnia winna być umieszczona.

Przyjęcia odbywały się dwa razy w tygodniu, w określonych, zawsze tych samych dniach i godzinach. W godzinach przedpołudniowych przyjęć w zasadzie nie było, a tylko odbywały się umówione indywidualne spotkania z dowódcami pododdziałów, na których omawiane były sposoby postępowania z żołnierzami zgłaszającymi się do poradni lub kierowanymi do niej przez dowódców. Rozpatrywano również sposoby zwiększenia efektywności nauczania.

Zgłaszających się po porady można podzielić na następujące grupy:

- 1/ Żołnierze służby zasadniczej szukający porady i pomocy samorzutnie.
- 2/ Żołnierze służby zasadniczej skierowni przez dowódców dla ustalenia przyczyn trudności wychowawczych oraz wskazania właściwych metod postępowania.
- 3/ Oficerowie i podoficerowie zawodowi zgłaszający się po porady w sprawach związanych z:
 - a/ organizacją procesu wychowania i kształcenia żołnierzy,
 - b/ z życiem rodzinnym lub stosunkami z otoczeniem.
- 4/ Żony oficerów i podoficerów zawodowych zgłaszających się po porady w sprawach dotyczących:
 - a/ współżycia małżeńskiego,
 - b/ sposobów radzenia sobie z dzieckiem trudnym wychowawczo,

- c/ reedukacyjnego prowadzenia dziecka trudnego /po wyczerpaniu wszystkich znanych w rodzinie metod wychowawczych/,
- d/ badań prognostycznych w celu wyboru właściwej szkoły lub zawodu,
- e/ prowadzenia dziecka z zaburzeniami rozwojowymi, skierowanego przez lekarza do psychologa.

Do głównych problemów podejmowanych w poradniach wojskowych należą:

- 1/ Trudności w przystosowaniu się do wymagań służby wojskowej na tle nieprawidłowości charakterologicznych powstałych aktualnie bądź wynikłych z wcześniejszych błędów wychowawczych.
- 2/ Szukanie pomocy w rozwiązywaniu różnych trudności życiowych.
- 3/ Szukanie drogi wyjścia z różnych sytuacji konfliktowych.
- 4/ Wnioski o psychoterapeutyczne prowadzenie osób z zaburzeniami w rozwoju.
- 5/ Urazy psychiczne.
- 6/ Zaburzenia w życiu seksualnym.
- 7/ Szukanie porady w ulepszaniu procesu dydaktycznego.

W zależności od ustalonych w części diagnostycznej czynników i źródeł wywołujących określony stopień trudności wychowawczych dobierano formy i metody pomocy psychologicznej. Wśród najczęściej stosowanych można wymienić: oddziaływanie wychowaw-

cze, biblioterapia, pobudzanie do samowychowania, zmiana środowiska, oddziaływania pośrednie na środowisko.

Eksperymentalne poradnie psychologiczne miały - jak wskazują dotychczasowe doświadczenia - duże znaczenie dla jednostek wojskowych. Stosując metody psychologiczne w odniesieniu do osób zgłaszających się po pomoc i poradę oraz do żołnierzy zagrożonych moralnie lub sprawiających trudności wychowawcze, spełniały one istotną rolę reedukacyjną i profilaktyczną. Uzyskane wyniki potwierdziły założenia, że poradnie psychologiczne mogą prowadzić skuteczną profilaktykę oraz wprowadzić w jednostkach wojskowych elementy indywidualnej i zespołowej psychohigieny.

Badania potwierdziły więc założenie, że w jednostkach wojskowych celowe byłoby wprowadzenie poradnictwa psychologicznego. Uwzględnione zostałyby wówczas potrzeby i dezyderaty żołnierzy służby zasadniczej, kadry i rodzin, dotyczące tego typu pracy wychowawczej. Ilość zgłoszeń do poradni potwierdziła w praktyce, że wypowiedzi za wprowadzeniem poradnictwa psychologicznego do jednostki /79,3% badanych/ są podyktowane realnymi potrzebami.

Z działalności poradni eksperymetalnych wynika, że poradnictwo psychologiczne jest w stanie skutecznie włączyć się do procesu wychowawczego i szkoleniowego w jednostkach.

Na podstawie doświadczeń uzyskanych w eksperymentalnych poradniach psychologiczno-wychowawczych można stwierdzić, że poradnie psychologiczne mogą znaleźć pełne zastosowanie jako integralna część procesu wychowawczego, rozpoznając przyczyny trudności wychowawczych, ustalając metody postępowania, a także dając wskazówki co do sposobu prowadzenia niektórych przedsięwzięć wychowawczych i dydaktycznych.

3. P s y c h o m e t r i a w o j s k o w a

Psychologiczne badania selekcyjne, którym głównie służy psychometria wojskowa, nabierają obecnie coraz większego znaczenia. Wynika to z rozwoju techniki wojennej, zasad działania wojsk oraz trudnych warunków współczesnego pola walki. W wymaganiach stawianych współczesnemu żołnierzowi pociąga to za sobą przeniesienie punktu ciężkości z warunków fizycznych żołnierza na warunki psychiczne. Dawniej o przydatności do służby wojskowej decydowały przede wszystkim zdrowie fizyczne i siła, gdyż działania żołnierzy były stosunkowo proste, ale uciążliwe. Wymagały więc tylko dobrej kondycji fizycznej.

Obecnie przeciętny specjalista-operator musi, jak wiadomo, posługiwać się skomplikowanym sprzętem, przerastającym niekiedy jego możliwości. W każdym razie obsługa tego sprzętu wymaga dużej sprawności psychicznej, w tym przede wszystkim

umysłowej. Do tego dochodzą zwiększone wymagania co do cech moralno-charakterologicznych, które decydują m.in. o odporności psychicznej na silny stress jaki niesie ze sobą współczesna wojna, wzmacniają motywację działań.

Powyższe względy stanowią wystarczające uzasadnienie wszelkich przedsięwzięć mających na celu staranny, oparty na naukowych podstawach, dobór ludzi na dowódców i do niektórych specjalności wojskowych. Dzięki tym względom rozwija się psychometria wojskowa w ramach wojskowej Służby Zdrowia. Jak wiadomo, istnieją już od dawna i rozwijają się oraz nadal powstają pracownie psychologiczne, realizujące liczne zadania z tego zakresu. Umiejscowienie placówek psychometrycznych o charakterze selekcyjnym w tej służbie oparte jest na zasadzie podobieństwa niektórych form ich działania do pracy służby medycznej.

Podstawami psychometrii w ogóle, a wojskowej w szczególności są:

- 1/ istnienie względnie trwałego zróżnicowania ludzi pod względem psychologicznym oraz znajomość tego zróżnicowania i zapewnienia możliwości wyboru pewnej liczby ludzi spośród innych /więcej kandydatów niż miejsc, które muszą być wypełnione np. w szkole oficerskiej/;
- 2/ wcześniejsze opracowanie naukowych monografii psychologicznych dowódców i specjalistów wojskowych, z charakterystykami /modelami/ właści-

wości psychologicznych, niezbędnych czy nawet tylko przydatnych w danym typie działania i warunkujących pożądaną poziom sprawności;

- 3/ opracowanie dobrych narzędzi pomiaru, w tym przede wszystkim takich, które umożliwiają prowadzenie badań zbiorowych, odpowiednio wystandaryzowanych i zweryfikowanych, o dużej wartości diagnostycznej i prognostycznej;
- 4/ zapewnienie dobrej organizacji pomiaru psychologicznego, w tym - istnienie powołanych do tego instytucji, odpowiednio przygotowanych kadr, właściwej pory tych badań i czasu itp., zapewnienie sprzyjającego klimatu badań i pomocy ze strony dowódców wszystkich szczebli.

Pomiar psychologiczny z reguły obejmuje określone cechy psychofizjologiczne /typ układu nerwowego, wrażliwość i czułość receptorów, czas reakcji, podatność na zmęczenie, koncentryczność uwagi, spostrzegawczość, sprawność ruchowa itp./ oraz osobowościowe /inteligencja, zainteresowania, zdolności, charakter itp./. Wybór cech badanych zależy przede wszystkim od celu badania /na jakie stanowisko dowodzenia lub do jakiej specjalności prowadzi się dobór/ oraz od środków badawczych. Spośród nich najważniejsze są narzędzia badań w postaci testów, ankiet i kwestionariuszy, arkuszy obserwacyjnych, technik eksperymentalnych itp. Metodologia badań psychometrycznych jest bardzo złożona, ponieważ w coraz szerszym zakresie wyko-

rzystuje się w niej elementy matematyki wyższej i skomplikowane urządzenia, w tym również elektrownowe /np. komputery/. Komputeryzacja badań psychometrycznych wynika z ciągłego wzrostu danych liczbowych i innych wskaźników, jakimi zmuszony jest manipulować psycholog.

Badania psychometryczne spełniają dużą rolę również - oprócz selekcji do służby wojskowej i kwalifikowania żołnierzy na różne stanowiska i funkcje - w systemie opiniowania i wyznaczenia drogi oraz perspektyw rozwojowych każdego żołnierza zawodowego. Opiniowanie oparte na psychometrii wolne jest od wielu słabości wynikających z subiektywności, dowolności i wieloznaczności. Ponadto badania psychometryczne mogą i powinny odgrywać większą rolę w systemie szkolenia oraz wychowania wojsk, ponieważ pozwalają dostrzec u szkolonych żołnierzy pewne braki w rozwoju przydatnych dla wojska właściwości psychofizycznych i osobowościowych. Z tego też względu badania psychometryczne należałoby w szerszym zakresie uwzględniać w systemie opiniowania i szkolenia.

Prace magisterskie wykonane w Katedrze
Psychologii WAP poświęcone omawianym dziedzinom
psychologii

PSYCHOLOGIA WOJSK OPERACYJNYCH

Psychologia artylerzysty

- Badowski J.: Studium psychologiczne pododdziału
artylerii OPL, 1962.
- Grzeszczak K.: Studium psychologiczne operatora
przeciwpancernych pocisków kiero-
wanych, 1965.
- Wirkus M.: Psychospołeczna charakterystyka
obsługi stacji naprowadzania rakiet
przeciwlotniczych WOPK, 1969.
- Żak S.: Psychologiczna analiza pracy opera-
tora wyrzutni rakiet operacyjnc-
-taktycznych 8-K 11, 1969.

Psychologia czołgisty

- Rogala Z.: Analiza przyczyn słabych postępów
szkolnych podchorążych pierwszego
rocznika OSWPanc. w roku szk.
1959/60, 1961.
- Stelmach J.: Doznania czołgistów w czasie przy-
gotowywania i praktycznego pokonywa-
nia przeszkody wodnej po dnie, 1964.

Psychologia strzelca wyborowego

- Łozowski S.: Rola psychologii w doborze i szko-
leniu strzelców wyborowych, 1971.

Psychologia wojsk inżynieryjnych

- Bańka W.: Studium psychologiczne wypadków w wojskach inżynieryjnych, 1964.
- Rączka J.: Determinanty gotowości bojowej żołnierzy wojsk inżynieryjnych, 1970.

Psychologia wojsk kwatermistrzowskich

- Kosior H.: Wpływ zaopatrzenia. żywnościowego i mundurowego żołnierzy na ich psychikę w warunkach polowych i garnizonowych, 1970.
- Kuźmiński E.: Psychologiczne aspekty dowodzenia pododdziałem kwatermistrzowskim w świetle doświadczeń z realizacji ofensywy wychowawczo-szkoleniowej POW, 1969.

Psychologia wojsk łączności

- Lauko Cz.L.: Zdolność a wyćwiczalność radiotelegrafisty wojskowego w odbiorze słuchowym, 1969.
- Mordaka T.: Diagnostyczność badań psychologicznych w świetle szkolenia wojsk łączności, 1970.
- Poniński K.: Psychologiczna analiza pozycji społecznej żołnierzy w pododdziale łączności radiowej w świetle badań socjometrycznych, 1969.

- Przychodzeń W.: Analiza psychologiczna procesu przystosowania się żołnierzy DZSW do służby w jednostce łączności, 1968.
- Staciwa Cz.: Analiza psychologiczna przyczyn niedostatecznych postępów szkolnych podchorążych pierwszego rocznika OSŁ w roku szkolnym 1959/60, 1961.
- Psychologia wojsk powietrznodesantowych
- Alekso S.: Studium psychologiczne skoku spadochronowego, 1962.
- Kufel E.: Wpływ stylu dowodzenia dowódcy plutonu w batalionie powietrznodesantowym na interakcje międzyosobnicze, 1971.
- Lech A.: Psychologiczne przesłanki przystosowania się żołnierzy do warunków służby wojskowej w oddziale zmechanizowanym i powietrznodesantowym, 1965.
- Mika J.: Studium psychologiczne osobowości dowódcy grupy specjalnej, 1970.
- Olkowski E.: Psychologiczna analiza działania grup specjalnych, 1970.
- Pałka Z.: Studium psychologiczne dowodzenia małą grupą wojsk powietrznodesantowych na tyłach nieprzyjaciela, 1970.

Sikorski S.N.: Sprawność i błąd we wstępnej fazie działania desantu powietrznego, 1969.

Psychologia wojsk samochodowych

Caban Z.: Wpływ szkolenia samochodowego na wzrost sprawności psychomotorycznej kierowcy wojskowego, 1967.

Jatczak Z.: Eksperymentalne badanie kierowców wojskowych przy wprowadzaniu przeszkód i zakłóceń, 1966.

Kowacz R.: Analiza zachowania się mechaników-kierowców wozów bojowych w czasie jazdy z wykorzystaniem noktowizorów, 1966.

Migaczew I.: Wartość metod stosowanych w badaniach psychologicznych kierowcy pojazdu mechanicznego, 1960.

Paradysz S.: Trudni kierowcy wojskowi, 1961.

Zaremba Ł.: Psychologiczne przyczyny naruszania przepisów ruchu drogowego w miastach przez kierowców wojskowych, 1968.

Psychologia zwiadowcy

Cembrzyński F.: Psychologiczne determinanty pracy zwiadowców-elektroników, 1970.

PSYCHOLOGIA OBRONY TERYTORIALNEJ

- Betlejewski F.: Praktyka rozwiązywania spraw indywidualnych żołnierzy zasadniczej służby wojskowej w pododdziałach obrony terytorialnej, 1971.
- Kiepiel M.: Psychologiczne problemy w dowodzeniu oddziałami samoobrony, 1970.
- Rydzewski A.: Problemy psychologiczne przygotowania ludności cywilnej do działań i obrony w warunkach wojny współczesnej, 1969.
- Szewełko J.: Psychologiczne aspekty przygotowania społeczeństwa do powszechnej samoobrony, 1970.
- Tarkiewicz J.: Problemy psychologiczne przygotowania pracowników dużego zakładu pracy do obrony przed skutkami broni masowego rażenia, 1969.
- Wodecki J.: Studium psychologiczne pełnienia służby granicznej w nocy, 1971.

PSYCHOLOGIA MARYNISTYCZNA

- Kruk J.: Motywy działania marynarzy w warunkach ochrony granic morskich PRL, 1970.
- Łozowski R.: Psychologiczna charakterystyka przystosowania się marynarzy do służby na kutrach torpedowych, 1970.

- Osada Z.: Psychologiczna analiza gotowości bojowej pływaków, 1969.
- Romanek H.: Przystosowanie się marynarzy WOP do służby wojskowej, 1967.
- Skowron J.: Psychospołeczne studium załogi okrętu podwodnego w warunkach długotrwałego rejsu, 1969.
- Skrzecz M.: Studium psychologiczne działania nurka pod wodą, 1969.
- Topka W.: Zainteresowania pozasłużbowe marynarzy w dywizjonie niszczycieli Marynarki Wojennej, 1968.
- Urbański R.: Cechy charakteru marynarzy WOP jako składnik gotowości bojowej, 1971.
- Waciewicz H.: Wpływ autorytetu dowódcy na poczucie bezpieczeństwa załogi okrętu podwodnego, 1971.
- Wolniczewski P.: Psychologiczna analiza wpływu awarii i wypadków na gotowość bojową okrętu, 1969.
- Wysocki J.: Psychologiczne przyczyny niepowodzeń w szkoleniu specjalistów morskich, 1970.

PSYCHOLOGIA LOTNICZA

- Błoszczyński R.: Psychologiczne problemy przymusowego opuszczania samolotu przy pomocy urządzeń katapultowych, 1960.
- Baranowski Z.: Stany emocjonalne lotników w locie

- i walce. Studium psychologiczne pamiętnikarskiej literatury lotniczej, 1963.
- Błaszczyk J.: Psychologiczne determinanty błędów w pracy technicznego personelu lotniczego, 1971.
- Budzyński B.: Studium psychologiczne przesłanek do wypadków lotniczych, 1968.
- Chałupka J.: Studium psychologiczne przesłanek do wypadków w locie, 1964.
- Chojcan A.: Sprawność i błąd w podstawowym szkoleniu szybowcowym, 1970.
- Czwakiel J.: Studium "błędu pilota" w Lotniczym Zespole Usług Gospodarskich, 1970.
- Denuszek E.: Studium dezorientacji przestrzennej u pilotów, 1967.
- Dworecki J.: Analiza psychologiczna dyssymulacji wśród pilotów, 1970.
- Fojutowski M.: Psychologiczna analiza błędów popełnianych przez nawigatorów na prowadzenia podczas naprowadzania samolotów LMS na cele powietrzne, 1969.
- Horbik H.: Studium psychospołeczne żołnierzy ochotniczej długoterminowej służby wojskowej w I i II roku jej trwania w jednostkach wojsk lotniczych, 1968.
- Ignatiuk J.: Bezpieczeństwo lotów w opinii i dezyderatach pilotów, 1966.

- Janiewski J.: Błędy i zagrożenia w technice pilotowania w lotach koszących, 1971.
- Jankowski B.: Poglądy personelu latającego na właściwości bojowe sprzętu lotniczego państw NATO, 1970.
- Kaźmierski K.: Zależności służbowe a zwyczaje w jednostkach lotnictwa myśliwskiego, 1962.
- Kotuniak I.: Studium psychologiczne pracy nawigatorów naprowadzania w lotnictwie myśliwskim obrony powietrznej kraju, 1967.
- Kryński S.: Psychologiczna analiza błędów popełnianych przez załogi samolotów bombowych podczas bombardowania, 1968.
- Klonowski S.: Wpływ emocji na reakcje psychiczne pilota w czasie wykonywania zadań w powietrzu, 1971.
- Łukaszewicz W.: Problem więzi, przyjaźni i koleżeństwa u pilotów myśliwskich, 1961.
- Matysiak Z.: Kierownik lotów w opinii personelu latającego, 1965.
- Modzelewski Cz.: Psychologiczna analiza błędów w pilotażu u podchorążych na samolocie B-8 "BIES", 1965.
- Morek J.: Wpływ organizacji personelu

- technicznego w lotnictwie na indywidualne postawy i wydajność pracy, 1965.
- Panasiuk T.: Uznanie dla dowódców i organów dowodzenia na przykładzie oddziałów lotniczych, 1970.
- Nalewaja R.: Psychologiczna analiza przesłanek wypadków lotniczych w jednostce lotnictwa rozpoznawczego, 1968.
- Pawelski G.: Błędy pilotażowe na samolotach odrzutowych w świetle analizy psychologicznej, 1967.
- Podolan W.: Psychologiczne problemy zmęczenia i wypoczynku pilotów, 1964.
- Pokinko P.: Psychologiczne czynniki walki powietrznej, 1961.
- Pustelski R.: Stosunek personelu latającego do swego zawodu, 1967.
- Radecki J.: Wpływ przyspieszeń na czynności lotnicze pilota, 1968.
- Rajnik S.: Aspekty psychologiczne wykonywania lotów nad morzem, 1968.
- Sabat Z.: Osobowościowe przyczyny niepowodzeń w zakresie materiałowo-technicznego zabezpieczenia lotów na szczeblu pułku, 1971.
- Smażyk J.: Przyczyny niepowodzeń pochorążych OSŁ im. Żwirki i Wigury oraz OSŁ im. J. Krasickiego, 1961.

- Smolnik M.: Studium psychologiczne błędów w pracy operatorów radiolokacyjnych stacji wykrywania i naprowadzania, 1967.
- Szeląg K.: Psychologiczne uwarunkowania błędów popełnianych przez pilotów w eksploatacji samolotów, 1971.
- Szmytkowski T.: Aktywność i zaangażowanie się członków Kół Młodzieży Wojskowej w umacnianiu gotowości bojowej pułku lotnictwa myśliwsko-szturmowego, 1970.
- Świątek H.: Studium dezorientacji geograficznej w locie, 1967.
- Tanana S.: Psychologiczne aspekty szkolenia pilotów obcych narodowości, 1970.
- Twaróg J.: Sprawność i błąd w przechwytywaniu celów powietrznych przez lotnictwo myśliwskie w stratosferze na prędkościach naddźwiękowych, 1970.
- Wasilewicz P.: Studium osobowości wojskowego pilota oblatywacze, 1962.
- Wielkopolan R.: Wpływ lotu na stan psychiczny pilota, 1962.
- Wojciechowski J.: Więź i konflikty w załodze samolotu bombowego, 1961.
- Żuławiński W.: Studium psychologiczne lotu nocnego, 1967.

- Żurawski J.: Stosunek pilota wojskowego do jego zawodu, 1960.
- Rulewicz J.: Studium psychologiczne żołnierzy niezdyscyplinowanych, 1967.

PSYCHOLOGIA WOJSKOWEJ SŁUŻBY ZDROWIA

- Koczarski J.: Studium młodzieży społecznie niedostosowanej, 1965.
- Korzec Cz.: Czynniki psychopatyczny i socjopatyczny u młodzieży przedpoborowej, 1966.
- Krażyński E.W.: Eksperymentalne próby poradnictwa psychologicznego w jednostkach wojskowych, 1966.
- Michalik J.: Progностyczność dotychczasowych metod doboru kandydatów na studia w WAM w świetle powodzeń i niepowodzeń słuchaczy w nauce i służbie wojskowej, 1964.
- Moneta J.Ż.: Wykorzystanie metod psychologii klinicznej dla usprawnienia procesu wychowania, 1970.
- Rogala Z.: Niektóre psychologiczne aspekty nieprzystosowania się żołnierzy do służby wojskowej w okresie szkolenia unitarnego, 1968.
- Sikora J.: Źródła zaburzeń w przystosowaniu się żołnierzy do DZSW, 1969.

- Skłodowski H.: Badania eksperymentalne nad zmęczeniem psychicznym w niektórych pracach wojskowych, 1962.
- Szałek J.: Sport i sportowcy w wojsku w świetle badań psychospołecznych, 1967.
- Szetela Z.: Próby stosowania psychologii klinicznej wobec trudnych żołnierzy, 1966.
- Szymczak H.: Studium psychologiczne przeżyć erotyczno-seksualnych żołnierzy służby zasadniczej, 1969.
- Wargin K.: Czas reakcji jako kryterium zmęczenia lotniczego, 1965.
- Wróblewski P.: Studium psychologiczne trudnego żołnierza, 1961.

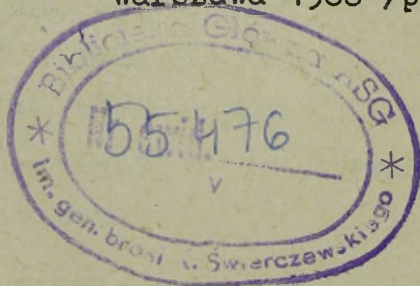
L i t e r a t u r a

1. Cendrowski J.,
Paleski Z.,
Swebocki S.: Wykłady z psychologii woj-
skowej. WAP, Warszawa 1969
/skrypt/.
2. Galubińska K.: Czterdziestoletni okres
rozwoju psychologii w lot-
nictwie polskim. "Wojskowy
Przegląd Lotniczy" 1968,
nr 1, s. 44-50.
3. Galubińska K.: Udział różnych dziedzin
psychologii w realizacji
problemów kosmicznych.
"Wojskowy Przegląd Lotni-
czy" 1969, nr 10, s. 37-51.
4. Gutowski M.: Przygotowanie obronne a
psychologia. "Przegląd
Powszechnej Samoobrony"
1970, nr 6, s. 18-19.
5. Klonowicz S.: Wybrane zagadnienia ergono-
mii wojskowej. "Myśl Wojsko-
wa" 1966, nr 11, s. 41-56.
6. Korabiejnikow M.,
Oficerow W.,
Rubachin W.: Problemy i zadania psycho-
logii wojskowej. "Myśl Woj-
skowa" 1967, nr 1, s. 111-
-114.

7. Krążyński E.,
Swebocki S.:
Poradnictwo psychologiczne i jego problemy w jednostkach wojskowych. Wyd. Rady Nauk Społecznych MON, Warszawa 1969 /powiel./.
8. Łuckow W.,
Kodincew A.:
Psychologiczne podstawy kształtowania mistrzostwa bojowego. "Wojsko Ludowe" 1967, nr 11, s. 31-36.
9. Łukow G.:
Szkice z psychologii wojskowej. MON, Warszawa 1959.
10. Magoń W.:
Psychologiczne problemy nawigacji. "Przegląd Morski" 1965, nr 2, s. 54-63.
11. Michalik J.:
Przegląd niektórych dyscyplin psychologicznych w Służbie Zdrowia. "Lekarz Wojskowy" 1968, nr 10, s. 903-909.
12. Michalik J.:
Uwagi o zastosowaniu psychologii klinicznej w wojsku. "Lekarz Wojskowy" 1968, nr 12, s. 1073-1078.
13. Migaczew I.,
Pawlik J.:
O specyfice pracy kierowcy wojskowego. "Przegląd Wojsk Lądowych" 1967, nr 11, s. 221-223.

14. Migdał E.,
Wojtasik L.: Podstawowe problemy doboru szeregowców do poszczególnych specjalności. "Przegląd Wojsk Lądowych" 1969, nr 2, s. 120-128.
15. Paleski Z.: Niektóre prace polskich psychologów wojskowych. "Psychologia Wychowawcza" 1969, nr 3, s. 358-362.
16. Paleski Z.: Psychologia w poszczególnych rodzajach wojsk. "Wojsko Ludowe" 1969, nr 5, s. 64-68.
17. Paleski Z.: Zastosowanie psychologii w systemie obrony terytorialnej. "Przegląd Obrony Terytorialnej" 1970, nr 1, s. 124-143.
18. Płatonow K.: Psychologia pracy lotnika. MON, Warszawa 1963.
19. Reykowski J.: Aspekty psychologiczne tematu: człowiek a wojna /współczesna wojna a człowiek/. "Wojsko Ludowe" 1969, nr 1, s. 20-29.
20. Rydzyński Z.: Zarys psychopatologii. WAF, Warszawa 1967 /skrypt/.

21. Słowik S.: Higiena psychiczna żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. "Lekarz Wojskowy" 1966, nr 5, s. 403-409.
22. Smarzyk J.: Badania psychologiczne kandydatów na kierowców wojskowych. "Przegląd Wojsk Lądowych" 1966, nr 2, s. 163-171.
23. Swebocki S.: Czym jest psychologia wojskowa? "Wojsko Ludowe" nr 4, s. 53-57.
24. Swebocki S.: Psychologiczna analiza specjalności operatora radiolokacyjnego. WAP, Warszawa 1968 /powiel./.
25. Swebocki S.: Psychologia inżynierska w zastosowaniach wojskowych. WAP, Warszawa 1970 /powiel./.
26. Wojtasik L.: Psychologiczna analiza zawodu artylerzysty. WAP, Warszawa 1968 /powiel./.

Spis treści

	Strona
WSTĘP	5
Rozdział I. PSYCHOLOGIA WOJSK OPERACYJ- NYCH	14
1. Klasyfikacja psychologii wojsk operacyjnych	17
2. Psychologia radiotelegrafisty	21
3. Psychologia strzelca wyborowe- go	26
4. Psychologia celowniczych armat przeciwpancernych . . .	38
Rozdział II. PSYCHOLOGIA OBRONY TERYTO- RIALNEJ	42
1. Psychospołeczne problemy obro- ny terytorialnej	47
2. Psychologiczne problemy ochro- ny i obrony ludności	55
3. Psychologiczne skutki działa- nia broni ABC i ich likwida- cja	63
4. Zastosowanie psychologii pra- cy w OT	74
5. Psychologiczne aspekty zabez- pieczenia działań wojsk ope- racyjnych	78

	Strona
Rozdział III. PSYCHOLOGIA MARYNISTYCZNA	81
1. Przedmiot psychologii marynistycznej	88
2. Psychologia szkolenia i wychowania marynarzy	90
3. Psychologia życia i służby na okręcie	96
4. Psychologia specjalisty morskigo	99
5. Psychologia desantu morskigo	105
6. Psychologia rozbitka morskigo	108
Rozdział IV. PSYCHOLOGIA LOTNICZA	113
1. Psychologia lotu	116
2. Psychologia organizacji lotu	120
3. Psychologia szkolenia lotniczego	125
4. Psychologiczna ekspertyza lotnicza	131
5. Lotnicza psychologia inżynierska	136
6. Psychologia kosmiczna	137

Rozdział V. PSYCHOLOGIA WOJSKOWEJ SŁUŻBY ZDROWIA	144
1. Wojskowa higiena psychiczna	147
2. Poradnictwo psychologiczne w wojsku	154
3. Psychometria wojskowa . . .	159
Prace magisterskie wykonane w Katedrze Psychologii WAP poświęcone omawianym dziedzinom psychologii	163
Literatura	175

24754

WAP. CW-0VII-206. Zam. 686. z dn. 21.6.72. d. 5.6.1972 r. Cena 7 zł